

מְבֹרַכַת מֹשֶׁה

קובץ מאמרים במשנת הרמב"ם
לכבודו של
הרב נחום אליעזר רבינוביץ
ראש ישיבת 'ברכת משה' במעלה אדומים

עורכים:
צבי הבר וכרמיאל כהן

כרך א

הוצאת מעליות
שע"י ישיבת 'ברכת משה'
מעלה אדומים תשע"ב

ספר זה נדפס בסיוע משרד המדע והתרבות - מנהל התרבות

עיצוב כריכה: תני בייער

©

כל הזכויות שמורות

מסת"ב: 7-097-526-965-978

מכון מעליות
טל. 02-5353655 TEL. פקס 02-5353947 FAX.
מצפה נבו, מעלה אדומים 98410 MITZPEH NEVO, MAALEH ADUMIM
www.ybm.org.il e-mail: office@ybm.org.il

תוכן העניינים

ט	פתח דבר
יא	הרב ד"ר כרמיאל כהן תולדות הרמב"ם - ראשי פרקים

חלק א - גנזים

	נסים סבתו	קטע בענייני השבת אבידה
3		מספר המספיק לעובדי ה' לראב"ם
	הרב ד"ר יהודה צבי שטמפפר	הלכות הירושלמי לרמב"ם על מסכת כתובות -
12		קטע שטרם פורסם וסיכום הממצאים עד כה
	הרב יצחק שילת	לשלבי הכתיבה של משנה תורה - דף טיוטה שטרם
109		פורסם בעצם כתב יד קדשו של הרמב"ם
115	הרב יצחק שילת	איגרת חדשה של הרמב"ם?

חלק ב - עניינים כלליים ומבואות

121	הרב ד"ר מיכאל אברהם	כלליו של הרמב"ם למניין המצוות
173	הרב ד"ר איתמר ורהפטיג	האם מכריע הרמב"ם תמיד במחלוקות שבתלמוד?
200	ד"ר יובל סיני	פירוש המשנה לרמב"ם
263	הרב ד"ר רצון ערוסי	דרכו של הרמב"ם בהוראת ההלכה בזמן הזה
286	הרב ד"ר דרור פיקסלר	המונחים ההלכתיים במשנת הרמב"ם
345	פרופ' שמא יהודה פרידמן	משנה תורה - החיבור הגדול
377	הרב אליעזר רייף	כפל לשון ב'משנה תורה'
396	פרופ' אליאב שוחטמן	לשימושו של הרמב"ם במקורות שבמקרא
	הרב ד"ר אברהם אופיר שמש	"והנני מודיעך כי הגיע אלי פרסום גדול מאד ברפואה": הערכה מחודשת של מפעלו הרפואי של הרמב"ם
435		

חלק ג - סוגיות מיימוניות

491	הרב שלומי אלדר	מצוות השביתה והכלל הששי בספר המצוות
516	פרופ' יעקב בלידשטיין	תורה בשכר - שיטת הרמב"ם
536	הרב יהונתן שמחה בלס	מלחמתו של הרמב"ם באמונה בגזירת הכוכבים
566	הרב זלמן נחמיה גולדברג	עיונים וחדושים במשנה תורה לרמב"ם

575	האישה בהגותו של הרמב"ם	פרופ' אברהם גרוסמן
607	מהות הירושה לפי הרמב"ם	הרב בן-ציון גרינברגר
	מצוות האבות ומצוות סיני :	פרופ' דוד הנשקה
619	פרשת גיד הנשה כפרק בתפיסת ההלכה של הרמב"ם	
647	השלמות האנושית בשיטת הרמב"ם	שניר הראל
718	טבע ונס במשנת הרמב"ם	הרב אברהם וולפסון
728	"שאין קרוי קהל אלא בני ארץ ישראל"	הרב יהודה זולדן
757	האם הכיר הרמב"ם את ספר המצוות השלם לרס"ג?	הרב חיים סבתו
	מבנה ההכרה הדתית של הרמב"ם, וביטוייה בסוגיית	עידו פכטר
764	טעמי המצוות	
791	ציוויים, חיובים ומטרות: עיון מחודש ביצירה מקורית	ד"ר דב פרידברג
	עשרה בטלנין שבבית הכנסת במשנת הרמב"ם	פרופ' מרדכי עקיבא פרידמן
796	והראב"ם	
836	דין טומאת עם הארץ וגדרי הסט הזב	הרב מרדכי רבינוביץ

חלק ד - ממשיכי דרכו ונושאי כליו

	"נזר החכמים, עטרת תפארת בעלי התורה" - על יחסו	הרב ברוך ברנר
847	של הרלב"ג אל הרמב"ם בעניינים הלכתיים	
	סמכותו של משנה תורה לעומת המקורות התלמודיים	הרב ד"ר כרמיאל כהן
895	בעיני רבי אברהם בן הרמב"ם	
	על כמה מחלוקות בין הרמב"ם והרלב"ג בענייני מניין	פרופ' אברהם פיינשטון
908	המצוות	
	על שנים ממפרשי משנה תורה לרמב"ם :	פרופ' יעקב שמואל שפיגל
929	מגדל עוז ומגיד משנה	
995	רשימת פרסומים של הרב נחום אליעזר רבינוביץ	עזרא קליין
	Rabbi Nachum Rabinovitch: A Tribute	הרב ד"ר יונתן זקס

פתח דבר

זה לנו למעלה מעשרים שנה מאז זכינו להיכנס בשערי בית המדרש של ישיבת 'ברכת משה' במעלה אדומים, ולהסתופף בצ'לו של מרן ראש הישיבה הרב נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א. למעלה מעשרים שנה אנו זוכים לחסות תחת ידו הפשוטה - 'פשוטה' תרתי משמע: פשוטה לכל דורש ה', לכל צמא דעת, לכל שואל ולכל מבקש עצה טובה וישרה; ופשוטה בבהירותה ובהיותה מובנת ומתקבלת. תורתו המוסברת תמיד בסברה ישרה, ופסקי הלכותיו המובנים המנומקים והפשוטים, המאירים והנהירים - כל אלו זיכו אותנו, תלמידיו, בעושר רוחני גדול, במתיקות של תורה, ובאוצר של דרך חיים - דרכי לימוד, דרכי חשיבה ודרכי הנהגה.

עם הגיעו של מרן ראש הישיבה לגבורות הוחלט בישיבה לציין אירוע זה בשלושה אופנים: הכנסת ספר תורה להיכל הישיבה, קיום ערב עיון, והוצאת ספר מאמרים לכבודו. כתיבת ספר התורה נשלמה זה מכבר, והכנסתו לבית המדרש נחגגה ברוב עם. לחגיגה זו נלווה גם ערב העיון. כעת משלימים אנו את החלק השלישי - ספר המאמרים.

ספר המאמרים הוא ספר לכבודו של מורנו, בבחינת "יגדיל תורה ויאדיר", ולא ספר עליו או על תורתו. הוצאת הספר היא אות לתודה שאנו מכירים לו, להוקרתו הרבה כלפיו, וביטוי קל לחוב הגדול שאנו חבים לו. משום כך לא נאריך בשבחים על הרב ועל דמותו, ואף לא על תרומתו הייחודית לביאורה של תורת הרמב"ם, לעולם ההלכה ולתחומים נוספים. חריגה קלה חרגנו בסוף הספר, ובמקום פתח דבר באנגלית הבאנו את דברי ברכתו של הרב יונתן זקס, רבה של אנגליה. כמו כן צירפנו רשימה ביבליוגרפית לכתבי הרב רבינוביץ ופרסומיו.

בתחילה עלה במחשבה לחלק את הספר לשלושה חלקים, המשקפים שלושה תחומים בהם בולט הרב רבינוביץ בקרב רבני הדור: תורת הרמב"ם, פסיקת הלכה והגות. אך כבר בראשית העבודה ראינו ש"תפסת מרובה - לא תפסת", ועדיף להתמקד בתחום אחד. מכיוון שעיקר יצירתו של הרב רבינוביץ באה לידי ביטוי בתחומיה הרחבים של תורת הרמב"ם, בחרנו לשמחו באוסף מאמרים בנושא זה.

הצבנו לעצמנו כמטרה לקבץ מאמרים 'כוללים' - מאמרים שאינם עוסקים ביישוב הלכה מסוימת, נקודתית, מתוך הים הגדול של יצירת הרמב"ם, אלא מאמרים הבוחנים שאלות ועניינים בצורה מקיפה יותר, וברוח זו בחרנו את המאמרים לספר. ההיענות לכתיבת מאמר לספר הייתה גדולה, וברצוננו להודות לכל הרבנים, החוקרים, החברים והתלמידים שנענו לקריאתנו, ותרמו מזמנם ממרצם ומתורתם לכתיבת המאמרים. אכן, למרות הרצון להזדרז בהוצאת הספר, הכנתו התארכה, ואנו מודים לכותבים הנאמנים על סבלנותם ואורך רוחם.

כאן המקום להודות לידידנו הרב דרור פיקסלר, מבחירי תלמידיו של הרב, שהיה מהוגי רעיון הוצאת הספר, ונרתם למשימה בתחילת הדרך במלוא המרץ והעניין. וכן לידידנו הרב ברוך ברנר, שסייע רבות בהגהה ובעצה טובה, כדי שיצאו הדברים מתוקנים.

הספר מחולק לארבעה מדורים: גנזים - במדור זה מתפרסמים כתבי יד שטרם פורסמו מתורתם של הרמב"ם ושל ר' אברהם בנן. עניינים כלליים ומבואות - מאמרים המהווים מבואות לספרי הרמב"ם, או דנים בשאלות כוללות ומקיפות במשנתו. סוגיות מיימוניות - מאמרים העוסקים בתחומים ממוקדים יותר במשנת הרמב"ם. ממשיכי דרכו ונושאי כליו - מאמרים העוסקים בחיבורים שנכתבו בעקבות הרמב"ם, אם כהרחבה אם כפרשנות.

אנו מודים לספריית בודליאנה, אוניברסיטת אוקספורד על הרשות להדפיס צילומים של MS. Heb. e.100, fol. 10 (a and b).

בעריכת המאמרים השתדלנו שלא להתערב יתר על המידה בסגנונם של הכותבים ולשמרו ככל הניתן. כמו כן, לא צירפנו הערות מערכת לתוכן המאמרים. הערות שעלו במהלך העריכה נמסרו לכותבי המאמרים, והם נהגו בהן על פי שיקול דעתם. בשמות ה' שאינם נמחקים הוספנו מקף (לדוגמה: הא-ל), כנהוג במקומנו.

צירוף כותבים מעולם בית המדרש ומעולם האקדמיה תחת קורת גג אחת יש בו בוודאי כדי ללמד על אישיותו המיוחדת של הרב רבינוביץ. אולם צירוף מבורך זה עורר בעיה באשר למנהגים השונים הנהוגים ביחס לציון תארי הכותבים. בכתבי עת תורניים מקובל להזכיר את התואר רב, ובכתבי עת אקדמיים מושמטים התארים. לא רצינו להשמיט תואר רב משמותיהם של רבנים חשובים שזיכונם במאמריהם, שלא יתפרש הדבר כזלזול ח"ו; ומנגד, אזכור תארים אקדמיים עורר התנגדות נחרצת בקרב כמה מאנשי האקדמיה מסיבות שונות. מתוך כבוד רב לכולם החלטנו בסופו של דבר לצייין תארים מלאים ברשימת המשתתפים ובתוכן העניינים, שהם לכל הדעות פרי עבודתם של העורכים; ואילו בראש המאמרים עצמם, פרי יצירתם של הכותבים, לנהוג בכל אחד על פי מנהג מקומו, דהיינו להשמיט תארים אקדמיים ולהזכיר תארים רבניים.

בסיום רוצים אנו לשוב ולהודות למרן ראש הישיבה, הרב נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א, בשמנו ובשם תלמידיו הרבים, על כל שהעניק לנו בשנותינו בישיבה, ואנו מקווים שהקובץ הזה יהיה לרוחו ולכבודו. מברכים אנו אותו שיזכה להמשיך לאורך ימים ושנים בהעמדת תלמידים הרבה, בלימוד תורה, בפסיקת הלכה, בהנהגת הישיבה, ובמפעלו החשוב בביאור דברי הנשר הגדול ותורתו. "וְהָיָה כְּעֵץ שְׁתוּל עַל פְּלִי מַיִם אֲשֶׁר פָּרְיוֹ יִתֵּן בְּעֵתוֹ וְעָלְהוּ לֹא יָבוּל וְכָל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה יִצְלִיחַ". ויזכה ה' יתברך אותו ואת אשתו הרבנית בבריאות רבה ובאריכות שנים בטוב, וירווי רוב נחת מצאצאיהם ומתלמידיהם. "עוֹד יְנוּבִין בְּשִׁיכָה דְּשָׁנִים וְרַעֲנָנִים יִהְיוּ".

צבי הבר

כרמיאל כהן

מעלה אדומים, תשע"ב

הלכות הירושלמי לרמב"ם על מסכת כתובות -

קטע שטרם פורסם וסיכום הממצאים עד כה

הלכות הירושלמי הוא אחד מן הכתבים המוקדמים של הרמב"ם. כבר בצעירותו הפנה אליו הרמב"ם את הלומד בכותבו (פירוש המשניות, תמיד, ה, א): "וכבר קבענו לשון זה בהלכות הירושלמי שחברנו".¹ תחילה כתב הרמב"ם טיוטה, כדרכו,² ותכנן להגיה אותה ולהעתיקה לטופס נקי לצורך פרסום. אולם מסיבות שיידונו להלן זנח הרמב"ם את העיסוק בחיבור זה ורק תיאורו פורסם באחת מתשובותיו³ תוך התנצלות: "וכבר עשינו קונדרסין באותם המקומות. אמנם עדיין לא יצאו לתכלית הפעולה, כמו שלא הרחיב הזמן לבאר מה שעשינוהו מפני הלכות קשות שבכל התלמוד ולא לבאר⁴ הלכות אשר עשינו אותם מהירושלמי על דרך

* המאמר מוקדש לכבוד ראש הישיבה, מו"ר הרב רבינוביץ שליט"א, אוהב הירושלמי והרמב"ם. אני מודה לו על שהסביר לי סוגיות קשות בתלמודו של הרמב"ם, וכן למורי ורעי בישיבה על עזרתם, בהם הרבנים (בסדר האלף-בית): ר' משה גרוס, ר' צבי הבר, ר' מרדכי כהן, ר' יהודה פריס ור' יונתן רויזן. אני מודה עוד לפרופ' יעקב זוסמן על הרשות לפרסם את הקטעים שזיהה, ועל עצותיו בעניין היקף המאמר. כן אני מודה לספריית האוניברסיטה בקימברידג' (ולד"ר בן אאוטוויט, ראש יחידת הגניזה) ולבודליאנה באוקספורד (ולד"ר פיט ואן בוקסל, הממונה על כתבי היד העבריים) על שהעמידו לרשותי צילומים דיגיטליים באיכות גבוהה, הרשו לי לעיין במקור ולפרסם את הקטעים. מו"ר פרופ' ירחמיאל (רוברט) ברודי קרא את המבוא, התעתיק והפירוש, והציל אותי משגגות, ועל כך תודתי. אני מודה עוד לשני הקוראים מטעם המערכת, פרופ' לייב מוסקוביץ שקרא את המבוא והפירוש, ופרופ' דוד הנשקה שקרא את המבוא (ולבקשתי קרא גם את הפירוש שבמודים 79-80), על ההערות המפורטות.

1 המשפט מצוי בכתב ידו של הרמב"ם בגוף החיבור, ולא בתוספת מאוחרת שהוסיף הרמב"ם בין השיטין או בגיליון.

2 לדרכו של הרמב"ם בכתיבת טיוטות ראה: הרב יצחק שילת, תיקון משנה: פירוש הרמב"ם לעבודה זרה והוריות, ירושלים תשס"ב (להלן: הרב שילת, תיקון משנה), עמ' טו-יח. לגבי כתיבת מהדורות ראה: יעקב נחום אפשטיין, "פירושי הריב"ן ופירושי וורמייזא", תרביץ ד (תרצ"ג), עמ' 190; הרב בנימין זאב בנדיקט, "ח' טשרנוביץ: תולדות הפוסקים", קרית ספר כה, ג (תש"ט), (להלן: בנדיקט, תולדות הפוסקים), עמ' 169; שאול ליברמן, הלכות הירושלמי להרמב"ם ז"ל, ניו יורק תש"ח (להלן: ליברמן, הלכות הירושלמי), עמ' ו, הערה 16; הרב בנימין זאב בנדיקט, "ש' ליברמן: הלכות הירושלמי לרבינו משה בן מיימון, קרית ספר כה, ג (תש"ט), עמ' 347, הערה 17 [=הרב בנימין זאב בנדיקט, הרמב"ם ללא סטיה מן התלמוד, ירושלים תשס"ג (להלן: בנדיקט, הרמב"ם)], עמ' שא, הערה 17]. הרב שילת, תיקון משנה, עמ' יח-כב. לתיאור התהליך ראה עוד: סלימאן ששון, מחקר מקיף על כתב ידו של הרמב"ם (להלן: ששון, מחקר מקיף), ירושלים תש"ן, עמ' 7.

3 שו"ת הרמב"ם, סי' רנא, מהד' בלאו עמ' 459.

4 המקור הערבי של התשובה אבד. הרב יצחק שילת העיר (בהערותיו למהדורתו: איגרות הרמב"ם, ב, ירושלים תשמ"ח [להלן: שילת, איגרות], עמ' תרנב-תרנג, ושם הערה 9; תיקון משנה לעבודה זרה והוריות, עמ' ו, הערה 2) שסביר להניח שהכוונה להגהות ולא לפירוש (העיר לי פרופ' דוד הנשקה שכן מסתבר שהרי אי אפשר "לבאר" את "פירוש הלכות קשות" - ואותו הפועל נקוט שם באשר לשני החיבורים. וראה: ליברמן, הלכות הירושלמי, עמ' ה, שהבין כנראה שמדובר בפירוש ממש. וראה עוד בנדיקט, הרמב"ם, עמ' רעה, ושם הערה 2, שפקפק בפירושו של ליברמן והציע שכוונת הרמב"ם לומר שלא הספיק לסיים את הלכות הירושלמי שלו). הרמב"ם עצמו כתב באיגרת השמד [הרב יצחק שילת (מהדיר), איגרות הרמב"ם, א, מעלה אדומים, תשמ"ז, עמ' לג-לד]: "וממה שראוי שתדעוהו, שהארם אין לו לדבר ולדרוש באזני העם, עד שיחזור מה שרצונו לדבר בו פעם ושתים

הלכות הירושלמי לרמב"ם על מסכת כתובות

מה שעשה הרב אלו ההלכות מהבבלי לא מצינו פנאי לבארם". מהדורה מוגהת בידי הרמב"ם לא נמצאה,⁵ ומסתבר אפוא שתכניתו של הרמב"ם לפרסם את החיבור שכתב על הירושלמי כדרך שעשה הרי"ף על הבבלי, ולהוציאו לרשות הרבים לא יצאה אל הפועל.⁶

ספר הלכות הירושלמי לרמב"ם על מסכת כתובות מתפרסם כאן לראשונה כמעט בשלמותו, מעצם כתב יד קדשו של המחבר. בבסיס הפרסום עומד קטע גניזה שלא היה ידוע עד כה, המצטרף לשני קרעי דף קטנים שפורסמו בעבר, ויחד הם מרכיבים דף אחד כבתצופה.⁷ הדף שבידינו הוא חלק מהטיוטה⁸ אליה רמז הרמב"ם בדבריו.⁹

פרסומים קודמים של קטעים מן החיבור

בשנת תרס"ט פרסם ר' לוי גינצבורג את ספרו "שרידי הירושלמי מן הגניזה אשר במצרים" ובו כלל גם העתקה מתוך תצלום של דף גדול מספריית האוניברסיטה בקימברידג' שקיבל אחר כך את מספר המדף T-S Ar. 17.7.¹⁰ כתב היד נפתח בכותרת "בשם יי' אל עולם",¹¹

ושלש וארבע... ועל מה שירשם האדם בידו ויכתבהו - ראוי שיחזירהו אלף פעמים אילו יתכן זה". מסתבר שהרמב"ם קיים זה בנפשו וכוונתו הייתה לשוב ולהגיה את החיבור, ולכך כיוון גם במה שכתב באיגרת לחכמי לוניל (שם, ב, עמ' תרנח): "אבל סיבות הזמן סבבוני ואפילו הפירושים שעשיתי, וכמה ענינים שחיברתי בלישנא דרבנן, שהן עדין אפילות - לא נשאר לי פנאי לדקדק אתן ולהגיהן עד שיצאו לאור העולם" וכו'. יש להניח שהרמב"ם מתכוון הן להגהת התוכן - מה ראוי להעתיק ומה לא ראוי, והן להגהת הצורה - האם נפלו שיבושי נוסח בשלב ההעתיקה. הניתוח הפלאוגרפי מלמד אף הוא, שהטופס שבידינו הוא טיוטה. ראה: ששון, מחקר מקיף, עמ' 8, עמ' 9 קטע 2, עמ' 11-12, ועמ' 15.

5 בנוסף, החיבור לא נזכר ולא צוטט, למיטב ידיעתנו, בידי שום חכם מעולם, לרבות חכמים מבית הרמב"ם.

6 להצעת הסבר מדוע לא שב הרמב"ם להכין את החיבור לפרסום ראה להלן עמ' 19-20.

7 הדף על כתובות עומד לצדו של דף על ברכות שכבר פורסם. ראה להלן עמ' 14-15.

8 על הדיונים האם זהו חיבורו של הרמב"ם, וההכרעה לצד החיוב, ראה להלן עמ' 14, ושם הערות 16, 18.

9 שני עדים מעידים על היות החיבור בשלב הטיוטה. העד הראשון הוא כתב היד הרהוט, הקשה לעתים לקריאה משום שנועד לקריאה על ידי בעליו ולא לעין הציבור. העד השני הוא תופעה המצויה בחיבור שלעתיים יש ציון מספר ההלכה בלי שבא תוכן אחריה. דרכו של הרמב"ם הייתה לסמן את תחילת ההלכה כדי לציין את מקומו, ואחר כך לעבור על תוכנה בתלמוד ולהחליט מה להעתיק, אך לעתים החליט שלא להעתיק דבר. תופעה זו חוזרת על עצמה בחיבור והיא מתאימה לטיוטה ראשונה, משום שאין צורך להמשיך ולהעתיק סימון הלכה ללא תוכן. בכל זאת נבדלת טיוטה זו מן הטיוטות המוכרות לנו לפירוש המשניות או למשנה תורה. אלה מלאות במחיקות ותיקונים שנעשו תוך כדי הכתיבה, בעוד שבחיבור שלפנינו אין כמעט תיקונים. זהו מצב המאפיין בדרך כלל חיבור שהועתק כבר לנקי, ומחברו לא שב לתקן אותו, אלא שכאן יש להסביר את המצב בדרך אחרת לאחר שראינו שאכן מדובר בטיוטה. משה לוצקי הסביר תופעה זו וכתב (הלכות הירושלמי, עמ' סט): "הקטעים הללו העתיק הרמב"ם מתוך ספר הירושלמי שהיה מונח נגד עיניו, ושתוכנו ולשונו היו שגורים בפיו, דבר שאינו טעון ריכוז המחשבה. לפיכך הכתב מהדפים הללו נראה כאילו נכתב הוא על ידי סופר מקצועי. גם אין בהם אותם התיקונים והמחיקות שאנו רגילים לראות בשאר כתביו שנכתבו מלבו ובמחשבה תחילה. בקטעים מן חבוריו הרי היה לו מן הצורך ללבוש כל רעיון או הלכה בצורה משלו ולדקדק בסידורם הנכון ולכון בסגנונם המתאים להם". עם זאת, הקטע המתפרסם להלן בנספח מלמד שהרמב"ם חזר ועסק בחיבור למסכת ברכות פעם אחת לפחות, ואז הוסיף משפט בגליון ואחר כך מחקו בקו.

10 לוי גינצבורג, שרידי הירושלמי מן הגניזה אשר במצרים, ניו יורק תרס"ט, עמ' 29-36.

11 פתיחה חוזרת בכתבי הרמב"ם, כפי שהעיר יותר מאוחר ליברמן (הלכות הירושלמי, עמ' ה).

ומכיל ליקוטים נבחרים מששת הפרקים הראשונים של ירושלמי ברכות. גינצבורג בחן את האפשרות שלפניו שריד מחיבורו של הרמב"ם, אך נטה לדחותה.¹² כעשרים שנה לאחר מכן פרסם הרי"ן אפשטיין קטע נוסף¹³ על פי כתב יד שמצא בקימברידג', שקיבל אחר כך את מספר המדף T-S Ar. 17.7a. היה זה שריד מתוך דף גדול, המכיל ליקוטים מירושלמי כתובות עד פרק ח'. אפשטיין הבחין שהקטע יצא מתחת ידו של אותו סופר שכתב את הקטע שפרסם גינצבורג, והוא בעל אותם מאפיינים. אפשטיין כתב:¹⁴ "אנו למדים איפוא מקטע שלנו ש'קיצור ירושלמי' זה הקיף את רוב הירושלמי, שהרי יש לנו קטע מן ברכות (גינצבורג) וקטע מן כתובות, ובקטע זה רומז הוא לקיצורו לסוטה".¹⁵ לאחר פרסומו של אפשטיין שב גינצבורג לדון בשאלה האם אלו קטעים מהלכות הירושלמי לרמב"ם, ולא הכריע.¹⁶

המאזניים נשארו מעוינות עד שבא ר' שאול ליברמן ופרסם מחדש את הקטעים בחיבורו 'הלכות הירושלמי להרמב"ם ז"ל'.¹⁷ ליברמן קבע בהקדמתו (שם, עמ' ג): "כשעברתי בעיון על ה'קיצור' הנ"ל של ברכות וכתובות נתברר לי שאין לפנינו קיצור גרידא אלא ספר פסקים בהלכה מעין ספר האלפסי על הבבלי. ולא דווקא ספר פסקים גרידא אלא בניין נפלא שיכול היה לצאת רק מידי אחד מגדולי הראשונים. אחרי ניתוח של כל פסקא ופסקא נתבטלו הספקות ונתבשלה המסקנא שהמחבר אינו אלא רבינו משה בן מימון ז"ל". ליברמן גם מסר את צילומי כתב היד לחוות דעתו של משה לוצקי שקבע נחרצות (שם, עמ' ט): "נוכחתי בהוכחה גמורה שכתבו הוא כתב ידו של הרמב"ם".¹⁸

12 במבוא לספרו כתב (עמ' V): "והנה אמרתי להעיר כי אין לייחס הלקוטים להרמב"ם כי מדבריו בפרוש המשנה לתמיד פ"ה, א', נראה שחבר רק 'הלכות ירושלמי' ולא הגדות ואלו הלקוטים מכילים הלכה ואגדה כאחת".

13 רי"ן אפשטיין, "לשרידי הירושלמי", תרביץ ג (תרצ"ב), עמ' 26-21 = מחקרים בספרות התלמוד ובלשונו שמיית, ב, I, ירושלים תשמ"ח, עמ' 257.

14 שם, עמ' 21.

15 לאחר מכן יתברר שהרמב"ם רמז לקידושין ולא לסוטה. ראה להלן, עמ' 33, הערה 75.

16 גינצבורג כתב (פירושים וחדושים בירושלמי מיוסדים על מחקרים בהשתלשלות ההלכה וההגדה בארץ ישראל ובבבל, ניו-יורק תש"א, עמ' קח-קט): "ומה שאמרנו על 'טיב' ספרו הלכות ירושלמי אינו אלא השערה בעלמא, שהרי נאבד מאתנו ולא נשאר ממנו אפילו שריד קטן. ובהקדמה לספרנו שרידי הירושלמי הערנו שאין לזהות הקטע מ'קיצור ירושלמי' לברכות שנדפס שם, עם 'הלכות ירושלמי' להרמב"ם, משום שבקטע זה נמצאו גם 'הגדות ירושלמי'. ומכל מקום מידי ספק לא יצאנו... ומה שמביאנו לידי ספק זה הוא העובדה, שהכתב של שני קטעים אלה נראה שווה ממש לכתב יד עצמו של הרמב"ם הידוע לנו עתה על ידי קטעים אחרים מן הגניזה, אלא שקשה להניח ש'קיצור ירושלמי' זה שאין סדר למשנתו הוא מעשה ידי הסדרן הגדול, הרמב"ם". לצד הקביעה שכתב היד ככתב ידו של הרמב"ם, כתב גינצבורג (שם, הערה 21): "אסיר תודה אני למר א. ו. שטיין, מומחה למלאכת כתב היד (handwriting expert), שבדק וחקר כל הצלומים שיש לפנינו מכתב יד עצמו של הרמב"ם ובא לידי מסקנא שהקטעים מקצור הירושלמי אינם לו ואף ש'נראים' כן". על אף נטייתו לשלול את הייחוס לרמב"ם לא הכריע בדבר וכתב (שם, עמ' קט): "ויש פנים לכאן ולכאן, ואפשר שהקטעים מ'קיצור הירושלמי' הם מספר 'הלכות הירושלמי' להרמב"ם, ואפשר שספרו היה מסוג אחר לגמרי, וימים ידברו".

17 ר' שאול ליברמן, הלכות הירושלמי להרמב"ם ז"ל, ניו יורק תש"ח.

18 בנדיקט, הרמב"ם, עמ' רעז-שד, טען כנגד הוכחותיו של ליברמן, ולכן הוסיף דחייה לתירוציו של לוצקי על השינויים בין כתב יד זה לכתבי ידו של הרמב"ם. הרב בנדיקט סבר שספק שהטילו גינצבורג

הלכות הירושלמי לרמב"ם על מסכת כתובות

ליברמן פרסם את הדף מברכות, שהיה שלם כמעט לגמרי, בתוספת ביאור, ותיארו במילים (שם, עמ' טז, הערה 133): "לא באתי לפרש את הירושלמי אלא לבאר את שיטת רבינו". במסכת כתובות נהג ליברמן אחרת. השריד של הטקסט מכתובות פורסם שנית עם דיונים מקיפים סביב עניינים בירושלמי, ולא רק לשיטת הרמב"ם. ליברמן השלים את החסר והוסיף קטעים לטקסט מדעתו, והסביר את מעשהו זה (שם, עמ' מג, הערת כוכבית): "לשם שלימות העניין אני משלים כאן בדרך השערה גרידא את תחילת המסכת ואני מדפיסה באותיות זעירות. בטוח אני שהותרתי והחסרתי, ולא נמנעתי מלעשות כן מפני הספק שמא יתגלו פעם קטעים מספר רבינו, והמו"ל יוכל להעזר קצת בהערותי". וכחכם העדיף מנביא, קלע בדרך כלל אל המטרה ולא החטיא.

שני קטעים נוספים מכתובות נתגלו על ידי פרופ' יעקב זוסמן, והוא נדבר עם ליברמן להוצאה משותפת שתוכנה עם חזרתו של ליברמן מארה"ב. אלא שליברמן נלב"ע, והתכנית לא יצאה לפועל. בינתיים זיהה בנפרד פרופ' סימון הופקינס אחד מן הקטעים החדשים מכתובות, קטע קימברידג' T-S Ar. 34.169, ופרסמו בכתב עת היוצא בקימברידג' יחד עם קריאה מחודשת של קטע כתובות שפרסמו אפשטיין וליברמן.¹⁹ הופקינס צירף לפרסומו

ואפשטיין בדבר ייחוס כתב היד לרמב"ם לא נפשט (בנדיקט, הרמב"ם ללא סטיה, עמ' רחצ) מכיוון שליברמן התבסס על ראיות חלשות לדעתו, ולא הוכח שכתב היד זהה לכתב ידו של הרמב"ם (ראה לעיל, הערה 16). אולם כשנתגלו קטעים נוספים מכתב ידו של הרמב"ם והושוו לכתב היד של הלכות הירושלמי, התברר שאכן החיבור יצא מאת הרמב"ם. ראה על כך: ששון, מחקר מקיף, עמ' 15; הרב יצחק שילת, תיקון משנה לעבודה זרה והוריות, עמ' יז: "דפי הטייטה של פירוש המשנה הם בבחינת יגיד עליו רעו" עם דפי הירושלמי... שנמצאו באותה הגניזה. הדפים הם מאותו גודל וסוג, וכתובים בדיוק באותו הכתב, הלא הוא כתב ידו של רבנו בצעירותו". תלמידיו של הרב בנדיקט, פרופ' דוד הנשקה וד"ר אלכס טל, מסרו שאף הרב בנדיקט הסכים לייחוס לרמב"ם משנתברר בוודאות שאכן מדובר בכתב ידו של הרמב"ם (ואעפ"כ שב בשנת תשמ"ה והדפיס את מאמרו בספרו "הרמב"ם ללא סטיה מן התלמוד", לפי שדחיית כל ראיותיו של ליברמן במקומה עומדת, ועל חשיבותה המתודולוגית סבר שאין לוותר). בשולי הוויכוח אעיר רק שהשגותיו של הרב בנדיקט מתמקדות ברובן בחולשת ההוכחות של ליברמן. עם זאת העלה הרב בנדיקט טענה לשונית השוללת את הייחוס לרמב"ם משום שבחיבור הנדון נקט המחבר לשון שאינה מתאימה לרמב"ם. בקטע שפרסם ליברמן פירש המחבר את לשון הירושלמי (פרק ז ה"ו) "נתן פיו על פיה שלה", במילים: "[כ]לומר נשק חפ[ת] חלוקה", והדברים מתאימים לדברי הרמב"ם בהלכות אישות כד, טו (פרופ' דוד הנשקה הפנה את תשומת לבי לדברי ליברמן בספרו 'הירושלמי כפשוטו', עמ' כו, שם כתב ליברמן שאפשר שהמחבר של כתב היד שלפנינו שאב מן הרמב"ם ואפשר שהרמב"ם שאב את דבריו מפרשני הירושלמי). הרב בנדיקט כתב (בנדיקט, הרמב"ם, עמ' רצה): "העיון בנוסח המשלם שבקיצור שלפנינו (=הלכות הירושלמי. יצ"ש) בהשוואה לדברי הרמב"ם ביד החזקה במקומות שבמקורותיו נשנה 'חפת חלוקה' מראה שהפירוש כאן בקיצור, אינו מניסוחו של הרמב"ם". הרב בנדיקט ברגישותו הלשונית בחן את המופעים של המילים "חפת" ו"פה" אצל הרמב"ם, ודרך שימוש במילים אלה, והראה שהרמב"ם "נוהג בספריו לדחות לשון זו (=חפת) ולהשתמש במקומה בלשון פשוטה יותר" כלומר במקום חפת - פה, שולים, שפה". לו הרמב"ם היה כותב את החיבור היה נוקט במילה "פה" ולא במילה "חפת". מכאן המסקנה לדבריו (שם, עמ' רצו): "יש כאן ראיה לסתור, ראיה שמחבר הקיצור היה לא הרמב"ם אלא אחד מקודמיו שרגילים היו לתפוס לשון חכמים 'חפת' ללא פירוש פיי". והנה, עתה זכינו שנתגלה חלקו הראשון של המשפט ובו כתוב בדיוק כפי ששיער הרב בנדיקט כיצד הרמב"ם היה כותב: "פניו על פיה שלה, פי [ה]כתונת שלה", ואחר כך עוקב משפט הרחבה: "כלומר נשק חפת חלוקה". צא ולמד עד היכן מגעת היסודיות השיטתית של חכם זה, והיכרותו הקרובה בכתבי הרמב"ם.

19 Simon Hopkins, "A New Autograph Fragment of Mimonides' Hilkhot Ha-Yerushalmi", *JSS*, xxviii/ii (1983), pp. 273-296, facs, pp. 408-409 הפרסום בכתב עת בשפה האנגלית גרם לכמה שיבושים טכניים בהצגת העברית, בכפילות, השמטה או הכנסה שלא במקום. המהדיר קרא את הקטעים

מבוא באנגלית הסוקר פרסומים קודמים של כתב ידו של הרמב"ם בכלל, ואת פרסום כתב היד של הלכות הירושלמי בפרט. הטקסט מלווה בהערות קריאה ונוסח, אך הוא נמנע מלהוסיף הערות פרשניות מכל סוג.

לכבודו של הרב רבינוביץ שליט"א נתן לי בטובו פרופ' זוסמן את הרשות לפרסם את הקטע שגילה, ויעץ לכלול בפרסום את הקרעים שפורסמו בנפרד, כדי להוציא דבר שלם.²⁰ מדובר בקטע מספריית הבודליאנה באוקספורד שמספרו MS Heb. e.100 fol. 10. כשאנו מצרפים קטע זה לקטעים הקודמים מתקבל דף כמעט שלם של הלכות הירושלמי כתובות, המוגש להלן במהדורה.

הרקע לכתיבת החיבור

משעה שנחתם התלמוד הבבלי נטלו הגאונים על עצמם את המשימה להפיצו בעולם היהודי, ולבסס את מעמדו כבעל הסמכות העליונה בכלל, וכעדיף על התלמוד הירושלמי בפרט. בפסקי ההלכה ששלחו הגאונים כמענה לשאלות שהופנו אליהם, התבססו הגאונים על התלמוד הבבלי, אותו פרשו, ובו דנו. וכך, עם הזמן, נדחק התלמוד הירושלמי לקרן זוית כמקור פסיקה. את תורתם שלחו הגאונים בשו"תים דווקא, ונמנעו מלחבר ספרים חדשים אחר חתימת התלמוד, הן ספרי פסק והן ספרי פרשנות לתלמוד.²¹ ובאין ספרי קיצורים או ספרי פסק עדכניים, שמר התלמוד הבבלי על מעמד בכורה ללא מתחרה. אולם היה זה מצב בלתי נסבל לגבי ידם של דיינים מקומיים, מורי הוראה, שוחטים ושאר בעלי תפקידים בקהילות היהודיות בפזורה, ובפרט הרחוקים מהשיבות וממרכזי התורה, שהרי הם נזקקו לספר הדרכה מעשית, והתלמוד מעצם טיבו ומבנהו לא יכול היה לענות על צרכיהם. וכך, מהמאה השמינית לערך החל תהליך ארוך ומתמשך של יצירות הלכתיות שעצם קיומן כרסם את-אט במעמד התלמוד כספר פסיקה מעשית, ובתהליך זה אפשר להבחין בשני שלבים עיקריים.

במקורם בספריית האוניברסיטה בקימברידג', ובעזרת אור אולטרא סגול הצליח לפענח כמה מילים שאינן נראות בתאורה רגילה.

20 לפני כעשור, עת זכיתי ללמוד תלמוד ירושלמי מפי פרופ' יעקב זוסמן בחוג לתלמוד באוניברסיטה העברית, הזכיר זוסמן את הזהוי. הרב רבינוביץ ששמע ממני על כך, ביקשני לפנות לזוסמן ולברר מהו מספר המדף של הקטע, כדי שיוכל לעיין בו לצורך כתיבת פירושו יד פשוטה על נשים. זוסמן נאות ברצון לבקשה, ומסר לרב את מספר המדף. ואכן, התבארו מקורות של הרמב"ם בעזרת הקטע החדש, והדברים צוינו במבוא לחיבור. ראה: הרב נ"א רבינוביץ, משנה תורה עם פירוש יד פשוטה: ספר נשים, ירושלים תשנ"ז, עמ' 7. עם הכנת קובץ המאמרים לכבודו של הרב רבינוביץ, שבתי ופניתי לפרופ' זוסמן בבקשה לפרסם את הקטע כולו, והוא שב וניאות לבקשתי. לפני פרסום המאמר מסר לי פרופ' זוסמן קטע נוסף שזיהה כמשלים את הדף ממסכת ברכות קטע T-S NS 284.120, אותו אני מפרסם כאן בנספח.

21 ראה על כך: 'צבי שטמפפר, "סמכות המחבר והקנון ההלכתי בתקופת הגאונים", בתוך: מנחם בן-שון, ירחמיאל ברודי, עמיה ליבליך ודנה שלו (עורכים), הקנון הסמוי מן העין: קנון וגניזה, ירושלים תשע"א, עמ' 202-216.

ההתחלה הייתה צנועה, כדרכם של שינויים בעולם מסורתי. תלמידים של רב יהודאי גאון אשר שבו מבבל לארץ מוצאם, חיברו לקראת סופה של המאה השמינית, ספר הלכה עבור הדיינים המקומיים. שמו של הספר, "הלכות פסוקות", מעיד על מהותו ומטרתו. הלכות פסוקות נבדל מן התלמוד בכמה עניינים: הוא אינו עוקב אחר הסדר התלמודי, החומר חולק מחדש לנושאים, ובכל נושא כונסו סוגיות ממקומות שונים בש"ס. היה זה צעד חשוב ראשון לקראת יצירת ספרי פסיקה, שהרי מעתה לא נזקק הפוסק לזכור את כל התלמוד כדי לעיין בנושא הדרוש לו. כפועל יוצא של הסידור החדש הושמטו כל הסוגיות האגדיות שלא נצרכו להלכה, ונפח הטקסט קטן באופן משמעותי. אולם עדיין לא היה זה ספר פסיקה כאלו המוכרים לנו. אמנם נכנסו לספר קטעי הסוגיה שיש לפסוק על פיהם לדעת המחברים, אך לבד מזאת לא נערכו שינויים בטקסט התלמודי, וחלקו מועתק בלשונו המקורית, בארמית, ובניסוחו המקורי. הספר כצפוי פשט בקהילות ישראל, תורגם מספר פעמים לערבית ולעברית, והפך מודל לחיבורים נוספים בתבניתו, כך שנוצרה סוגה ספרותית המכונה "ספרות ההלכות".²² החיבור המפורסם שבספרות ההלכות הוא "הלכות גדולות" אשר קיבל מעמד של לימוד אפילו בתוך ישיבות הגאונים,²³ ויש גאונים שמצטטים ממנו ונסמכים עליו כאילו היה תלמוד.

שלב חדש בהתפתחות ספרי הפסיקה נעשה בראשית המאה העשירית, בזמנו של רב סעדיה גאון,²⁴ והוא המשיך להשתכלל בידי הגאונים אחריו, רב שמואל בן חפני גאון וחתנו רב האי גאון. המחבר מנסח מעתה את ההלכה בלשונו, מבאר את עיקרי הסוגיה בלשון המדוברת (ערבית-יהודית), ובחלק מהמקרים מצטט את הסוגיה בלשונה המקורית. לכל נושא הוקדש ספר נפרד, הוא מחולק לפרקים ומלווה בהקדמה ובמפתח פרקים. בספר, ארץ מולדתו של הרמב"ם, המשיך ר' דוד בן סעדיה הגר, דיין גרנדה, את תבנית הגאונים, וחיבר ספרים עבור מי שרוצה להכשיר עצמו לדיינות, ובהם פסיקה עדכנית, תמציתית ומסודרת.

אולם ההתנתקות מלימוד התלמוד, וההסתמכות על ספרי קיצורים גרמה לחוסר נחת אצל כמה מגדולי ישראל,²⁵ ובמפנה תקופת הגאונים החלו מאמצים להחזיר עטרה ליושנה. רבינו חננאל כתב בצפון אפריקה חיבור שהוא פירוש לתלמוד המכיל תמצית הסוגיה להלכה. הרי"ף כתב אף הוא חיבור הלכתי, העוקב אחר סדר התלמוד ולשונו, ומציג לקורא את תמצית הסוגיה כפי שעולה להלכה. הדיין המקומי, המוהל או השוחט יתקשו לדפדף בחיבור ולמצוא את מבוקשם ללא בקיאות בש"ס, ולכאורה נראה כאילו חיבורו חוזר בזמן

22 ראה: נחמן דנציג, מבוא לספר הלכות פסוקות עם תשלום הלכות פסוקות, ניו יורק וירושלים תשנ"ג, עמ' 243.

23 סימן לדבר אנו מוצאים בעובדה שבנו של שלמה בן יהודה, גאון ארץ ישראל ברבע השני של המאה האחת עשרה, נשלח לישיבת פומבדיתא, ושם למד את החיבור הלכות גדולות. ראה: משה גיל, ארץ-ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה, ב, תל-אביב תשמ"ג, מס' 53, עמ' 93.

24 מבנה המונוגרפיה של רס"ג הלך והשתכלל. התיאור המוצג כאן מתייחס למבנה המפותח ביותר.

25 כנראה שכבר בתקופת הגאונים עלו טענות נגד ההסתמכות על ספרות הקיצורים, כפי שניתן לראות בתשובתו של רב פלטי גאון (לאחרונה אצל דנציג, מבוא לספר הלכות פסוקות, עמ' 285, והסברו של דנציג בעמ' 286). המתנגדים, בין היו רבים ובין היו מעטים, לא הותירו תחליף ממשי (למעט תשובות), מה שפגם כנראה באפקטיביות של הטענות.

לשלב הקודם להלכות פסוקות, שהרי הלכות פסוקות כבר ערוך היה לפי נושאים. אולם החיבור שירת את מטרתו של הרי"ף, לשוב ולהתחבר לסוגיה התלמודית.²⁶ וכך כתב הרי"ף במפורש כשתקף את הפוסקים על פי ספרי קיצורים (במקרה זה, אחד מספריו של ר' דוד בן סעדיה)²⁷: "ולא יעיין בחיבור זה אלא מי שהוא תלמיד חכם, שידקדק בו וידע ממנו מה נכון, ומה ממנו רופף. וכל המתייחד באחד החיבורים הערביים ומורה על פיו בלי לעיין בתלמוד - הרי הוא עתיד ליתן את הדין. ואם הוא במקום שיש בו תלמידי חכמים והוא מורה - [הרי הוא] בכלל מה שהזכירו (סנהדרין ז ע"ב) בעניין "לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' וגו'". מנגד, כשנשאל הרי"ף מיגש (שו"ת, סימן קיד) מה דעתו על דין "שלא קרא מעולם הלכה עם רב ואינו יודע דרך הלכה ולא פירושה ולא קריאתה אלא שהוא ראה הרבה מתשובות הגאונים ז"ל וספרי הדינים", ענה "שהאיש הזה ראוי יותר להתיר לו להורות מאנשים רבים קבעו עצמם להוראה בזמננו זה ורובם אין בהם אפי' אחד משני דברים אלו רצוני לומר הבנת ההלכה והעמידה על דעת הגאונים ז"ל. ואותם שמדמים להורות מעיון ההלכה ומחזק עיונם בתלמוד הם שראוי למנעם מזה לפי שאין בזמננו זה מי שיהי' ראוי לכך ולא מי שהגיע בחכמת התלמוד לכלל שיורה מעיונו מבלי שיעמוד על דעת הגאונים ז"ל".²⁸

במקביל החל תהליך נוסף. התלמוד הירושלמי שנעדר מן הספרות של גאוני בבל במשך רוב התקופה,²⁹ שב להופיע בתחילת תקופת הראשונים במרכזים שלא היו כפופים בלעדית לשיבות הגאונים, בספרד ובצפון אפריקה. אנו מוצאים את הירושלמי בחיבוריהם של רבינו חננאל, רב נסים, ר' דוד בן סעדיה,³⁰ רב שמואל הנגיד, רי"ץ גיאת, ר"י מיגש והרי"ף.³¹ ראשונים אלה השתמשו בירושלמי בשלושה מאפיינים:³² (1) מקור לפסיקת הלכה במקום שלא הוכרעה בבבלי. (2) פירוש למשנה וביאור סוגית הבבלי או עניינים שהועלו בבבלי באופן סתום. (3) הוספה והרחבה של עניינים והלכות שהוזכרו בבבלי בקצרה.

26 יש לזכור שתכלית לימוד התלמוד בתקופה זו, לפחות בארצות האסלאם, הייתה ידיעת ההלכה והבנתה. ראה את תיאורו של הרמב"ם באיגרתו לר' פנחס הדיין (שילת, איגרות, עמ' תמו-תמו). וראה עוד: ישראל מאיר תא-שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד, א, ירושלים תש"ס, עמ' 16-20.

27 ד"צ רוטשטין (מהדיר), שאלות ותשובות הגאון ר' יצחק בן ... ר' יעקב אלפאסי, ניו יורק תשל"ז, ס' נא.

28 מציאות מעין זו אנו רואים למשל בכ"י T-S 13J26.11 (פורסם לראשונה באופן חלקי אצל שלמה דב גויטיין, סדרי חינוך בימי הגאונים ובית הרמב"ם, ירושלים תשכ"ב, עמ' קסז-קסט; ולאחרונה באופן מלא אצל משה גיל ועזרא פליישר, יהודה הלוי ובני חוגו, ירושלים תשס"א, עמ' 302-306, בליווי דיון ומסקנות בעמ' 60-62). לדברי גויטיין, שם, הערה 225: 'אין להניח שמכתב זה נכתב לפני 1120 לערך'. הכותב תוקף את מנהגו של חלפון בן נתנאל לפסוק על פי הגאונים מבלי לעיין בתלמוד.

29 ליחסם של הגאונים לתלמוד הירושלמי ראה: אביגדור אפטוביצר, מחקרים בספרות הגאונים, ירושלים תש"א, עמ' 10-12; יעקב זוסמן, "מסורת-לימוד ומסורת-נוסח של התלמוד הירושלמי - לבירור נוסחאותיה של ירושלמי מסכת שקלים", בתוך: מחקרים בספרות התלמודית יום עיון לרגל מלאת שמונים שנה לשאול ליברמן, ירושלים תשמ"ג, עמ' 18, הערה 37; הנ"ל, "שוב לירושלמי נזיקין", מחקרי תלמוד, א, ירושלים תש"ן, עמ' 127, הערה 43; "פרקי ירושלמי", מחקרי תלמוד, ב, ירושלים תשנ"ג, עמ' 230, הערה 54.

30 ראה להלן, עמ' 30-31.

31 למחקר על הירושלמי בספרד ראה: אביעד הכהן, "התלמוד הירושלמי בתורת חכמי ספרד הראשונים", שנתון המשפט העברי יח-יט (תשנ"ב-תשנ"ד), עמ' 113-176, ובמיוחד עמ' 137 ואילך.

32 אביעד הכהן, שם, עמ' 173.

הלכות הירושלמי לרמב"ם על מסכת כתובות

כשאנו מגיעים לזמנו של הרמב"ם מוצאים אנו בספר מולדתו שני מודלים ספרותיים, המייצגים שתי תפיסות של לימוד הלכה. זו של הגאונים, שממשיכה בספרד הוא ר' דוד בן סעדיה, ועל תומכיה נמנה הר"י מיגש, ומנגד גישתו - של הר"ף. בנוסף, בנוגע לתלמוד הירושלמי עמדה לפני הרמב"ם גישתם של גאוני בבל שהסתמכו בדרך כלל על התלמוד הבבלי ולא על הירושלמי, וכנגדה - גישת מוריו ורבותיו של הרמב"ם ששילבו את התלמוד הירושלמי בפסיקתם.

בנעוריו נטה הרמב"ם לשיטת הר"ף. בהלכות הירושלמי צעד בדרכו, מתוך כוונה להשלים את מפעלו, כפי שהעיד על עצמו "הלכות אשר עשינו אותם מהירושלמי על דרך מה שעשה הרב אלו ההלכות מהבבלי".³³ חיבורו של הר"ף פשט באותה עת במזרח,³⁴ ותפס את מקומו כספר הלימוד העיקרי. לאור מעמדו של הירושלמי בעיני חכמי ספרד, היה זה צעד הגיוני מבחינתו של הרמב"ם להשלים את החסר, ולמצות מן הירושלמי את החסר בבבלי. ואכן מחקרה הלכות הירושלמי את הלכות הר"ף כמעט בכל המובנים. החיבור בנוי כסדר התלמוד הירושלמי, ומכונסות בו סוגיות הירושלמי שעונות על שלוש המאפיינים של השימוש בירושלמי אצל חכמי ספרד שצוינו לעיל.³⁵ מבחינתו של הרמב"ם יכול לומד החיבור להקיף את הסוגיות החשובות של הירושלמי, ויחד עם חיבור הר"ף - להקיף את החלק החשוב של הבבלי והירושלמי.³⁶ אולם בשלב מאוחר יותר בחר הרמב"ם לאמץ את המודל של ספרות ההלכה הגאונים,³⁷ ולשכללו בחיבורו משנה תורה, כנראה בשל צורך הדור

33 כך העריך גם אביעד הכהן, פרקים בחקר מקורותיו של משנה תורה להרמב"ם: הרמב"ם והתלמוד הירושלמי, עבודה לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ג, עמ' 136. לגישות אחרות ראה: ליברמן במבואו להלכות הירושלמי, עמ' יד, שסבר כי אפשר הדבר שהרמב"ם כתב את הלכות הירושלמי "כמפתח לספר היד"; י' טברסקי, מבוא למשנה תורה לרמב"ם, ירושלים תשנ"א, סוף עמ' 11, שכתב: "ברור אפוא שכבר בראשית דרכו ראה הרמב"ם בעיני רוחו ובפירוט מלא את גבולות מפעלו הספרותי, את רציפותו ואת מבנהו, לרבות צורו ונושאו".

34 ראה ישראל מ' תא-שמע, "האומנם נקט הרמב"ם עמדה מהפכנית כלפי לימוד התלמוד", בתוך: אביעזר רביצקי (עורך), הרמב"ם: שמרנות, מקוריות, מהפכנות, א, ירושלים תשס"ט, עמ' 113-114. הרמב"ם העיד על עצמו באגרתו לר' פנחס הדיין (מהד' הרב שילת, עמ' תלט): "היודע עד, שיש לי כמו שנה וחצי שלא למדו אצלי חבורי, אלא שנים או שלושה אנשים למדו מקצת ספרים, ורוב התלמידים רצו ללמוד ההלכות של הרב (=הר"ף. יצ"ש) ולמדתי אותם כמה פעמים כל ההלכות". לאחרונה אף התגלו סיכומי שיעורים של הרמב"ם שנכתבו על ידי תלמידיו, ותוכן השיעורים הוא הלכות הר"ף. ראה: עזרא שבט ונסים סבתו, "שיעורי הרמב"ם מפי קדשו (כת"י): על הר"ף הלכות פסחים - סוכנו ונרשמו על ידי תלמידיו", ישורון כ (תשס"ח), עמ' מח-סד; דן גרינברג, "שיעור בהלכות הר"ף מבית מדרשו של הרמב"ם", גנוי קדם, ו (תשע"א), עמ' 22-9. לרשימות נוספות ראה: מרדכי עקיבא פרידמן, "רשימות תלמיד בבית מדרש הרמב"ם באמונות ודעות ובהלכה", תרביץ סב (תשנ"ג), עמ' 523-583.

35 לניתוח שלושת המאפיינים בהלכות הירושלמי ראה להלן עמ' 25-33.

36 מטרה דומה ציין הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות שכתב באותה תקופה (יצחק שילת (מהדיר), הקדמות הרמב"ם למשנה, מעלה אדומים תשנ"ב, עמ' סב): "שיהיה כמבוא למתחיל בעיון, יגש לו בזה דרך דקדוק הדברים ופירושם, ויהיה כמי שהקיף כל התלמוד, ויסיעהו זה מאוד בכל התלמוד". אולם יש לזכור שהספר אינו מיועד להיות ספר מעשי לפסיקת הלכה (למרות שידעית ההלכה היא אחת המטרות של פירוש המשניות, כפי שציין שם במטרה השניה).

37 ההשענות על חיבורי ההלכה של הגאונים המשיכה גם בזמן הרמב"ם, וכך אנו מוצאים שוחט בן זמנו המתלונן על שהדיין המקומי החדש משנה את הנוהג הקיים, בכותבו (פורסם אצל מרדכי עקיבא פרידמן, "הרמב"ם, זוטא והמוקדמים - סיפורם של שלושה חרמות", ציון, ע [תשס"ה], עמ' 484): "הוא (=הדיין החדש) אמר לי, האם למדת הלכות שחיטה? אמרתי לו, כן, למדתי הלכת שחיטה של

ותועלתו,³⁸ כפי שתיאר הרמב"ם בהקדמתו למשנה תורה:³⁹ "ובזמן הזה תכפו צרות יתירות ודחקה שעה את הכל, ואבדה חכמת חכמינו ובינת נבוינו נסתתרה, לפיכך אותן הפירושים וההלכות והתשובות שחברו הגאונים וראו שהם דברים מבוארים, נתקשו בימינו, ואין מבין ענייניהם כראוי אלא מעט במספר, ואין צריך לומר התלמוד עצמו הבבלי והירושלמי, וספרא וספרי והתוספות שהן צריכין דעת רחבה ונפש חכמה וזמן ארוך, ואחר כך יודע מהן הדרך הנכונה בדברים האסורין והמותרין ושאר דיני התורה היאך היא". הרמב"ם שיכלל את ספרות ההלכה של הגאונים, תוך שהוא משמיט את המובאות מן המקורות, ומשקע פסיקות מן התלמוד הירושלמי במשנה תורה, כפי שהעיד בקטע דלעיל.⁴⁰ באיגרתו לר' פנחס הדיין שב והדגיש:⁴¹ "ודע שכל הדברים הסתם שבו - תלמוד ערוך הוא בפירוש, בבבלי או בירושלמי או מספרא וספרי, או משנה ערוכה או תוספתא,⁴² על אלו סמכתי ומהן חיברתי".⁴³ כיוון ששינה הרמב"ם את מגמתו, לא ראה עוד צורך דחוף בפרסום הלכות הירושלמי.⁴⁴

זמן כתיבת החיבור ויחסו לפירוש המשניות ולמשנה תורה

הרמב"ם חיבר את הלכות הירושלמי כנראה לקראת סופה של העבודה על פירוש המשניות,⁴⁵ כלומר לקראת הגיעו לגיל שלושים.⁴⁶ כך עולה מצירוף של נסיבות וראיות

רבינו סעדיה". הדיין חייבו ללמוד את ההלכות שבבבלי מסכת חולין, ואילו השוחט העיד "אצלנו לא למד שום אדם שחיתת חולין".

38 וכיוצא בזה לעניין פירושו לתלמוד. ראה על כך: דוד הנשקה, "הרמב"ם כמפרש דברי עצמו", ספונות, ח [כג] תשס"ג, עמ' 147 הערה 121.

39 מהדורת הרב רבינוביץ, הלכה לט, עמ' מח-מט. ההדגשות שלי.

40 וראה עוד בהקדמה לחיבור (מהדורת הרב רבינוביץ, סעיף כד, עמ' לד-לה): "ומשני התלמודין ומן התוספתא... מכולם יתבאר האסור והמותר והטמא והטהור והחייב והפטור והכשר והפסול" וכו'. על שימוש בירושלמי לניסוח המילים במשנה תורה, ראה להלן עמ' 25.

41 הרב יצחק שילת (מהדיר), איגרות הרמב"ם, ב, מעלה אדומים תשנ"ה, עמ' תמג.

42 הרמב"ם ציין גם את התוספתא ומדרשי ההלכה כמקורות לפסיקת ההלכה, ואכן אנו מוצאים במשנה תורה הלכות שמקורן בקבצי הברייתות. לעיתים נכפלו ברייתות והובאו הן בירושלמי והן בתוספתא או במדרשים, וכן פסקן הרמב"ם במשנה תורה. במקרי כפילות אלה אין משמעות לשאלה אם הירושלמי או קבצי הברייתות היו המקור לרמב"ם. עם זאת, העובדה שהרמב"ם הקדיש חיבור לירושלמי דווקא, ולא לקבצי הברייתות, מלמדת על חשיבותו היתירה בעיני הרמב"ם. בנוסף, במקרה שהעתיק הרמב"ם ברייתא מהירושלמי להלכותיו, הרי גילה דעתו שהוא רואה בקטע זה מקור ראוי לציין. לכן, במסגרת זו, במקרים שמובאת הלכה בהלכות הירושלמי ובמשנה תורה, ציינתי שהירושלמי מהווה מקור לרמב"ם, אף אם הברייתא מופיעה גם בתוספתא או במדרשים.

43 ובהמשך האיגרת הוא מספר (שם, עמ' תמד-תמה): "בא אלי הדיין החסיד וקונטרס מן החיבור בידו... אמר לי: באיזה מקום נאמרו דברים אלו? אמרתי לו: במקומן, או באלו הן הגולין, או בסנהדרין בהלכות הרוצח. אמר לי: כבר חזרתי על הכל ולא מצאתי. אמרתי לו: שמא בירושלמי? אמר לי: בקשתי ולא מצאתי לא בירושלמי ולא בתוספתא".

44 מסתבר שהרמב"ם הגיע לכלל החלטה בעניין סדר העדיפויות בכתיבת חיבוריו בעת שסיים את העבודה על פירוש המשניות ומסר את העותק הנקי למעתיקי ספרים. ראה על כך להלן, הערה 56.

45 אולי לאחר שסיים את כתיבת הטיוטה של הפירוש והחל להעתיקה לנקי.

הלכות הירושלמי לרמב"ם על מסכת כתובות

שנפרט להלן. נפתח בדבריו של הרמב"ם עצמו, שהזכיר את הלכות הירושלמי בפירוש המשניות למסכת תמיד (ה, א): "ולא נתבאר בבבלי מה היא תרעומת המינים, אבל נתבאר בתחלת ברכות ירושלמי ואמרו בדין היה שיהו קוראין עשרת הדברות בכל יום. ומפני מה אין קוראין אותן? מפני טינת המינים, שלא יהיו אומרים אלו לבדן נתנו לו למשה בסיני. וכבר קבענו לשון זה בהלכות הירושלמי שחברנו".⁴⁷ הרמב"ם עבר בשתיקה כמעט את כל הש"ס משניות, ללא רמז לקיום החיבור, ורק לקראת סופו של פירוש המשניות, הפנה לחיבור על ברכות - המסכת הראשונה בש"ס.⁴⁸ ומכלל הן אתה שומע לאו, לו הלכות הירושלמי על ברכות היה כתוב בעת כתיבת הפירוש על ברכות, היינו מצפים למצוא התייחסות אליו בפירוש למסכת ברכות, ולו הלכות הירושלמי על כתובות היה כתוב בעת כתיבת הפירוש, צפוי היה למצוא שם הפניות אליו. לא זו בלבד שאין הפניות כאלה במקום המתבקש, אלא זהו האזכור היחיד בכל הפירוש, ואת הלכות הירושלמי לשאר המסכתות לא הזכיר כלל. יש לזכור שהרמב"ם הסתמך במקרים רבים על הירושלמי בפירוש המשניות, כשלושים הפניות מפורשות לירושלמי, ועוד פעמים רבות ללא ציון,⁴⁹ וקשה להניח שלא יציין להלכות הירושלמי אם אכן היה החיבור כתוב.

הפניה להלכות הירושלמי היינו מצפים לראות לדוגמה בפירושו למשנה בכתובות ו, ג: "פסקה להכניס לו אלף דינר הוא פוסק כנגדן חמישה עשר מנה". הרמב"ם ביאר את המשנה על פי הירושלמי וכתב בפירושו "והטעם בזה לפי שמעות בעין ישתמש בהן ויסתחר בהן. ובגדים ותכשיטין הנאתם רק בשבילה שהיא לובשתם ומתקשטת בהן" וכו'. והנה מקור הדברים בירושלמי מצוי בהלכות הירושלמי (עמ' 72) "מה ראו לומר בכספין אחד ומחצה ובשום פחות חומש? אמ' ר' יוסי בן חנינה שמו דעתה של אשה שהיא רוצה לבלות את

46 הממצא הפלאוגרפי מאשר שכתבת הלכות הירושלמי ופירוש המשניות נעשו באותה תקופה בחייו של הרמב"ם, כפי שכתב משה לוצקי (ליברמן, הלכות הירושלמי, עמ' ט): "ספרו הלכות הירושלמי הוא מספריו הראשונים ונכתב על ידו בימי חרפו ביד אמונה. לפיכך הכתב הוא, בקטע זה, יותר מיושר ומתוקן, האותיות יותר זעירות וזהירות סופר נכרת ברשומיהן. הכתב היותר קרוב לו הוא זה שבקטע של פירוש המשנה שגם הוא נכתב בימי בחרותו".

47 ראה מה שכתב על כך ששון, מחקר מקיף, סוף עמ' 15.

48 מסתבר שהרמב"ם כתב את פירוש המשניות על הסדר. בפירושו למשנה בברכות ט, ז (לפי חלוקת המשניות של הרמב"ם) בעניין קלקול המינים הפנה לפירושו בסנהדרין בלשון עתיד "מינים הם הכופרים בתורה שאינם מאמינים בחיי העולם הבא, ואני עתיד לבאר העה"ב במקומו במסכת סנהדרין". הרמב"ם תכנן בזמן כתיבת הפירוש לברכות להסביר מי הם המינים במסגרת הפירוש לסנהדרין, אך טרם תכנן לדון בכך בתמיד. בכלל, בפירוש המשניות יש הפניות פנימיות בלשון עתיד או בלשון עבר בהתאם למיקום ההפניה ביחס למקום בו הוא עומד. אפשר שחלק מההפניות הפנימיות נעשה בשלב ההעתקה לנקי, ועם זאת הדוגמה הנ"ל יכולה ללמדנו שלפחות חלק נעשו בשלב הכתיבה. אלמלי כן קשה להבין מדוע הפנה מהמשנה לברכות לפירושו לסנהדרין ולא לפירושו בעניין בתמיד. כך או כך, הפירוש הנקי וודאי נכתב כסדר המשניות כפי שאנו רואים באוטוגרף, ואין כל הפניה להלכות הירושלמי אלא בסופו.

49 ראה: דרור פיקסלר, "יחס הרמב"ם לירושלמי כפי שמשקף מפירושו למשנה מסכת פאה", נטועים טז (תש"ע), עמ' 95-111. הרמב"ם מביא מן הירושלמי מקרוב ומרחוק, מן הסוגיה הנדונה וגם ממסכתות אחרות וסדרים אחרים כדי לתמוך בפירוש. כך למשל בפירושו לאבות א, טו ("עשה לך רב") תמך את דבריו במימרה של הירושלמי המופיעה במסכת יבמות (פי"ב ה"ב) ומועד קטן (סוף פרק א). בתמיד ג, ד, ובהקדמה לכלים הפנה לירושלמי חגיגה, וכן על זה הדרך.

כליה ולפחות אותם חומש". עם זאת אין הפניה לחיבור בפירוש המשנה, ככל הנראה משום שטרם היה כתוב.

מספר מקרים הדומים במהותם להפניה שבמסכת תמיד נמצאים בהלכות הירושלמי, מקרים המבארים את הרקע לדברי המשנה שלא נתבאר בבבלי, אך אין ולו הפניה אחת אליהם בפירוש המשניות. כך התעלם הרמב"ם בפירוש המשניות מהסבר הירושלמי למשנה כתובות א, ה: "האוכל אצל חמיו ביהודה שלא בעדים אינו יכול לטעון טענת בתולים מפני שמתיהר עמה". הירושלמי ביאר את הרקע לקביעת המשנה (כתובות פ"א ה"ה): "בראשונה גזרו שמד ביהודה, שכן מסורת להם מאבותם שיהודה הרג את עשו, דכתיב 'ידך בעורף אויבך', והיו הולכין ומשעבדין בהם ואונסים את בנותיהם, וגזרו שיהא אסטרדיוט בועל תחילה. התקינו שיהא בעלה בא עליה עודה בבית אביה. אף על פי שבטל השמד המנהג לא בטל". הרמב"ם העתיק את הסבר הירושלמי להלכות הירושלמי שלו (עמ' 42) אך לא ציין לו בפירוש המשניות. דוגמה נוספת היא המקרה של משנת כתובות (ג, ז) - ובעוד מקומות: "איזהו בוש? הכל לפי המבייש והמתבייש". כוונת המשנה אינה ברורה, האם ככל שהמבייש חשוב יותר הפגיעה כואבת יותר, או להיפך? המשנה נתבארה בירושלמי על אתר (ולא בבבלי) והרמב"ם העתיק את הביאור להלכות הירושלמי שלו (עמ' 52): "בושתו של גדול מרובה ונזקו ממועט, בושתו של קטן ממועט ונזקו מרובה". פירוש אפשרי לדברי הירושלמי הוא שנגרמת בושה רבה כשפוגעים באדם גדול ובעל מעמד, ונגרמת בושה מועטה כשפוגעים באדם קטן ובזוי. לעומת זאת, נזקו של גדול, כלומר נזק הבושה שבאה מאדם גדול, מועט מנזק הבושה שבאה מאדם קטן. נראה שעל כך הסתמך הרמב"ם במשנה תורה בהלכות חובל ומזיק ג, א: "אינו דומה מתבייש מן הקטן למתבייש מאדם גדול ומכובד, שזה שביישו זה הקל בשתו מרובה". ובהלכות נערה בתולה ב, ד כתב: "הכל לפי המבייש והמתבייש שאינו דומה המבייש נערה חשובה וממשפחה מיוחסת למבייש קטנה ענייה בזויה ואינו דומה המתבייש מאדם חשוב וגדול למי שמביישו אחד מן הנבלים וקל מן הקלים". והנה למרות השימוש החוזר שעשה הרמב"ם בירושלמי, הן בהלכות הירושלמי והן במשנה תורה, שתק הרמב"ם בפירוש המשניות.⁵⁰

מסתבר אם כן שתחילה כתב הרמב"ם את פירוש המשניות לכתובות, ורק אחר כך את הלכות הירושלמי. משום כך יש מקרים שהלכות הירושלמי ומשנה תורה מוסרים שיטה אחת בעוד שפירוש המשניות מוסר דעה שונה. כלומר, לאחר שכתב הרמב"ם את פירוש המשניות, שב לעיין בסוגיית הירושלמי לצורך כתיבת הלכות הירושלמי, אז חזר בו מדעתו בפירוש המשנה וקבע את דעתו החדשה בהלכות הירושלמי, ובדעה זו המשיך להחזיק במשנה תורה. דוגמה לכך אנו מוצאים בעניין חובת המדור לאשה שהיא מתנאי הכתובה כנאמר במשנה (כתובות ד, יב): "את תהא יתבא בביתי ומיתזנא מנכסי כל ימי מיגד אלמנותיך בביתי - חייב שהוא תנאי בית דין". חובת היורשים לדאוג למדור לאלמנה

50 אין לדעת האם הרמב"ם שתק בפירוש המשניות בגלל שטרם התעמק אותה עת בסוגיית הירושלמי או בגלל שלמד את הסוגיה באופן אחר ודחאה, או שסבר שאין היא רלוונטית להבנת המשנה מסיבה אחרת. לענייננו אין לדבר משמעות, והעיקר הוא שניתן להצביע על ציר כרונולוגי בלימודו של הרמב"ם, כשפירוש המשניות ראשון בציר, ומאוחר יותר באים הלכות הירושלמי ומשנה תורה.

מופיעה אף היא במשנה (כתובות יב, ג): "זנין אותה ונותנין לה מדור לפי כבודה". אולם לא נתבאר במשנה היקף חובת היורשים במדור האלמנה כשהבעל לא הותיר בית בבעלותו או שהבית שהותיר נפל, ועניין זה נדון בשני התלמודים. בבבלי נאמר שאם נפל הבית איבדה האשה את זכות המדור בו, והיורשים אינם חייבים לשוב ולבנותו (כתובות קג ע"א): "אמר אבבי, נקיטנין: מדור אלמנה שנפל - אין היורשין חייבין לבנותו. תניא נמי הכי: מדור אלמנה שנפל - אין היורשין חייבין לבנותו; ולא עוד, אלא אפילו היא אומרת הניחוני ואבננו משלי - אין שומעין לה". בירושלמי (כתובות פ"ד ה"ג; כט ע"ב) נאמר שהיורשים חייבים לדאוג לה למדור חלופי: "ר' זעירא שלח שאל לרב נחמן בר יעקב ולרבי אבימי בר פפי: לא היה שם בית? אמר ליה היורשין שוכרין לה בית". אפשר להסביר את היחס בין הבבלי לירושלמי בשלוש דרכים: (א) הבבלי חולק על הירושלמי. (ב) כל אחד מן התלמודים מדבר על זכות אחרת של האשה, ולמעשה לאשה שני סוגי זכויות הנוגעות למדור: זכות לקבל קורת גג, וזכות מיוחדת לקבל את המדור שהועיד לה בעלה. הבבלי עוסק בזכות האשה למדור ספציפי בביתו של הבעל, וזכות זו מתבטלת כאשר נפל הבית, והירושלמי עוסק בזכות האשה לקבל החזר הוצאות מדור בבית אחר ששכרה כאשר נפל הבית או אם לא היה כלל בית, וזכות זו עומדת לה תמיד. (ג) כל אחד מן התלמודים מדבר על מקרה אחר. אם הוריש הבעל מדור לאשתו והמדור נפל הרי מזלה הרע גרם לה ואיבדה את זכותה, כפי שמופיע בבבלי. אולם אם מתחילה הבעל הותיר אחריו ממון ומיטלטלין בלבד, ולא למנה אין מדור, אז חייבים היורשים להפריש חלק מהירושה לטובת מדור לאלמנה, כפי שמופיע בירושלמי. נראה שהרמב"ם נקט באפשרות הראשונה בעת שכתב את פירוש המשניות, כשביאר בבבלי ולא הזכיר את הסבר הירושלמי. יתירה מכך, מניסוחו משתמע שאף שלל את דברי הירושלמי, וכך כתב (כתובות יב, ג): "ואם נפל הבית שהיתה דרה בו הרי זו הפסידה את זכות המדור בנכסיו, לפי שהתנאי היה תהא יתבא בביתי". הניסוח "הפסידה את זכות המדור בנכסיו" (במקור הערבי בכתב ידו: פקד סקט להא וג'וב אלסכן פי מאלה), כולל את כל נכסיו (או כל ממנו) של הבעל מבלי להבחין בין מדור זה למדור אחר.⁵¹ אולם בהלכות הירושלמי (עמ' 64) העתיק את דעת הירושלמי לחיבורו, ולא עוד אלא שבמשנה תורה אנו מוצאים הלכות המבטאות את דברי שני התלמודים זה לצד זה. בהלכות אישות, פרק יח, פסק בהלכה ב על פי הבבלי: "נפל המדור אין היורשין חייבין לבנותו, ואם אמרה הניחו לי ואני אבננו משלי אין שומעין לה". עם זאת, בהלכה ג פסק על פי הירושלמי שהביא בהלכות הירושלמי: "נפל הבית או שלא היה לבעלה בית אלא בשכר נותנין לה מדור לפי כבודה". מכאן שסבר הרמב"ם כהסבר השני,⁵² ולכן בהלכה ב כתב: "אין היורשין חייבין לבנותו" כלומר האשה איבדה את זכותה באותו בית, ובהלכה ג עסק בזכותה הממונית למדור וכתב "נותנין לה מדור". בכל מקרה, נמצא שתחילה כתב הרמב"ם

51 ליברמן (הלכות הירושלמי, עמ' נג, הערה ס) שיער שהנוסחים השונים של פירוש המשנה שהגיעו לידנו נובעים משינויי תרגום. ואכן אין סימנים לשינוי ומחיקה בכתב ידו של הרמב"ם בפירוש המשנה בעניין זה. אולם ליברמן נאלץ לסמוך בהסברו דווקא על תרגומים שאינם מדויקים כדי שלא תהיה סתירה בדברי הרמב"ם בין פירוש המשנה למשנה תורה.

52 כך מבארים המאירי על אתר; המגיד משנה על הרמב"ם הנ"ל בשם הרשב"א. וראה עוד ט"ז, חלקת מחוקק, וב"ש על שו"ע, אבן העזר, סימן צד, סעיפים ב, ה.

את פירוש המשניות, כשסבר שהבבלי והירושלמי חלוקים, ואחר כך חזר בו, ובפירוש הירושלמי ובמשנה תורה סבר הרמב"ם שהם כמשלימים זה את זה.⁵³

ענה מובן מדוע ההפניה להלכות הירושלמי ברכות נמצאת רק בפירוש לתמיד, ואיננו מוצאים הפניות בפירושו למסכתות אחרות, שכן הלכות הירושלמי נכתב לאחר שסיים הרמב"ם לכתוב את פירושו למסכתות אלו ולהעתיקו לטופס נקי לצורך פרסום, ורק בעת שהעתיק לטופס הנקי את תמיד היה הלכות הירושלמי לברכות קיים.⁵⁴ לפי זה מוסבר מדוע לא הפנה הרמב"ם להלכות הירושלמי במקרים דומים לאותו מקרה.

הרמב"ם תכנן לפרסם את הלכות הירושלמי ולהוציאן לרשות הרבים בשעה שעסק בהכנות האחרונות לפרסום פירוש המשניות, ומשום כך הפנה את הלומד בפירוש המשנה לעיין בהלכות הירושלמי.⁵⁵ עם זאת, הראנו לעיל שהלכות הירושלמי נשאר בצורת טיוטה, והרמב"ם לא שב לעסוק בו משום ששינה את תפיסתו ביחס למבנה של ספרי ההלכה.⁵⁶ תפיסת הצורה השתנתה ותפיסת התוכן נשארה. במקום לעצב מחדש את הלכות הירושלמי החליט כנראה הרמב"ם לשקע חלקים מן החיבור במשנה תורה. ואכן, לשונו של הרמב"ם במשנה תורה מתאימה למקורות מהלכות הירושלמי,⁵⁷ לצד מקורות אחרים.⁵⁸ נראה תופעה זו בעזרת שתי דוגמאות.

53 אם כן, הרמב"ם שכח לחזור ולתקן נקודה זו בפירוש המשניות, כפי שארע במספר מקומות. הצעה זו, הממעטת במספר החזרות של הרמב"ם, עדיפה לדעתי על פני הקביעה שהרמב"ם כתב תחילה את הלכות הירושלמי, חזר בו בפירוש המשניות, ושוב חזר בו ושב להורות כדעתו הראשונה. הרמב"ם לא סבר כהסבר השלישי המוצע כאן, לפחות לא בעת שכתב את משנה תורה, שהרי התייחס במפורש לשני המקרים כאחד. להסברים נוספים לדברי הרמב"ם (ויחסם לדברי רב יוסף בסוגיית הבבלי [כתובות, נד ע"א; קג ע"א]: "בביתי - ולא בבתי") ראה בפירושו של הרב קאפח ע"ה על הלכות אישות (שם, שם), בפירושו של הרב רבינוביץ' יבל"א ביד פשוטה על אתר, ובפירושו של ליברמן (הלכות הירושלמי כאן, אות ס).

54 וראה הרב יצחק שילת, תיקון משנה, עמ' ז, הערה 7: "המאמר הוא בירושלמי ברכות, כלומר שיתכן שעדיין לא נגמר אז החיבור כולו".

55 כך עולה מההפניה להלכות הירושלמי, שהרי אם הלכות הירושלמי טרם עלה במחשבה אין אפשרות להפנות אליו, ואם ירד כבר מסדר היום של הרמב"ם אין טעם להפנות אליו. לעומת זאת אין הפניה לפירוש התלמוד של הרמב"ם בפירוש המשניות (או בספרים אחרים) משום שכבר ירד מסדר היום. ראה מה שכתב על כך דוד הנשקה, "הרמב"ם כמפרש דברי עצמו", ספונות ח [כג] (תשס"ג), עמ' 157 הע' 157.

56 פרופ' דוד הנשקה העיר לי כי מסתבר שהתהליך של שינוי התפיסה נמשך במקביל לכתובת פירוש המשניות, והסתיים לאחר שהעתיקו לנקי. שהרי אזכורו היחיד של הלכות הירושלמי בפירוש המשניות הוא כאמור בתמיד שבסדר קדשים, אך גם אזכורו היחיד של ספר המצוות בפירוש המשניות הוא בסדר זה (חולין א, ה; אזכור נוסף, במנחות ד, א, הוא רק בגיליון מאוחר. וראה: הרב יצחק שילת, תיקון משנה, עמ' יב). הואיל וספר המצוות נכתב מתוך תכנונו של משנה תורה (כמפורש בהקדמת ספר המצוות), נמצא שיש להסיק כי בשלב העתקת פירוש המשניות לסדר קדשים היה הרמב"ם בעיצומה של התלבטות באשר להמשך דרכו הספרותית: הוא עדיין מזכיר את הלכות הירושלמי, המבטא את העידן שקודם משנה תורה, ומאידך כבר נזכר שם ספר המצוות - המבטא את תכניתו של משנה תורה. הרמב"ם דחה את העיסוק בהלכות הירושלמי למקום נמוך בסדר העדיפויות שלו, אך לא זנח את הרעיון שישוּב לטפל בחיבור ביום מן הימים, כפי שהעיד באיגרתו לר' פנחס הדיין (לעיל הערה 41).

57 במסגרת זו התייחסתי להקבלה בין הלכות הירושלמי למשנה תורה. כדי לדעת עד כמה הדוק הקשר בין הלכות הירושלמי למשנה תורה צריך לבדוק עוד את היחס בין משנה תורה לסוגיות הירושלמי שלא הועתקו להלכות הירושלמי, וכן את מידת ההזדקקות של הרמב"ם לירושלמי במסכתות שאין עליהן

הלכות הירושלמי לרמב"ם על מסכת כתובות

במשנה נאמר (סנהדרין, ז, ט): "הבא על נערה המאורסה - אינו חייב עד שתהא נערה, בתולה, מאורסה, והיא בבית אביה". אולם בגמרא (שם, סו ע"ב) מבואר שזוהי מחלוקת תנאים: "תנו רבנן: 'נערה' ולא בוגרת... אמר רב יהודה אמר רב: זו דברי רבי מאיר, אבל חכמים אומרים: 'נערה המאורסה' - אפילו קטנה במשמע". בירושלמי מובא "להביא הבא על הקטנה מאורסה בסקילה, והיא פטורה". הרמב"ם העתיק את הירושלמי להלכות הירושלמי (עמ' 53), ועל פי לשון זו כתב במשנה תורה (איסורי ביאה ג, ה): "והבא על קטנה מאורסה בבית אביה הוא בסקילה והיא פטורה".

דוגמה נוספת שניתן לראות בה את לשון הירושלמי במשנה תורה היא דברי הירושלמי שהעתיק הרמב"ם בהלכות הירושלמי (עמ' 60): "לא רצה הבעל לקברה - האב קברה ומוציא מידו בדין. על דעתיה דר' יוסי בין אב בין אחר גובה, שלא עלת על דעת שתהא אשתו מושלכת לכלבים", ובמשנה תורה כתב (אישות יד, כד; כפי שציין ליברמן, הלכות הירושלמי, עמ' נב הערה ט): "לא רצה לקבור את אשתו ועמד אחד מדעת עצמו וקברה מוציאין מבעלה על כרחו ונותנין לזה כדי שלא תהיה זו מושלכת לכלבים".

הירושלמי כמקור לפסיקת הלכה

הרמב"ם ראה בירושלמי מקור לפסיקת ההלכה, ובהלכות הירושלמי ניתן לראות זאת בעיקר בשלושה מישורים: (1) הלכה שלא נדונה בבבלי. (2) פירושים למשניות שלא נתבארו בבבלי ולהם משמעות הלכתית.⁵⁹ (3) אוקימתות לפסיקות שהובאו בבבלי. נדגים להלן כל מאפיין אחד מהם.

1. הלכה שלא נדונה בבבלי

הרמב"ם העתיק בהלכות הירושלמי הלכות שלא נדונו בבבלי, בין אם מקורן בברייתא ובין אם מקורן בדעת אמורא, ובדרך כלל פסק כך במשנה תורה. לדוגמה, קביעת הירושלמי על פי הברייתא (כתובות פ"א ה"ח): "אפילו כשרים מזנים, דתני 'אפילו חסיד שבחסידים אין ממנין אותו אפיטרופוס על העריות'", הועתקה על ידו בהלכות הירושלמי, וכך פסק במשנה תורה (איסורי ביאה כב, טו): "אין ממנין אפילו אדם נאמן וכשר להיות שומר חצר שיש שם נשים אע"פ שהוא עומד בחוץ שאין אפטרופוס לעריות". כך גם המימרא האמוראית (כתובות פ"א ה"א): "אין הקטן רשאי לישב עד שיאמר לו הגדול שב", העתיקה הרמב"ם

הלכות הירושלמי. הבדיקה הראשונה דורשת מחקר בפני עצמו וחורגת מגבולות עיונו כאן. הבדיקה השנייה אינה אפשרית משום שאיננו יודעים עד כמה על אילו מסכתות נוספות כתב הרמב"ם את הלכות הירושלמי.

58 איני מתכוון רק לשימוש בירושלמי כמקור הלכה (על כך להלן) אלא לעיצוב הלשון במשנה תורה על פי הירושלמי, בסוגיות שהעתיק להלכות הירושלמי.

59 וכן כשמדובר במסכת שאין לה תלמוד בבלי, אך אין זה נוגע לעיונו כאן. ראה: ירחמיאל ברודי, "לפסיקת הרמב"ם על פי התלמוד הירושלמי בניגוד לתלמוד הבבלי", *Maimonidean Studies* 4 (2000) עמ' ט-י.

בהלכות הירושלמי ופסקה במשנה תורה (תלמוד תורה ה, ז): "לא ישב במקום רבו... ולא ישב לפניו עד שיאמר לו שב".

דוגמה נוספת אפשר לראות במקרים שבהם כופים את הבעל לגרש את אשתו. בירושלמי נוסף על המקרים שצוינו בבבלי (כתובות פ"ז ה"ד): "הדירה שלא תרחצי במרחץ - בכרכין שבת אחד, ובכפרין שתי שבתות. שלא תנעלי במנעל - בכפרין שלשה ימים, ובכרכין מעת לעת". הרמב"ם העתיק הלכות אלו להלכות הירושלמי שלו, ופסקן במשנה תורה (אישות יג, ט): "הדירה שלא תלך למרחץ, בכרכים שבת אחת ובכפרים שתי שבתות, שלא תנעול מנעל, בכפרים שלשה ימים ובכרכים מעת לעת, יתר על זה יתיר נדרו או יוציא ויתן כתובה".

2. פירושים למשניות שלא נתבארו בבבלי ולהם נפקות הלכתית

יש שהירושלמי ביאר את המשנה במקום שהבבלי שתק, ולביאורו יש נפקות הלכתית. מקרים אלה העתיק הרמב"ם בהלכות הירושלמי, ופסקם במשנה תורה. כך לדוגמה, נאמר במשנה (כתובות ו, א): "מציאת האשה... של בעלה". הירושלמי דן בטעם המשנה, ומתוך דיונו הסיק שהדין נאמר במציאה דווקא ולא במתנה, שהיא של האשה, וכדברי הירושלמי "הגע עצמך שנתן לה אחר מתנה? קול יוצא למתנה ואין קול יוצא למציאה". הרמב"ם העתיק את הירושלמי בהלכות הירושלמי (עמ' 69), וכן אנו מוצאים במשנה תורה (אישות כב, ל): "הרי שנמצאו מעות או מטלטלין ביד האשה היא אומרת במתנה נתנו לי והוא אומר ממעשה ידיך הם שהם שלי הרי זו נאמנת". המגיד משנה על אתר שיער שהרמב"ם הסתמך על הירושלמי, וכתב: "דין זה שכתב רבינו בכאן... כן מוכיח בירושלמי פרק מציאת האשה" וכו'. והעיר הר"ן (בפירושו על הרי"ף, קידושין ח ע"ב): "ואילו אשה נתן לה בעלה קנתה ואין הבעל אוכל פירות... וזה שלא כדברי רש"י ז"ל שכתב בפרק בן סורר ומורה [סנהדרין עא ע"א] שמתנה שאדם נותן לאשת איש כמציאתה והכל של בעל, וליתא, ומפורש הוא בירוש' בפ' מציאת האשה" וכו', ומצטט את סוגייתנו. והנה מהלכות הירושלמי נראה שאכן כיוונו לדעת הרמב"ם.

דוגמה נוספת אפשר לראות בדברי הירושלמי בעניין התחייבות האב לגדוליית בתו. במשנה נאמר (כתובות ו, ב): "הפוסק מעות לחתנו, ומת חתנו - אמרו חכמים: יכול הוא שיאמר, לאחיך הייתי רוצה ליתן ולך אי אפשר ליתן". הירושלמי תמה על דברי המשנה, שהרי קניין דברים חל כאן, ומאחר שקנה החתן, מן הדין שירש אותו היבם. וביאר הירושלמי (כתובות פ"ו ה"ב): "ולאו דברים שהם נקנין באמירה הן? תני בר קפרא פוסק לשם כתובה על מנת לכנוס". כלומר, התחייבות האב נתנה על דעת שהחתן יכנוס, ולכן אינה מחייבת כשלא כנס. הרמב"ם העתיק את הירושלמי בהלכות הירושלמי (עמ' 70), ומסתבר שעליו סמך במשנה תורה כשפסק (אישות כג, טו):⁶⁰ "האב שפסק על ידי בתו לא קנת הבת אותה המתנה עד

60 העובדה שהרמב"ם העתיק את הירושלמי להלכות הירושלמי שלו, ופסק כן במשנה תורה מלמדת שראה בו מקור לפסיקתו. במקרה זה כבר הרי"ף העתיק את הירושלמי לחיבורו וכתב (כתובות, רמז רצה, כט ע"א): "ירושלמי. ואלו דברים הנקנים באמירה הן? תני בר קפרא פוסק ע"מ לכנוס. פירוש, כל הפוסק לחתנו - דעתו ע"מ לכנוס הוא, וכיון שמת חתנו ולא כנס אינו חייב לתת לאחיו. וחזינן מאן דפריש בה פירושא אחרינא ואנן לא סבירא לן אלא האי דכתבין". אפשר שדברי הרי"ף חזקו את דעת

הלכות הירושלמי לרמב"ם על מסכת כתובות

שיכנוס אותה בעלה וכן הבן לא קנה עד שיכנוס, שכל הפוסק אינו פוסק אלא על מנת לכנוס, לפיכך הפוסק מעות לחתנו ומת קודם שיכנוס ונפלה לפני אחיו ליבום יכול האב לומר ליבם לאחייך הייתי רוצה ליתן ולך איני רוצה ליתן" וכו'.

3. אוקימתות לפסיקות שהובאו בבבלי

מגבלות ואוקימתות שמופיעות בירושלמי הובאו אף הם על ידי הרמב"ם בהלכות הירושלמי, גם כשהנושא נדון בבבלי ללא מגבלה. כך לעניין התחייבות בעל פה שקיבל האב לתת לבני הזוג בשידוכין מחייבת אותו, שלא כבמקרים אחרים שבהם קניין דברים אינו חל. בעניין זה אומר הבבלי (כתובות קב ע"א): "דאמר רב גידל אמר רב: כמה אתה נותן לבנך? כך וכך, וכמה אתה נותן לבתך? כך וכך, עמדו וקידשו - קנו, הן הן הדברים הנקנין באמירה". הירושלמי צמצם את חלות הדין לנשואים ראשונים בלבד (כתובות פ"ה ה"א) "ובלבד מן הנישואין הראשונים". הרי"ף (כתובות, רמז שפג, סא ע"א) העתיק מגבלה זו של הירושלמי, וכן העתיק הרמב"ם את הדברים בהלכות הירושלמי שלו (עמ' 66), ועל פי זה פסק להלכה בהלכות אישות (כג, יג-יד): "וכן האב שפסק ע"י בנו ובתו כמה אתה נותן לבנך כך וכך וכמה אתה נותן לבתך כך וכך, ועמדו וקדשו, קנו אותן הדברים ואע"פ שלא היה ביניהן קנין מידם, ואלו הן הדברים הנקנין באמירה. במה דברים אמורים בשפסק האב לבתו בין גדולה בין קטנה ופסק האב האחר לבנו ובנישואין ראשונים שדעתו של אדם קרובה אצל בנו ומרוב שמחתו בנישואין הראשונים גמר ומקנה לו באמירה, אבל אח שפסק לאחותו או אשה שפסקה לבתה וכן שאר קרובים, או האב שפסק לבנו או לבתו בנישואין שניים, לא קנו אותן הדברים עד שיקנו מידי הפוסק שנתן כך וכך".

עם זאת, להלכות הירושלמי נכנסו גם קטעי ירושלמי שלא הובאו להלכה במשנה תורה. ליברמן ציין תופעה זו וכתב (הלכות הירושלמי, עמ' ה-ו): "לוא היה הספר שלנו מתאים בדיוק ליד החזקה היינו יכולים להחליט שיש לפנינו ספר הלכות שסודר ע"פ הפסקים ביד החזקה. שהרי רבינו, שהיה כמעין המתגבר, חזר בו תכופות מפסקיו הראשונים... ומן ההכרח הוא שתהיינה סתירות בין הלכות הירושלמי שכתב בילדותו ובין חיבורו שכתבו כמה שנים אח"כ". נדגים את התופעה ביחסו לדברי הירושלמי בעניין אדם שנשא אשה על מנת שאין לה מומים והתברר אחר כך שיש בה מום. המשנה בכתובות, ז, ז, קבעה שאם התברר שיש בה אחד מן המומים הפוסלים בכוהנים (אשר נמנו במשנה בכורות פ"ז) אינה מקודשת, ועליהם הוסיפה הברייתא מומים המיוחדים לנשים (ירושלמי, כתובות פ"ז ה"ז; לא ע"ד; והשווה בבלי, כתובות עה ע"א; וראה עוד להלן עמ' 78-80): "הוסיפו עליהן באשה ריח הפה וריח הזיעה שומא שאין בה שיער". הירושלמי (שם) שאל לגבי דינם של שני מומים נוספים בנשים: קרחת, ושיטה של שיער מקפת מאוזן לאוזן. תחילה ניסו להוכיח שאין אלה מומים מכך שלא נמנו ברשימה של ריח הפה ריח זיעה ושומא, והניחו שזוהי רשימה סגורה. כנגד טענה זו אמרו (שם): "אתא ר' שמואל בריה דרבי יוסה בי רבי בון בשם רבי ניסא: מום

הרמב"ם לסמוך על הירושלמי כאן. אפשר גם שהרמב"ם סמך על הירושלמי כאן ללא תלות ברי"ף כפי שראינו בדוגמה הקודמת. כך או כך, הירושלמי שהעתיקו הרמב"ם היה הבסיס לפסיקתו במשנה תורה.

הוא. לא אתינן מיתני אלא דבר שהוא כעור בזה ובוזה (כלומר, באיש ובאישה - יצ"ש), מום בזה ואין מום בזה; אבל דבר שהוא נויי בזה ומום בזה, כגון הדא קרחתה, אע"ג דהוא מום לא תניננה. תדע לך שהיא כן הרי זקן הרי נויי באיש ומום באשה ולא תנינן יתר עליהם באשה זקן הרי דדים הרי נויי באשה ומום באיש ולא תניננה". זקן הוא נוי לאיש וכיעור לאישה לפי דעת הבריות, כלומר הוא מום באשה ולא נזכר ברשימה, ומכאן שהרשימה אינה ממצה, ויש להוסיף עליה מומים אלה.

הרמב"ם העתיק בהלכות הירושלמי (עמ' 80) את המקרים של קרחת, שטה של שיער וזקן, ומסתבר שבצעירותו סבר שאלו מומים, אולם בתיאור המומים שבמשנה תורה (אישות ז, ז) לא הביאם. מו"ר הרב רבינובין בפירוש יד פשוטה על אתר הסביר שבשלב כלשהו בין כתיבת הלכות הירושלמי למשנה תורה חזר בו הרמב"ם וסבר שאין אלו מומים.⁶¹ מסתבר שמאותה סיבה העתיק להלכות הירושלמי (עמ' 50-51) את דברי הירושלמי (כתובות פ"ג ה"ו; כז ע"ד): "ובפנויה, באו עליה עשרה בני אדם שלא כדרכה, ואחד מכדרכה - כולהם בקנס", אולם במשנה תורה (נערה בתולה ב, ח) פסק שהבא שלא כדרכה פטור מקנס, שלא כירושלמי שהביא כאן. ונראה שבצעירותו פסק כירושלמי וחזר בו.

הירושלמי כמקור פרשני לבבלי

הרמב"ם למד את סוגיות הירושלמי בין היתר כסוגיות מקבילות לבבלי, וראה בהן מקור השופך אור על עניינים עמומים בבבלי, כדברי ליברמן (הלכות הירושלמי, עמ' טו): "אנו יכולים לומר ברורות שהלכות הירושלמי של רבינו הוא פירוש נפלא לבבלי, וגם מן הקטעים המועטים הבאים להלן אפשר ללמוד רבות על השיטה של לימוד הירושלמי בהשוואה לבבלי, ועל לימוד הבבלי בהשוואה לירושלמי". נעניין להלן בשימוש של הרמב"ם בירושלמי לצורך הבנת עניינים בבבלי, ונלך מן הפשוט אל המורכב.

1. ביאור מימרא סתומה בבבלי בעזרת מימרא מקבילה בירושלמי

מימרות בבבלי יכולות להתפרש בעזרת מקבילות בירושלמי. במקרים כאלה העתיק הרמב"ם לחיבורו הלכות הירושלמי את הסוגיות המתאימות. כך עשה במקרה שבבבלי ובירושלמי הועלתה השאלה האם יש חיוב מזונות לבנות אנוסה. בבבלי נאמר (כתובות נד ע"א): "בעי רב פפא: בת אנוסה, יש לה מזונות או אין לה מזונות", ובירושלמי (כתובות פ"ג ה"ה בדפוס; ה"ד בהלכות הירושלמי), מתבארת עוד השאלה, שהיא דווקא בבת אנוסה ולא בבן אנוסה, בבת אנוסה ולא בבת מפותה. ומכיוון שהבבלי מתבאר על ידי סוגיית הירושלמי, העתיק כן הרמב"ם לחיבורו (עמ' 48-49).

61 הסיבה לכך יכולה להיות משום שהרמב"ם הבין את משפט הסיום בירושלמי כדחיה ולא כחיזוק. כלומר, דברי הירושלמי "הרי דדים הרי נויי באשה ומום באיש ולא תניננה", הם דחית הראיה מזקן, שהרי דדים באיש נחשבים מום בעיני הבריות ואף על פי כן אינן פוסלים בכהנים. ומכאן שלא הולכים לפי דעת הבריות אלא לפי הרשימה. ואף שהסבר זה דחוק בירושלמי הביאו הרב רבינובין "מחומר הנושא".

יש שסוגיית הירושלמי מסייעת בהבנת מימרא שהובאה בבבלי בסוגיה אחרת ולא בסוגיה על אתר. כך נאמר במשנה (כתובות א, ז): "היא אומרת: מוכת עץ אני; והוא אומר: לא כי, אלא דרוסת איש את - רבן גמליאל ורבי אליעזר אומרים: נאמנת. ורבי יהושע אומר: לא מפיה אנו חייין! אלא הרי זו בחזקת דרוסת איש, עד שתביא ראיה לדבריה". ר' אליעזר בבבלי (כתובות יג ע"א) העמיד את המשנה אפילו במקרה שכנס בחזקת בתולה, ורק אחר כך כשטען שהיא בעולה העלתה האשה את טענת מוכת עץ, שלדעת רבן גמליאל ור' אליעזר נאמנת ויש לה כתובה של מוכת עץ.⁶² וכך פסק הרמב"ם (אישות יא, ג): "מוכת עץ כתובתה מאה; אפילו נשאה על מנת שהיא בתולה שלימה ונמצאת מוכת עץ - כתובתה מאה". בירושלמי, אחר שהעלו אוקימתא זו, הוסיפו עוד אוקימתא בשם רב הונא בשם זעירא. המחלוקת היא במקרה שהאשה טוענת שכנסה בידיעה שאין לה בתולים והיא מוכת עץ, ואילו הבעל מכחישה. מאוקימתא זו משמע שכאשר ברור שכנסה בחזקת בתולה אינה נאמנת לטעון שהיא מוכת עץ לדעת הכל. ואלו הדברים בירושלמי (כתובות פ"א ה"ז): "רב הונא בשם ר' זעירא לא אמר כן, אלא היא אומרת מוכת עץ אני, כן אתניית עמך, והוא אומר לא כי, אלא דרוסת איש את, לא אתנית עמך כלום". בהלכות הירושלמי (עמ' 43) העתיק הרמב"ם את דעתו של רב הונא בשם ר' זעירא לצורך פרשני, שהרי אין מקום לפסוק כירושלמי כנגד הבבלי (וכן פסק כאמור במשנה תורה). אלא שבמקרה זה מתבאר מימרא שתומה בבבלי לאור הירושלמי, ואין כאן הסבר נוסף למשנה גרידא.⁶³ מדובר במימרא של רמי בר חמא בבבלי (כתובות יא ע"ב) הסובר שהכונס בחזקת בתולה והתברר שאין לה בתולים אזי איבדה האשה את כתובתה לדעת הכל, אף אם טוענת שהיא מוכת עץ. בבבלי (שם) שואלים כיצד מתיישבים דברים אלו עם משנתנו, שהרי אפילו לדעה המחמירה עם האשה כתובתה כמוכת עץ, ולא מתרצים. מתבאר על פי הירושלמי שרמי בר חמא העמיד את המשנה כרב הונא בשם ר' זעירא.

2. פיתוח סוגיית הבבלי בעזרת דרשה בירושלמי

הירושלמי משמש לרמב"ם, כנראה, כמקור המשלים את סוגיית הבבלי בשלבים החסרים בה, כפי שניתן לראות בדוגמה הבאה. בבבלי כתובות נאמר (כתובות ז ע"א): "אמר רב נחמן: אמר לי הונא בר נתן, תנא: מניין לברכת חתנים בעשרה? שנאמר: 'ויקח עשרה אנשים מזקני העיר ויאמר שבו פה'. ורבי אבהו אמר: מהכא, 'במקהלות ברכו אלהים ה' ממקור ישראל'". סוגיית הבבלי דנה בשתי הדעות ובהבדלים ביניהן, ומבארת שלדעת ר' אבהו כינס בועז עשרה זקנים כדי להקים בית דין שיקבע את הדרשה "עמוני ולא עמונית", ולא לצורך ברכת חתנים. אם לא כן, אומר הבבלי, מדוע ציין הכתוב שהיו אלה זקנים, והרי לברכת

62 ר' אלעזר בגמרא, שם, מבאר שהבעל טוען למקח טעות ורוצה להפטר מתשלום: רבן גמליאל ור' אליעזר דוחים את טענתו (וכתובתה ככתובת מוכת עץ: מנה), ור' יהושע מאמינו (ואינה מקבלת דבר). ר' יוחנן בגמרא שם מבאר שהטיעון אינו מקח טעות אלא שהאשה דורשת כתובת מוכת עץ (ומעמידה ככתובת בתולה, על מאתים) והבעל טוען שחייב רק כתובת בעולה (מנה). אלו דבריהם (שם): "טענתייהו במאי? רבי יוחנן אמר: במאתים ומנה, רבי אלעזר אמר: במנה ולא כלום".

63 על הביאור על פי הירושלמי העיר הרמב"ם, כתובות, י ע"ב, ועוד. וכתב ליברמן (הלכות הירושלמי, עמ' מה, הערה צ): "ורבינו הביא פסקא זו כאן, מפני שהיא מפרשת את הבבלי, כדרכו בה' הירושלמי שלו".

חתנים די באנשים רגילים. קושיה זו על רב נחמן בשם הונא בר נתן (מדוע צוין 'זקנים') לא נענתה בבבלי. והנה בירושלמי מובאים דבריו של ר' פנחס, הדורש את המילה זקנים: "מיכן לבית הזה שהן ממנין זקנים בבתי משתיות שלהן". כלומר הזקנים נמצאו במקום משום דרכו של בועז להזמין זקנים לבית המשתה, ולא משום שהיה בהם צורך לבית דין. הרמב"ם העתיק את דרשת הירושלמי להלכות הירושלמי שלו (עמ' 41), אולי משום שהיא כעין שלב התשובה בסוגיית הבבלי.⁶⁴

דוגמה נוספת היא הסוגיה בבבלי כתובות (קא ע"א) שבה הובאה דעתו של שמואל לעניין נשים שלפי המשנה שם אין להן כתובה: "לא שנא אלא מנה מאתים, אבל תוספת יש להן". הסוגיה אף ביססה את דעתו באמצעות ברייתא, ולא הביאה כל דעה אחרת. הרקע לאמירה של שמואל לא התבאר בבבלי, אך מסוגיית הירושלמי עולה שהיו דעות חלוקות. בירושלמי אנו מוצאים את הדעה הסוברת: "לא סוף דבר בכתובת מנה מאתים אלא אפילו כתובתה של אלף דינר מאבדת את כולה". הרמב"ם העתיק את דברי הירושלמי להלכותיו (עמ' 74) ככל הנראה כדי להשלים את סוגיית הירושלמי, ואולי כדי לגלות את הרקע העומד מאחורי דברי שמואל בסוגיה הקצרה שבבבלי - להוציא מדעתו של ר' חנניה בן גמליאל.

הירושלמי כמקור לעניינים שלא נדונו בבבלי

הירושלמי שימש לרמב"ם כמקור להרחבה בנושאים שלא הועלו בבבלי, בהם פירושים שונים או אוקימתות למשנה שלא בא זכרם בבבלי, ואף כמקור המוסר מרחיב ומבאר מקורות תנאיים אחרים, בין שנזכרו בבבלי בקצרה ובין אם לאו. נדגים את דרכו של הרמב"ם בכך.

1. פרושי משנה או ברייתא ללא השלכה הלכתית

הרמב"ם הכניס להלכות הירושלמי גם פירושי משנה שנתבארו בירושלמי, ולא הוזכרו בבבלי, אף שאין להם משמעות לפסיקת ההלכה. בכך צעד בעקבות רבותיו הספרדים ששיקעו בחיבוריהם פירושים למשניות שמקורם בירושלמי.⁶⁵ נדגים תופעה זו בפרשנות על משנת כתובות (ו, ג) "פסקה להכניס לו אלף דינר הוא פוסק כנגדן חמישה עשר מנה". רמז לקושי בהבנת המשנה ולנחיצות ההסבר של הירושלמי יכולים אנו לשמוע בדברי ר' דוד בן

64 וראה הרב יצחק לומברוזו (זרע יצחק, על סוגיית הבבלי; וכן פירש הרב ברוך אפשטיין, תורה תמימה, הערות רות, פרק ד הערה ג): "צריך להבין מה ישיב ליה רב נחמן... י"ל דאי דווקא זקנים הו"ל למימר ויקח עשרה זקני, מאי אנשים? אלא ודאי לאורויי לן דמן הדין אפילו אנשים דעלמא סגי, אלא בועז משום גדולה לקח זקנים. וראיתי בירושלמי דאמרו שם 'מכאן שב'ד ממנין זקנים בבית המשתאות'. ואפשר דגם ר"נ ס"ל הכי אלא דקצר תלמודא דידן וק"ל". יתכן עוד שהרמב"ם העתיק דרשה זו כדי ללמוד ממנה הנהגה טובה.

65 השווה לדרכו של הרמב"ם בעניין זה, כפי שתיאר שלם יהלום, "ירושלמי לא עבר עליו קולמוס של מגייה ספרים: לביורו של כלל נוסח", דברי הקונגרס העולמי החמישה-עשר למדעי היהדות (י"ב-ט"ז באב תשס"ט, 6.8.2009), <http://www.jewish-studies.org/ShowDoc.asp?MenuID=63>, 2010.

הלכות הירושלמי לרמב"ם על מסכת כתובות

סעדיה (בן דורו של רב נסים, שפעל בספרד) שכתב: ⁶⁶ "כל מה שנזכר במשנה הזאת מסובך וקשה מאד, ובתלמוד לא הובא ביאורו ופירושו, אבל מצאנוהו מפורש בתלמוד ארץ ישראל. וחיי ראשי אני, לא ידענו שורשו של דבר ולא התברר לנו פירוש פרטיו אלא מן השם". הירושלמי פירש (כתובות פ"ו ה"ג): "מה ראו לומר בכספין אחד ומחצה ובשום פחות חומש? אמ' ר' יוסי בן חנינה: שמו דעתה של אשה שהיא רוצה לבלות את כליה, ולפחות אותן חומש; ושמו דעתו של איש שהוא רוצה לישא וליתן בהם, ולעשות באחד ומחצה". פירוש הירושלמי הובא על ידי רב נסים מקירואן, בספרו 'המפתח למנעולי התלמוד' (גנזי שכטר, עמ' 337); ר' דוד בן סעדיה (שם); הרי"ף (כתובות כט ע"א); העיטור (אות פ - פסיקתא, סז ע"א); ובשיטה מקובצת על אתר בשם רב האי. הרמב"ם הכניס את הפירוש להלכות הירושלמי, ובפירושו המשניות ביאר הרמב"ם את המשנה לפי הסבר הירושלמי וכתב "והטעם בזה לפי שמעות בעין ישתמש בהן ויסתחר בהן. ובגדים ותכשיטין הנאתם רק בשבילה שהיא לובשתם ומתקשטת בהן". ⁶⁷

הרמב"ם הכניס להלכות הירושלמי, לצד פרשנות המשנה, גם הרחבות לדברי המשנה שהובאו בירושלמי, אף שאין להם משמעות הלכתית. כך עשה בעניין המשנה (כתובות ט, א): "כתב לה: דין ודברים אין לי בנכסיך ובפירותיהן ובפירי פירותיהן, בחיך ובמותך - אינו אוכל פירות בחייה, ואם מתה - אינו יורשה. רבן שמעון בן גמליאל אומר אם מתה יירשנה". וכו'. בירושלמי המשיכו לדון בדעת חכמים (כתובות פ"ט ה"א): "בעון קומי ר' יוחנן דברי חכמים מתה מי יורשה? אלין אחיה יורשין אותה". הרמב"ם העתיק את הירושלמי המבאר את דעת חכמים במשנה, למרות שפסק כרבן שמעון בן גמליאל, הן בפירושו המשניות (על אתר), הן בהלכות הירושלמי (עמ' 90), והן במשנה תורה (אישות יב, ט, ובהלכות נוספות).

צמצומים לדברי המשנה שהועלו בירושלמי נכנסו אף הם לחיבורו של הרמב"ם, וגם כאן הלך בעקבות קודמיו. כך, ביחס לדברי המשנה (כתובות ד, ד): "האב זכאי בבתו בקדושה בכסף בשטר ובביאה", תמה הירושלמי (על אתר) מהי הזכות שיש לאב בקידושי בתו בביאה ובשטר, והעמיד את המשנה במקרה מיוחד: "תיפתר שאמר לו לכשתקנה לי בתך בביאה יהיה לך כסף זה בידך". להסבר זה נזקקו כבר השאלות ⁶⁸ ורבינו חושיאל, ⁶⁹ וגם הרמב"ם העתיק את האוקימתא של הירושלמי לדברי המשנה (עמ' 57).

66 המובאה כאן היא על פי תרגום מהמקור הערבי של כתאב אלחאוי שעתיד לראות אור בליווי תרגום מועד במסגרת מכון בן צבי. הקטע צוטט בליקוט התימני (?) של פירוש המשנה לרב נתן אב הישיבה, עמ' 6.

67 במשנה תורה כתב רמב"ם (אישות כג, יא): "מנהגות רבות יש בנדוניא, יש מקומות שנהגו שיכתבו בכתובה הנדוניא ביתר על דמיה בשליש או בחמיש או במחצה, כגון שתהיה נדונייתה מאה וכותבים שהכניסה לו מאה וחמישים כדי להרבות בפני העם וכשתבוא לגבות לא תגבה אלא המאה". מו"ר, הרב רבינובין, ביאר ביד פשוטה על אתר, שדווקא שעושים "כדי להרבות בפני העם" אז "לא תגבה אלא המאה" אולם אם עשו זאת מטעם ראוי כדלעיל תגבה מאה וחמישים.

68 משפטים, שאלתא נט: "יכיל לקדושה ומשקל כספא כדתנן האב זכאי בבתו בקדושה בכסף ובשטר ובביאה".

69 אסף, תשובות הגאונים, ד (תש"ב), עמ' 54. את הירושלמי הביאו גם התוספות (קידושין ג ע"ב, ד"ה האב זכאי בבתו: "מפרש בירושלמי שיש לו זכות בביאה שנותנין לו שכר לקדש בביאה"), ומשם הובא

הרמב"ם המשיך והעתיק אוקימתות למשנה אף שאין להן השלכה מעשית. כך הוא בהסבר הירושלמי על המשנה (כתובות ג, ב) "הבא על בתו... אין להן קנס מפני שמתחייב בנפשו שמיתתו בידי בית דין וכל המתחייב בנפשו אין משלם ממון" וכו'. הירושלמי תמה על נימוק הפטור מקנס במקרה הנדון - "מפני שמתחייב בנפשו", שהרי במקרה רגיל האונס משלם את הקנס לאב, וממילא כאן כשהאב הוא האנס הרי לא ישלם קנס לעצמו, ללא קשר לעונש המיתה. על כן מציע הירושלמי שתי אפשרויות להבנת המשנה (כתובות פ"ג ה"ג): "אחר בא עליה, קנסה לא של אביה הוא? ! תפתר שבא עליה עד שלא מת אביה, ומת אביה - כר' יוסי הגלילי; ברם כר' עקיבה - יש לה קנס וקנסה של עצמה".⁷⁰ הרמב"ם העתיק את הדברים בהלכות הירושלמי (עמ' 48) משום שהם מבארים את המשנה שלא נתבארה בבבלי.⁷¹ את פירוש הירושלמי למשנה כאן הביאו גם התוספות,⁷² והרמב"ן כתב כן בשם רבותינו הצרפתים והוסיף להעיר:⁷³ "ואלה הדברים אין דעתי נוחה מהן אבל מה אעשה שהרי מפורשין הם בירושלמי".

2. ביאור ברייתות שהובאו בבבלי, בעזרת הירושלמי

הרמב"ם כלל בחיבורו גם פירושים והרחבות של ברייתות שהובאו בבבלי ונתפרשו בירושלמי. כך עשה לגבי הברייתא המובאת בבבלי (כתובות כח ע"ב): "נאמן התינוק לומר... כך אמר לי אבא: משפחה זו טהורה, משפחה זו טמאה... ושאלנו בקצצה של בת פלוני לפלוני". ומבואר שם: "כיצד קצצה? אחד מן האחים שנשא אשה שאינה הוגנת לו, באין בני משפחה ומביאין חבית מליאה פירות, ושוברין אותה באמצע רחבה, ואומרים: אחינו בית ישראל שמעו, אחינו פלוני נשא אשה שאינה הוגנת לו, ומתייראים אנו שמא יתערב זרעו בזרעינו, בואו וקחו לכם דוגמא לדורות שלא יתערב זרעו בזרעינו, וזו היא קצצה שהתינוק נאמן להעיד עליה". אלא שבבבלי אין הסבר מדוע הברייתא מכנה נוהג זה "קצצה", ומה עשה שם התינוק. ההסבר מפורש בירושלמי (קידושין פ"א ה"ה; כתובות פ"ב ה"י): "אמר רבי יוסי בי רבי בון אף מי שהיה נושא אשה שאינה הוגנת לו קרוביו ממליין חביות קליות ואגוזים ושוברין לפני התינוקות והתינוקות מלקטין ואומרים נקצץ פלוני ממשפחתו ובשעה שהיה מגרשה היו עושין לו כן ואומרים חזר פלוני למשפחתו". מן הירושלמי מתבאר שהתינוקות היו שותפים פעילים ומרכזיים בטקס.⁷⁴ שבירת החבית

בראשונים נוספים. והשווה לדברי רש"י (כתובות, שם) הסובר שמדובר בזכות של האב לקדש את בתו בעל כרחו, ולא בזכות ממונית.

70 האפשרות הראשונה שהציע הירושלמי היא להעמיד את המשנה במקרה שבו מת האב קודם שעת העמדת הדין, ולאחר פסק הדין צריכים היו היורשים לשלם, ומשנתנו פוטרת מתשלום מכיוון שהאב היה חייב מיתה. האפשרות השנייה היא להעמיד את המשנה בנערה שנתאסרה ונתגרשה. במצב כזה לדעת ר' עקיבא (שם, משנה ג, בניגוד לדעת ר' יוסי הגלילי) יצאה הנערה מרשות אביה "וקנסה של עצמה", ובאה משנתנו לפטור את האב מתשלום מכיוון שמתחייב בנפשו.

71 כפי שכתב ליברמן, הלכות הירושלמי, עמ' מז, הערה מ.

72 כתובות כט ע"א, ד"ה ועל אשת אחיו.

73 חידושי הרמב"ן, כתובות לו ע"א.

74 מסתבר שמשום כך החוויה נחרתת בזיכרונם, ונקל עליהם להעיד בבגרותם על המעשה.

הלכות הירושלמי לרמב"ם על מסכת כתובות

מסמלת את הקיצוץ במשפחה שנגרם בעטיו של האח. הרמב"ם העתיק את הירושלמי להלכות הירושלמי,⁷⁵ וכן כתב במשנה תורה (עדות יג, ג): "ואכלנו בקצצה של פלוני שהאכילנו אחיו כדי להודיע שאחיהם פלוני נשא אשה שאינה הוגנת לו".

דוגמה נוספת היא המעשה מתקופת החורבן שהובא בבבלי בשמו של רב (כתובות סו ע"ב): "א"ר יהודה אמר רב: מעשה בבתו של נקדימון בן גוריון, שפסקו לה חכמים ארבע מאות זהובים לקופה של בשמים לבו ביום, אמרה להם: כך תפסקו לבנותיכם, וענו אחריה אמן", ובירושלמי הובאה הברייתא עם הרחבות שלא הוזכרו בדברי רב (כתובות פ"ה ה"א; ל ע"ג): "והתני, מעשה במרים בתו של נקדימון בן גוריון שפסקו לה חכמים בחמש מאות דינר קופה בשמים בכל יום, ולא היתה אלא שומרת יבם. אף על פי כן קללה אותן ואמרה: כך ינתן לבנותיכם, אמ' ר' אחא: וענינו אחריה אמן".⁷⁶ הרמב"ם העתיק את הברייתא שבירושלמי להלכות הירושלמי שלו (עמ' 68), לצורך השלמת פרטים חסרים בבבלי.

גם בעניין הברייתא שהובאה בבבלי יבמות (כה ע"א): "מנעלים הפוכים תחת המטה, אמר רבי: הואיל ומכוער הדבר - תצא", העתיק הרמב"ם את הירושלמי לצורך פרשני. הבבלי (יבמות, שם) שאל על המקרה של מנעלים הפוכים: "מנעלים הפוכים, ליחזי דמאן נינהו?" וענה: "אלא מקום מנעלים הפוכים". אולם לא נתבאר שם מהו 'מקום מנעלים הפוכים'. בירושלמי (כתובות פ"ז ה"ו) הובאה הברייתא באופן מפותח יותר: "סנדלו לפני מטתה - כאור הדבר תצא; סנדלה לפני מטתו - כאור הדבר תצא", כלומר שינו את מקום הסנדלים, כך שהסנדלים של הבעל לפני מיטתה ו/או סנדליה לפני מיטתו. הרמב"ם העתיק את הירושלמי להלכות הירושלמי (עמ' 75). מעניין לציין שפירוש זה כפירוש לבבלי הגיע לרש"י (על אתר), שהביאו בשם 'לשון אחר': "מצא הפוך, שבא ומצא את מנעליה במקום שהוא רגיל לתת שלו, ודאי נכרי בא לכאן ושם מנעליו במקום שלה ושלח במקום בעל".

נוסח הירושלמי שבהלכות הירושלמי בהשוואה לכתב יד ליידין

חשיבות מיוחדת נודעת להלכות הירושלמי כעד נוסח לירושלמי. כבר בימי הביניים היו טפסים של הירושלמי נדירים, ולידינו הגיע טופס שלם אחד בלבד, כתב יד ליידין, שעל פיו נקבע נוסח הדפוס בוונציה.⁷⁷ והנה, הרמב"ם שהעתיק את גופי מימרות הירושלמי כלשונן,⁷⁸ הותיר לנו מן הטופס שעמד לפניו קטעים רבים של ירושלמי כתובות,⁷⁹ שהם

75 וזה לשונו (עמ' 46): "[תני שאכלנו ב]קצצה של פלוני ופלוני מהו בקצצה וכו' כדכתבין בקדושין פרק ראשון", כלומר הרמב"ם הפנה לירושלמי קידושין פרק א (הלכה ה; ס ע"ג) שגם שם מובא הסבר זה. מכאן שהרמב"ם כתב הלכות הירושלמי גם על קידושין ושם ציטט את הקטע, כפי שהעיר מנחם כץ (דיסרטציה, תשס"ד, ניתוח הסוגיות, הלכה ה', סוגיא 1). עם זאת אפשר שסופר כתב היד של הירושלמי שעמד לפני הרמב"ם הוא שקיצר כאן והפנה לקידושין, והרמב"ם העתיק מהטופס כלשונן.

76 השווה: תוספתא, כתובות ה, ט; ליברמן, תוספתא כפשוטה, ו [נשים], ניו-יורק תשכ"ז, עמ' 270.

77 למצב כתבי היד, ולתיאור כתב יד ליידין ראה הקדמתו של יעקב זוסמן לתלמוד ירושלמי, מהדורת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"א, עמ' יד-לה.

78 הרמב"ם קיצר לעתים את שלשלת המוסרים וכן העתיק מתוך הסוגיה רק את החלקים בהם היה מעוניין (ראה: ליברמן, הלכות הירושלמי, עמ' טו. דוגמה להשמטה ראה להלן, עמ' 52 ד"ה והא ר' עקיבא אומר; עמ' 61 ד"ה עד שלישי), אולם אין סימן לכך שהתערב ושינה בטקסט גופו (לדעה אחרת ראה:

למעשה עד הנוסח היחיד מחוץ לכתב יד ליידן ששרד לאותם טקסטים,⁸⁰ והם קדומים לו יתר על מאה שנה.⁸¹ באין כתב יד נוסף לאלה, בידינו אוצר בלום לחקר הנוסח של הירושלמי בכלל ושל כתב יד ליידן בפרט.

נוסח התלמוד שבהלכות הירושלמי לרמב"ם מתאים בעיקרו לכתב יד ליידן,⁸² ובכמה מקומות הוא מסייע לנו לשחזר ולתקן מקומות שנשתבשו בכתב היד.⁸³ חלק מן ההגהות של מגיה כ"ל העיקרי מתאימות לנוסח הרמב"ם,⁸⁴ אך יש שיבושים שבהם יד המגיה לא נגעה⁸⁵ והנוסח הנכון במקומות אלה עולה מהלכות הירושלמי,⁸⁶ וכן מקרים שהמגיה תיקן ללא הצלחה, ובהלכות הירושלמי לרמב"ם נוסח שפיר.⁸⁷ יש לציין שהשוואת כ"ל ליידן

אביעד הכהן, פרקים בחקר מקורותיו של משנה תורה להרמב"ם: הרמב"ם והתלמוד הירושלמי, עבודה למוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ג, עמ' 138).

79 המחקר כאן הוגבל לטקסט של ירושלמי כתובות בשל מסגרת החומר במאמר.

80 תודתי לד"ר אהרון שוויקה, שבדק עבורי את הנתונים בקטלוג כתבי היד של הירושלמי שהכין י' זוסמן, טרם פרסומו.

81 כתב יד ליידן הועתק ברומי בשנת 1289. ראה במבואו של זוסמן לירושלמי, עמ' טו.

82 חלוקת ההלכות שבהלכות הירושלמי מתאימה פעמים רבות לזו שבכ"ל ליידן אך לא תמיד. בעניין זה ראה זוסמן, מבוא, תלמוד ירושלמי (ע"פ כ"ל ליידן), האקדמיה ללשון עברית, ירושלים תשס"א, עמ' לא, והערה 208; בנימין אליצור, הקדמה למהדורת הירושלמי, שם, עמ' מד, והערה 37.

83 כמה דוגמאות: בפ"ד ה"ב בנוסח הרמב"ם (עמ' 64): 'שלח שאל', ובליידין נשתבש 'שאל שאיל'. בפ"ז ה"ו בנוסח הרמב"ם (עמ' 77): 'בשותפותיה', ובליידין נשתבש 'בשור פותיה' (וראה עוד ליברמן, הלכות הירושלמי, עמ' סא, הערה ש המפנה לראשונים נוספים שעמד לפניהם נוסח כמו הרמב"ם). וכן שם, בנוסח הרמב"ם 'על פיה שלה', ונשתבש בליידן 'על פיה שלא' והפך על פיו את משמעות המשפט. בפ"ב ה"י בכתב יד ליידן נשתבש שמו של מוסר המאמר ר' חייה בר אשי והפך להיות 'ר' חמא בר אשי', ובכתב יד ליידן בגיטין (פ"ג ה"ד; מה ע"א) בנוסח הרמב"ם (עמ' 45). בפ"ג ה"ו (עמ' 51) 'אמרה אי אפשר' נשתבש בליידן ל'אמרה איפשר'. פ"ז ה"ט (עמ' 80) 'אשה קרחת' נשתבש בליידן ל'אשה קררוה' ותוקן בדפוסים המאוחרים ל'אשה קרחה'. נוסח הרמב"ם (עמ' 71) מציג את הברייתא (כתובות פ"ו ה"ב; מקבילתה בתוספתא כתובות יב, ד) 'הפוסק מעות לבתו קטנה' במילת ההצעה 'תני' שהיא מילת הצעה לברייתא (ראה: ל' מוסקוביץ, הטרימינולוגיה של הירושלמי, ירושלים תשס"ט, עמ' 587) בעוד שבכתב יד ליידן המילה 'וכיני', המשמשת לתמיהה (ראה: מוסקוביץ, שם, עמ' 274-275). מסתבר ש'תני' נשתבש ל'וכיני', שהרי המקור המובא אחרי 'וכיני'/'תני' כאן הוא ברייתא, ורק טבעי אפוא שיוצע בלשון 'תני', כמקובל בירושלמי. וכן על זה הדרך.

84 הכוונה להגהותיו של מגיה א. ראה עליו במבואו של י' זוסמן לתלמוד ירושלמי (לעיל הערה 77) עמ' כב-כו, והערות 75, 144, 145. פ"ד ה"ח דולג מחמת הדומות כל המשפט 'מעשה באחד שהקפיד את הזקן והכה ונתן לו בשתו משלם', המצוי בנוסח הרמב"ם (עמ' 61) והושלם על ידי המגיה בכתב יד ליידן. פ"ח ה"א בנוסח הרמב"ם (עמ' 82) 'ולמה לא [תניתה]', בכ"ל ליידן 'ולא תניתה', והוגה בנוסח הרמב"ם.

85 כמה תיקונים נצרכים נעלמו מעיני המגיה, אף במקומות שבריי שיעמד לפניו כתב יד אחר ובו הנוסח תקין. ראה על כך מה שכתב זוסמן במבואו, עמ' כד, ושם הערה 152.

86 פ"ז ה"ו בנוסח הרמב"ם (עמ' 74): 'ר' הילא ר' יסא ר' בא בר כהן מטי בה משום רבי חנניה בן גמליאל אחד נשים שאמרו אין להן כתובה ואחד נשים שאמרו יוצאות שלא בכתובה' וכו'. בכ"ל ליידן דולג (מחמת הדומות) מ'אמרו' הראשון ל'אמרו' השני, כך שחסרות שם שש המילים 'אין להן כתובה ואחד נשים שאמרו', והמגיה לא תיקן. שם, שם בנוסח הרמב"ם (עמ' 77) 'תשנא' ובכ"ל ליידן 'תסבי'. לפי נוסח הרמב"ם מתבאר יפה ההמשך 'כמן דסנת' (וראה עוד ליברמן, הלכות הירושלמי, עמ' סא, הערה ר' המציין לעוד ראשונים שהיה לפניהם נוסח כמו הרמב"ם).

87 כך ארע בנוסח שאלתו של ר' זכאי (כתובות פ"ד ה"ה בנוסח הרמב"ם), שמופיעה בהלכות הירושלמי (עמ' 58) כך: 'מציאה שנפלה לה מחמת שדה, מא [!] את עבד לה כמציאה או כאוכלת

הלכות הירושלמי לרמב"ם על מסכת כתובות

לנוסח הרמב"ם מעלה חשד שכמה שינויים בכתב יד ליידן נעשו במכוון ואינם בהכרח שיבוש העתקה טכני.⁸⁸ עם זאת, גם נוסח הרמב"ם אינו נקי משיבושים.⁸⁹

ההשוואה של נוסח הלכות הירושלמי לכתב יד ליידן, ובחינת חילופי הגרסאות שאינן טעויות גרידא, מאפשרות לשוב ולבחון את אופי מסירת התלמוד הירושלמי (בכתב או בעל פה), ואת השפעתה על עיצובו המוכר לנו כיום.⁹⁰ יש שינויים המאפיינים מסירה על פה ושינויים המאפיינים מסירה כתובה. בעניין זה כתבתי במקום אחר:⁹¹ "במסירה כתובה הטקסט יציב פחות או יותר, אך הוא עובר לעתים תהליכים טכניים של 'תיקונים' מסוגים

פירות? אין תעבדינה כמצאיה - שלו; אין תעבדינה כאוכלת פירות - שלה", והשאלה לא נפשטה. באופן זה מובא גם אצל המאירי, אולם בכתב יד ליידן כפי שיצא מתחת יד הסופר מופיע משפט חסר משמעות: "מצאיה שנפלה לו מחמת שדה, מה את עבד לה במציאה באוכלת פירות שלה אין תעבדינה באוכלת פירות שלה". הסופר דילג על פירוט האפשרות הראשונה, והחליף "שלו" ב"שלה" בהשפעת סופו של המשפט. המגיה (ראה לעיל הערה 84) הוסיף את המילה או: "במצאיה או באוכלת פירות", אבל המשפט נשאר בשיבושו. הפני משה, שעמד לפניו הנוסח של כ"י ליידן, פירש את "אין" במשמעות "כן", ולפי פירושו הירושלמי פשט את השאלה שהמציאה לקטנה כדין אוכלת פירות. מפרשים אחרונים שפירשו את הסוגיה נמשכו בדרך כלל אחר פירוש הפני משה, אולם לפי גרסת הרמב"ם נשמט הבסיס של הפירוש. דבר דומה ארע גם בפ"ד ה"ה, שבנוסח הרמב"ם (ה"ו בדפוסים) נכתב (עמ' 58): "[תקנה תקנו שיהא ה]בעל מפקח על נכסי אשתו ואוכל. ונאמור אף באב כן? בלא כן [ה]אב מפקח על נכסי בתו". כלומר תיקנו אכילת פירות לבעל כדי שיפקח על נכסי אשתו, ולא תקנו אכילת פירות לאב מפני שממילא הוא מפקח על נכסי בתו. הנוסח של כ"י ליידן נשתבש ובמקום המשפט הנ"ל אנו מוצאים: "תקנה תיקנו שיהא מפקח על נכסי בתו ואוכל", כך נוצר משפט חסר הגיון והקשר. המגיה ניסה לתקן, והוסיף בגיליון את חלק המשפט שעליו דילג הסופר אולם לא מחק את המיותר (ההוספה בגיליון מוסגרה בסוגרים מזווית): "תקנה תיקנו שיהא מפקח על נכסי >אשתו ואוכל ואומר אף באב כן בלא כן האב מפקח על נכסי <בתו ואוכל". כך נשאר המשפט משובש שהרי המילה 'ואוכל' מיותרת והופכת את משמעות המשפט על פיה, שהרי המשפט בא להסביר מדוע אין האב אוכל. נוסח הרמב"ם מוסר אם כן במקרה זה נוסח נקי משיבושים.

88 בפ"ז ה"ו בנוסח הרמב"ם (עמ' 77): "תסוב פלג פרן", ובכתב יד ליידן "תיפוק בלא פרן". ההקשר בסוגיה מלמד שכ"י ליידן נשתבש, אך קשה להסביר את השיבוש כשינוי גרפי. אפשר לשקול אפשרות שהשינוי נעשה על ידי אדם שסבר שדינה לצאת בלא כתובה, ולכן תיקן את הנוסח. דוגמה נוספת לשינוי שאפשר שנעשה במכוון היא בפ"ז ה"ד בנוסח הרמב"ם (עמ' 73) "הדירה... שלא תנעלי במנעל בכפרין שלשה ימים ובכרכין מעת לעת" (וכך כתב הרמב"ם גם במשנה תורה, אישות יג, ט), אולם בכתב יד ליידן נכתב "בכפרים ג' חדשים". גם כאן קשה להניח שחל שיבוש גרפי, ויתכן שמעתיק למדן התערב בשלב כלשהו בנוסח, כדי שיתאים להלכה שבידיו.

89 בהלכות הירושלמי יש טעויות סופר, כרגיל בכל העתקה, כגון סיכול אותיות (פ"ז ה"ה (עמ' 74): עלוי - עליו), סיכול מילים (עמ' 75 בהלכות הירושלמי: ותני כן ר' חייא. ובכתב יד ליידן: ותני רבי חייא כן. וכך מקובל בירושלמי, ראה מוסקוביץ, הטרימינולוגיה, עמ' 494), שיבושים גרפיים (פ"ז ה"ב: מהיין - מחיין), והשמטות מחמת הדומות (פ"ג ה"ו, בפסקה בעניין נערה מאורסה שבאו עליה עשרה בני אדם דולגו בנוסח הרמב"ם (עמ' 50) המילים 'בסקילה כולהון' וצריך להיות: "...כולהון בסקילה. כולהון מכדרכה..."). יש לזכור שהדף של הלכות הירושלמי שלפנינו הוא טיוטה בלבד (ראה לעיל, הערה 9), ואפשר שחלק מהשיבושים ארעו בשלב שבו העתיק הרמב"ם את הנוסח (ראה לעיל הע' 4).

90 להיבטים שונים של עניין זה ראה: לייב מוסקוביץ, "סוגיות מקבילות ומסורת נוסח הירושלמי", תרביץ ס (תשנ"א), עמ' 523-549 (ובספרות הקודמת שצוינה שם); הנ"ל, "לישני אחריני" בירושלמי, סידרא ח (תשנ"ב), עמ' 63-75; הנ"ל, "כפלי גרסה בירושלמי", תרביץ סו (תשנ"ז), עמ' 187-221; ירחמיאל ברודי, "ספרות הגאונים והטקסט התלמודי", מחקרי תלמוד, א, ירושלים תש"ן, עמ' 296-297.

91 ספר הגירושין, עמ' 26. הדברים נכתבו במקור לעניין התלמוד הבבלי, והם נכונים גם לירושלמי.

שונים, מעשה ידי מעתיקים. שונה מכך באופייה המסירה בעל פה: במסירה מעין זו קל הרבה יותר לזכור את שלבי הדיון התלמודי מאשר את נוסחו המדויק ואת סגנונו המקורי. בשל כך ניתן למצוא פעמים רבות שינויים בסדר המילים במשפט, הבדלים בסדר המשפטים בסוגיה והחלפת מילים במילים נרדפות". הדבר נכון גם ביחס לירושלמי, אלא שהוא עבר תחת קולמוסם של פחות מגיהים לעומת הבבלי.⁹² מסתבר שהתלמוד הירושלמי נמסר בעל פה במשך תקופה מסוימת ואחר כך הועלה על הכתב, ושתי התקופות הותירו חותם על נוסחי התלמוד שבידינו. על שלב המסירה שבעל פה כתב פרופ' לייב מוסקוביץ: ⁹³ "בדומה ל'אחיו הגדול', התלמוד הבבלי, התלמוד הירושלמי משופע ב'חילופי-גירסאות', שהם בבחינת 'גמרא דמשאני לישנא מן לישנא דילנא אף על גב דטעמי שאוו אהדדי'. חילופי-גירסה כאלה מצויים בכל עדי הנוסח של הירושלמי המצויים בידינו... ואמנם, תופעה זו איננה אלא פן אחד מתופעה רחבה יותר - הנטייה למסירה חופשית של החומר הארץ-ישראלי הקלסי, שבה חומר זה פושט צורה ולובש צורה, 'מתהפך' ו'מתחלף' בצורה חופשית למדי". השוואת הטקסט שבהלכות הירושלמי לכתב יד ליידן מעלה כמה שינויים המאפיינים מסירה שבעל פה.⁹⁴ למשל השינוי (פ"ב ה"י, עמ' 46) "מהו להוציא ממון מכוח עדותן" שבנוסח הרמב"ם לעומת "מתוך עדותן" שבכתב יד ליידן מוסבר יפה כשהמסירה בעל פה ואין מקפידים על חילופי מילים ללא שינוי המשמעות ('מתוך' בהוראת 'מכוח').⁹⁵ החלפת שמות בעלי המאמר מסתברת אף היא במסירה שבעל פה יותר מבהעתקה כתובה, וכך התהפכו הייחוסים בעניין מחלוקת ר' שמעון וחכמים לגבי ירושת בכור במצב הנדון בסוגיה (פ"ד ה"ב, עמ' 55). הדעה המיוחסת לר' שמעון בכ"י ליידן מיוחסת לחכמים בטופס הרמב"ם ולהיפך (וראה עוד להלן עמ' 56 ד"ה אין הבכור כולל).⁹⁶

יש מקרים בהם קשה להכריע האם לפנינו שינוי גראפי או שריד למסירה בעל פה, מפני שהוא נדמה כשינוי הגיה, כמו למשל כשמתוארת עדות על מעשה שנעשה בשדה מסוים (כתובות, פ"ב ה"י), לפי נוסח הרמב"ם (עמ' 47): "יוצאים היינו ללקט בה פגי שביעית", ובכ"י ליידן: "יוצאין היינו ללקט בפגי שביעית". במסירה שבעל פה אי אפשר להבחין בין "בה פגי" לבין "בפגי", ואם נניח שאכן זהו שריד למסירה בעל פה נבין את השינוי.

92 ראה מה שכתב זוסמן במבואו לירושלמי, עמ' יח, הערה 94.

93 במאמרו "לישני אחריני בירושלמי" (לעיל הערה 90), עמ' 63.

94 אני מצביע על מאפיינים של מסירה מפני שלא ניתן להוכיח זאת בוודאות. מדובר בשינויים שבהם הסבירות של שיבוש גראפי נמוכה, אם כי לא בלתי אפשרית לחלוטין. אפשר לתלות בדוחק גם בידי מעתיק.

95 כך גם השינוי (פ"ב ה"י): "אשה פלונית מיללת על בעלה" שבנוסח הרמב"ם במקום "אשה פלנית ממללת על בניה", מסתבר כקשור למסירה שבעל פה.

96 יש שקשה לדעת כיצד חל השינוי. כך למשל, מופיע נקדימון בן גוריון כאביה של שומרת היבם העשירה שקיללה את חכמים, בתוספתא כתובות ה, ח, בבבלי כתובות סו ע"ב, ובהלכות הירושלמי לרמב"ם (פ"ה ה"י; עמ' 68). אולם בכתב יד ליידן שמו שמעון בן גוריון. יתכן שכ"י ליידן מוסר נוסח מקורי בירושלמי, שתוקן בנוסח הרמב"ם על פי שאר המקורות, ויתכן שארעה טעות מסיבה כלשהי בכתב יד ליידן.

הלכות הירושלמי לרמב"ם על מסכת כתובות

סוף דבר

לימוד הלכות הירושלמי לרמב"ם מאפשר לנו להעמיק את ידיעתנו אודות מקומו של התלמוד הירושלמי במשנת הרמב"ם, להבין את אופי לימוד התלמודים והיחס ביניהם כפי שבא לידי ביטוי בתלמודו של הרמב"ם, וחושף בפנינו משהו מן השינויים שהתחוללו אצל הרמב"ם במהלך חייו. ספר הלכות הירושלמי גם פותח בפנינו פתח נוסף לבחינת נוסח התלמוד הירושלמי ואופן מסירתו, בהיותו עד נוסח של התלמוד הירושלמי, שכה חסרים לנו כמותו. יש לקוות שבעתיד יימצאו חלקים נוספים של החיבור, לכל הפחות החיבור על מסכת קידושין, שאפשר שהרמב"ם רמז אליו בחיבורו זה על כתובות⁹⁷ אך הוא טרם נמצא.

97 ראה לעיל, עמ' 33 הערה 75. הפירוש הראשון שהוצע שם (שהרמב"ם הפנה לחיבורו על קידושין) מלמד שהרמב"ם נמנע מלהעתיק סוגיות כפולות, והסתפק בהפניות. אם נאמץ פירוש זה הרי שיש בידינו ראייה על דרך השלילה שהרמב"ם לא חיבר הלכות ירושלמי על מסכת פאה. שהרי בעמ' 61 העתיק הרמב"ם סוגיה שמקבילתה במסכת פאה, ומכאן שלא כתב את הלכותיו על פאה (לכל הפחות באותה העת). ומעניין שסופר כתב יד לידן, או אחד מקודמיו, קיצר את הסוגיה בכתובות והפנה את הלומד לפאה.

מהדורה של
הלכות הירושלמי לרמב"ם
על מסכת כתובות

הערות לקורא

מהדורה של הלכות הירושלמי למסכת כתובות מוגשת באופן שלם כמעט, עם הערות פרשנות.¹ השתדלתי לבאר את שיטת הרמב"ם, ולא נכנסתי לפרשנות הירושלמי במקום שאינה נצרכת לעניין.² ההפניות למשנה תורה והמובאות מחיבור זה הובאו על פי מהדורת יד פשוטה מאת מו"ר הרב רבינוביץ. השתמשתי לעתים בגופן עבה כדי להפנות את תשומת הלב לחלק ממובאה, והדגשות אלה אינן במקור אלא אם צוין אחרת.

סימני ההדרה הם כדלהלן:

סוגריים רבועים [] : לציון קרע או טשטוש בכתב היד.

סוגריים עגולים () : להצעת מחיקה.

סוגריים עגולים ולאחריהם סוגריים רבועים () [] : להצעת תיקון טעות.

סוגריים מזוויתיים < > : לציון הוספה בגיליון או בין השיטין.

סוגריים מסולסלים { } : להצעת השלמה של השמטה בכתב היד.

עיגול עילי : לציון קריאה מסופקת.

קו חוצה : לציון מחיקה בכתב היד.

1 אני מודה לפרופ' זוסמן על עצתו לפרסם מהדורה שמקיפה את כל הקטעים שבידינו מהחיבור על כתובות. נעזרתי בהערותיו של ליברמן במהדורות, הן הערות על הטקסט שעמד לפניו והן הערות על הטקסט ששחזר והתאמת עתה. עם זאת סטייתי ממנו בכמה עניינים, בעיקר במקומות בהם נסמך פירושו על הצעות השלמה שלא נתאמתו. מקור חשוב נוסף מכתבי הרמב"ם, האוטוגראף של פירוש המשניות, לא עמד לפני ליברמן, והוא ניסה לשחזר את דברי הרמב"ם על פי עדי נוסח שונים, ולפעמים סמך על תרגומים לא מדויקים. ראה לדוגמה להלן עמ' 64, ד"ה שוכרין לה בית.

2 בשונה ממה שעשה ליברמן, כפי שהתווה בהלכות הירושלמי, עמ' טז, הערה 123, בנוגע להערות על כתובות: "ציינתי בכל מקום גם לשאר הראשונים שמביאים את הירושלמי, וגם השתדלתי לפרש את המקומות הקשים שבמסכת זו". וראה: בנדיקט, הרמב"ם, עמ' שא.

[פרק א]

[...] אמ' ר' אלכסנדר מ'יכן שאין קטן רשאי לישב עד שיאמר לו הגדול שב. אנ'מ' ר' פינחס מ'יכן לבית הזה שהן ממנין זקנים בבתי משתיות שלהן].

[ב' ג' אמ' ר' אבין תיפתר שבא ע]ליה שלא כדרכה. ר' יוסה [בר' אבין וא]פני'לו תימר מכד[רכה] קטן ביאתו ביאה אבל אין בו כח ליגע בסימנין].

ביאור

מיכן שאין קטן רשאי לישב: הרמב"ם פסק על פי הירושלמי במשנה תורה (תלמוד תורה ה, ז): "לא ישב במקום רבו... ולא ישב לפניו עד שיאמר לו שב". וראה מבוא, עמ' 25-26. מיכן לבית הזה: הדרשה באה כאן ובכ"י ליידין של הירושלמי אחרי הדרשה של ר' אלכסנדר, ובמובאת הירושלמי שאצל המאירי (בית הבחירה, כתובות, על אתר) הסדר הפוך. לדיון בדברי הרמב"ם ראה מבוא, עמ' 29-30.

הלכות ב' ג'

ב': השלמתי את ציון הלכה ב' כדרכו של הרמב"ם לציין סימני הלכה גם כאשר אינו מעתיק דבר מתוכן הלכה. ראה על כך מבוא, עמ' 13 הערה 9.

שבא עליה שלא כדרכה וכו': הסוגיה עוסקת בקטן שבא על הגדולה, שעל כך אומרת המשנה (כתובות א, ג): "הגדול שבא על הקטנה וקטן שבא על הגדולה ומוכת עץ כתובתן מאתים דברי רבי מאיר, וחכמים אומרים מוכת עץ כתובתה מנה". בסוגיית הבבלי נחלקו רב ושמואל האם חכמים חולקים על ר' מאיר גם בדין קטן שבא על הגדולה (כתובות יא ע"ב): "אמר רב יהודה אמר רב: קטן הבא על הגדולה - עשאה מוכת עץ (נהי דאין ביאתו ביאה מיהו לא גרע מעץ הנתקע - רש"י); כי אמריתה קמיה דשמואל, אמר: אין מוכת עץ בבשר (ואי בעולה לא היא מוכת עץ נמי ליתא - רש"י)". בסוגית הירושלמי שאלו על המשנה מדוע קטן שבא על הגדולה כתובתה מנה הרי בגדולה אין בתולים חוזרים, ולהסבר הובאו שתי הדעות שהעתיק הרמב"ם כאן. ר' אבין העמיד את המשנה בקטן שבא על הגדולה שלא כדרכה, ולשיטתו קטן שבא על הגדולה כדרכה הרי היא כבעולה. כך שלמעשה מקבילה דעתו של ר' אבין שביירושלמי לדעת רב שבבבלי. ר' יוסי בירושלמי חולק וסובר שאין קטן פוגע בבתולים ולכן דינה כבתולה וכתובתה ככתובת הבתולה. אם נצרפו לשיטת שמואל עולה שאין מוכת עץ בבשר משום שאין אפשרות לקטן לפגוע בבתולים. ואכן כך פסק הרמב"ם במשנה תורה (אישות יא, ג): "וכן גדולה שבא עליה קטן מבין תשע שנים ולמטה כתובתה מאתים כאילו לא נבעלה כלל, שביאת בן תשע שנים ויום אחד ביאתו ביאה פחות

נד' תני, טענת בתולים] עד שלשים יום דברי ר' מ[איר, וח[כמים אומרין מיד. מה [אנן קיימין? אם בשבעל - מיד, אם בשלא בעל - אפילו לאחר מכן עד כמה! אלא כן אנן קיימין בסתם.

ה' בראש[ונה] גזרו שמד ביהודה, [שכ]ן [מסורת להם מאבותם שיהודה הרג את עשו, דכתיב "ידך בעורף אויבך", והיו הולכין ומשעבדין בהם ואונסים את בנ[ו]תיהם, וגזרו שיהא אסטרדיוט² [בועל תחילה. התקינו שיהא בעלה בא עליה עודה בבית אביה. א[ף] על פי שבטל השמד המנהג לא [ב]טל.

ביאור

מזה אין ביאתו ביאה". מו"ר הרב רבינוביץ (ביד פשוטה על אתר) שיער שהרמב"ם פסק על פי הירושלמי, וכתב: "נראה שרבינו פירש את דברי שמואל על פי הירושלמי שבמציאות לא ייתכן שביאת קטן תשיר את הבתולים... שהרי הלכה כשמואל בדינים", ועתה שאנו רואים שהרמב"ם העתיק את קטע הירושלמי להלכותיו נתאמתה דעתו. אלא שהרמב"ם קיבל את הסבר ר' יוסי לעניין הבתולים, משום שעולה כשיטת שמואל, אולם לא קיבל את דעתו לעניין ביאת קטן, ופסק שאין ביאתו ביאה (השווה לדבריו בפירוש המשניות, כתובות א, ב). לשיטת הרמב"ם, לדוגמה, קטן הבא על אשת איש אינו אוסרה על בעלה, משום שאין ביאתו ביאה.

הלכה ד'

טענת בתולים עד וכו' : הברייתא מובאת בבבלי (יבמות קיא ע"ב) ובתוספתא (כתובות א, ד) באופן מורחב: "טענת בתולים - כל שלשים יום, דברי רבי מאיר; רבי יוסי אומר: נסתרה - לאלתר (תוספתא: מיד), לא נסתרה - אף לאחר כמה שנים (תוספתא: אפילו לאחר שלושים)". בירושלמי כאן נשנית דעת ר' יוסי בלשון 'חכמים', ואולי בשל שינוי זה הביאו הרמב"ם. במשנה תורה פסק כחכמים / כר' יוסי (אישות יא, טו): "ועד מתי יש לו לטעון טענת בתולים? אם נסתרה - מיד; ואם לא נסתרה - אפילו לאחר שלשים יום".

הלכה ה'

בראשונה גזרו וכו' : הירושלמי מסביר את הרקע לדברי המשנה (כתובות א, ה): "האוכל אצל חמיו ביהודה שלא בעדים אינו יכול לטעון טענת בתולים מפני שמתייחד עמה". הרמב"ם העתיק את הירושלמי כאן בשל ביאורו זה שאינו מצוי בבבלי. בפירוש המשניות על אתר (משנה ג' במהד' הרב קאפח) כתב על פי הבבלי: "והיה מנהגם בארץ יהודה שמקדש האיש את האשה ועושים לו סעודה בבית אביה, כלומר סעודת ארוסין, ומתייחד עם ארוסתו ולפיכך אם נשאה אחר כך אינו יכול לטעון טענת בתולים". את ההלכה סיכם הרמב"ם בקצרה (אישות יא, ח): "והמתייחד עם ארוסתו קודם נישואין אין לה טענת בתולים".

2 ליידן: ואונסין את בנותיהן וגזרו שיהא איסטרטיוס.

י' ז' רב הונא [בשם ר' זעירא לא אמר כן, אלא היא אומרת מוכת עץ אני, כן א]תניית³ עמך, והוא אומ[ר לא] כי, אלא דרו[ס]ת איש את, לא אתנית [עמך] כלום.

ח' מהו מדב[נ]רת? נבעלת. ולמה תנינן מד[ב]רת? לשון נקי.⁴ ר' זעירא: מתניתין [אמרה אפי]לו כשרים מזנין, דתני 'אפילו חסיד שבחסידים אין ממ[נין]ן [אותו אפיטרופוס ע]ל העריות'.⁵

ביאור

הלכות ו' ז'

לא אמר כן וכו': ראה מבוא, עמ' 29.

הלכה ח'

מהו מדברת: הדברים מוסבים על המשנה (כתובות א, ח): "ראוה מדברת עם אחד בשוק, אמרו לה: מה טיבו של זה? איש פלוני וכהן הוא - רבן גמליאל ורבי אליעזר אומרים: נאמנת. ורבי יהושע אומר: לא מפיה אנו חייין! אלא הרי זו בחזקת בעולה לנתין ולממזר, עד שתביא ראיה לדבריה". נחלקו בבבלי (כתובות יג ע"א) בביאור המקרה: "מאי מדברת? זעירי אמר: נסתרה, רב אסי אמר: נבעלה. בשלמא לזעירי, היינו דקתני מדברת, אלא לרב אסי מאי מדברת? לישנא מעליא כדכתיב (משלי ל): 'אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און'", ולאחר דיון נשארה דעת רב אסי בתיובא. על פי זה ביאר הרמב"ם בפירושו המשניות על אתר: "אמרו מדברת, כנוי לייחוד". ליברמן (הלכות הירושלמי, עמ' מה, הערה ק) העיר שכל זה לעניין פירוש המשנה אבל לא לדינא, והפנה לדברי המאירי (בית הבחירה, כתובות, יב ע"ב): "ואע"פ שזעירי ורב (אשי) [אסי] נחלקו בגמרא והוא שזעירי אמר מאי מדברת נסתרה ורב אסי אמר נבעלה ואיתותב רב אסי אלמא הילכתא כזעירי אין זה כלום דרבותא דזעירי לא הוצרכה אלא לר' יהושע דאפילו בנסתרה קאמר דלא מהימנא ואנן הא קיימא לן כרבן גמליאל ואף בנבעלה נאמנת, ור' יהושע אומר אינה נאמנת שכל שהפקירה עצמה אינה בודקת למי ופסולה לכהנה ופירשוה בגמרא לדעתי אף בראוה שנסתרה כזעירי ומשום מעלה עשו ביוחסין". ומכיון שהירושלמי הביא רק את הפירוש 'נבעלת' משמע שסבר כן, וכך פסק הרמב"ם (איסורי ביאה יח, יג): "פנויה שראוה שנבעלה לאחד והלך לו, ואמרו לה מי הוא זה שבא עליך ואמרה אדם כשר הרי זו נאמנת, ולא עוד אלא אפילו ראוה מעוברת ואמרו לה ממי נתעברת ואמרה מאדם כשר הרי זו נאמנת ותהיה מותרת לכהן".

אפילו כשרים וכו': על פי זה פסק הרמב"ם (איסורי ביאה כב, טו): "אין ממנין אפילו אדם נאמן וכשר להיות שומר חצר שיש שם נשים אע"פ שהוא עומד בחוץ שאין אפטרופוס לעריות".

3 ליידין: אתנית, וכן בסמוך.

4 ליידין: לשון נקי ר' אומר נקי. 'נקי' הראשון הוגה ל'בקי'. וראה קרבן העדה ועלי תמר על אתר.

5 ליידין: עריות.

ט'

ביאור

הלכה ט'

ט': דרכו של הרמב"ם הייתה לסמן את תחילת ההלכה כדי לציין את מקומו, ואחר כך לעבור על תוכנה ולהחליט מה להעתיק, אך כאן לא העתיק דבר. תופעה זו חוזרת על עצמה בחיבור, והיא מתאימה לטיוטה ראשונה, משום שאין צורך להמשיך ולהעתיק סימון הלכה ללא תוכן. ראה על כך במבוא, עמ' 13 הערה 9.

פרק ב'

י' [א]מ' ר בא בשם ר' (בשם ר') חייה¹ בר אשי מעשה היה וב[רח]ה משם סומה[אחת]. היה שם פירצה אחת מצלת את הכל. היה שם מחבויים² צריכה. ר' זעירא [ר'] בא בר זבדא ר' יצח[ק] בר (חלוקה) [חקולה] בשם ר' יודן נשיא³: ב[ל]בד כרקום שלאותה המלכות, אבל כרקום של מלכות אחרת כליסט[יס].

ביאור

הלכה י'

י' : הרמב"ם נהג, כאמור, להעתיק את סימני ההלכות בין אם העתיק מגוף ההלכה ובין אם לאו. כאן חרג הרמב"ם ממנהגו זה, אולי מפני שהחל לדלג מההלכה הקודמת וראה שיש הלכות רבות לדלג.

ר' חייה בר אשי : ליברמן (הלכות הירושלמי, עמ' מה, הערה ת) העיר שכך הוא גם בירושלמי גיטין (פרק ג הלכה ד; מה ע"א), ובכ"י ליידין כאן נכתב "רב חמא בר אשי" והוא שיבוש גראפי (ובמימרא שלפניה הובא אף בליידין רב חייה בר אשי).

מעשה היה וכו' : המשנה עוסקת בכשרות הנשים בעיר שנכבשה על ידי גויים (ב, ט) "עיר שכבשוה כרכום, כל כהנות שנמצאו בתוכה - פסולות", ור' לוי (בבלי, כתובות כז ע"א) מעמיד את המשנה "כגון דמהדר לה למתא שושילתא וכלבא וגוואא ואוואא (ששמו סביבות העיר שלשלות ברזל שישמיעו קול בהכשל איש רץ עליהם וכלבים ואוואים זועק - רש"י)". משמע שאם העיר אינה סגורה באופן מוחלט נאמנת כל אשה לומר לא נטמאתי, מתוך שיכולה לומר ברחתי. ליברמן הסביר (הלכות הירושלמי, עמ' מו, הערה א) שהמשמעות העולה מהדברים בבבלי מפורשת יותר בירושלמי, ולכן הביאו הרמב"ם כאן, וכן פסק בהלכות איסורי ביאה (יח, כז-כח): "ואם היה איפשר שתמלט אשה אחת ולא ידעו בה או שתהיה בעיר מחבואה אחת אפילו אינה מחזקת אלא אשה אחת הרי זו מצלת על הכל. כיצד מצלת שכל אשה שאמרה טהורה אני נאמנת, ואע"פ שאין לה עד מתוך שיכולה לומר נמלטתי כשנכבשה העיר או במחבואה הייתי ונצלתי נאמנת לומר לא נמלטתי ולא נחבאתי ולא נטמאתי".

היה שם מחבויים : במקרה שהייתה פרצה אחת הריהי מצלת את הכל, משום שאפשר היה לברוח, אולם מחבואים מספקים מסתור בלבד ולא מאפשרים בריחה. הדין נשאר בצריכותא ולא נפשט. ליברמן (הלכות הירושלמי, עמ' מו, הערה ג) העיר שבעיה זו עלתה גם בבלי (כתובות כז ע"א): "אמר רב אידי בר אבין אמר ר' יצחק בר אשיאן: אם יש שם מחבואה

1 ליידין: ומר ר' בא בשם רב חמא בר אשי. חמא. בנוסח רבינו נכפלו המילים ' בשם ר' בראש השיטה.

2 ליידין: היו שם מחבויים.

3 ליידין: נשיאה ובלבד כרכום של אותה מלכות.

[תני שאכלנו ב]קצצה של פלוני ופלוני מהו בקצצה⁴ וכו' כדכתבין בקדושין פרק ראשון.

ב' מהו להוציא ממון מכוח⁵ ע'דות? היך עבידא - היו הכ'ל יודעים עד שדה ראובן תחום שבת, ובאו שנים⁶ ואמרו עד כאן היינו באים⁷ בשבת ונמצאת השדה של שמעון, מהו מ'פיקתה מן שמעון [ו]מחזרתה לראובן?

ביאור

אחת, מצלת על הכהנות כולן. בעי רבי ירמיה: אינה מחזקת אלא אחת, מהו? מי אמרין כל חדא וחדא היינו הא, או דלמא לא אמרין? וגם בבבלי לא נפשטה. והעיר לי פרופ' לייב מוסקוביץ שבעיית הבבלי כנראה שונה מבעיית הירושלמי, שכן הירושלמי מדבר על 'מחבויים' (בלשון רבים), ושואל על עצם יכולתם להציל ולספק טענת מיגו, ואילו בבבלי הבעיה היא מצד גודל המחבוא. ופסק הרי"ף (כתובות, יא ע"ב מדפי הרי"ף) לקולא, וכן פסק הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה (שם).

בלבד כרקום שלאותה המלכות: משנתינו (לעיל) אוסרת את הנשים שנמצאו בעיר שכבשוה כרכום, והבבלי הנגידה עם ברייתא המכשירה חביות של יין מחשש נסך בעיר שנכבשה על ידי גויים בשעת מלחמה: "בלשת שבאה לעיר, בשעת שלום - חביות פתוחות אסורות, סתומות מותרות, בשעת מלחמה - אלו ואלו מותרות, לפי שאין פנאי לנסך!", וחילק בין המקרים "רבי יצחק בר אלעזר משמיה דחזקיה אמר: כאן בכרכום של אותה מלכות, כאן בכרכום של מלכות אחרת". רש"י פירש: "כרכום של אותה מלכות אינו רוצה להשחית את בני העיר, וכשכובש עיר הסמוך לממשלתו שומרה והיא לו למס עובד". כלומר בכרכום של אותה מלכות הנשים מותרות (הברייתא) ובכרכום של עיר אחרת אסורות (המשנה). אולם ליברמן (שם, הערה ד) העיר שמהירושלמי כאן עולה להיפך, שהמשנה האוסרת עוסקת בכרכום של אותה מלכות, והברייתא המתירה עוסקת בכרכום של מלכות אחרת. וכן פסק הרמב"ם והסביר (איסורי ביאה יח, כט): "במה דברים אמורים בגדוד של אותה מלכות שהם מתיישבין בעיר ואין יראין לפיכך חוששין להם שמא בעלו, אבל גדוד של מלכות אחרת שפשט ושטף ועבר לא נאסרו הנשים מפני שאין להם פנאי לבעול שהן עוסקים בשלל ובורחין להם".

תני שאכלנו וכו': ראה מבוא, עמ' 32-33.

כדכתבין בקדושין פרק ראשון: ראה מבוא, עמ' 33, הערה 75; עמ' 37 הערה 97.

ב': נראה שהרמב"ם החליט תחילה להתקדם להלכות הבאות, ונמלך והוסיף פיסקאות מהלכה י'.

4 ליידן: בקציצת פל' ופל' מהו בקציצת.

5 ליידן: מתוך.

6 שנים: ליתא בליידן.

7 ליידן: באין.

מהו שיהיו נאמנין לומר: יוצאים היינו⁸ ללקט בה פגי' שביעית, ושמענו פלוני מילל¹⁰ על פלונית אשתו, אשה פלונית מיללת על בעלה?¹¹

רב אחא אמ' ר' שמואל¹² בר רב יצחק: הוזמו מהו שישלמו? או יבה כ"י דאמ' ר' בא ורב יהודה בשם שמואל: אין לומדין דבר מדבר בעדים זוממין.

ביאור

מהו להוציא ממון: במשנה נאמר (כתובות ב, ט): "ואלו נאמנין להעיד בגודלן מה שראו בקוטנן... עד כאן היינו באין בשבת". הירושלמי שואל האם נקבל גם חיוב ממוני הנובע מקבלת העדות. ומכיוון שלא נפשטה הבעיה אין מוצאים ממון מספק (וראה הלכות עדות יד, ג).

מכוח עדותן: בכ"י ל"ידן "מתוך עדותן". לדעת ליברמן (שם, עמ' מו, הערה ו) גרסת הרמב"ם מדויקת ומשמעה עדות על איסור שמכוחה מוציאים ממון.

יוצאים היינו: הירושלמי מסתפק אם קטן שהגדיל יכול להעיד על מה ששמע בקטנותו מפי האיש אודות האשה או מפי האשה אודות האיש בדברים שנאמרו בצינעה. כך משמע מגרסת הרמב"ם "פלוני מילל על פלונית אשתו" ובהקבלה "אשה פלונית מיללת על בעלה" (הנוסח שבכ"י ל"ידן ושעמד לפני הראשונים "אשה פלונית ממללת על בניה" הביאם לפרש באופן אחר, וראה מבוא, עמ' 36, הע' 95). כדי להסביר כיצד שמע הקטן דברים שנאמרו בצנעה מתאר הירושלמי מקרה שבו נכנס הקטן לשדה הפרטי של בני הזוג בשנת השמיטה בה השדות הפקר. הבבלי (כתובות כח ע"ב) הביא ברייתא בה אדם מעיד בעניין פגם משפחה ששמע מאביו בקטנותו: "נאמן התינוק לומר, כך אמר לי אבא משפחה זו טהורה, משפחה זו טמאה". הבעיה בירושלמי לא נפשטה ולכן אין לקבל פגם משפחה על פי עדות זו, ופסק הרמב"ם רק את קביעת הבבלי (עדות יד, ג): "ואלו הן הדברים שאדם נאמן להעיד בגודלו על מה שראה בקטנו... ואמר לי אבא משפחה זו כשרה משפחה זו פסולה".

הוזמו מהו שישלמו וכו': הירושלמי מסתפק אם נפשוט בחיוב את השאלה דלעיל, ונוציא ממון כתוצאה מקבלת עדותם, האם נחייב אותם גם בדיני הזמה. ומכיון שלא נפשטה השאלה דלעיל, ואין מוציאים ממון על פי עדותם, ממילא אינם חייבים ממון אם הוזמו. בהלכות עדות (כ, ח) פסק הרמב"ם: "עדים שהעידו על אחד והרשיעוהו רשע שאין בו לא מלקות ולא חיוב ממון ואחר כך הוזמו, הרי אלו לוקין אף על פי שלא זממו להלקות זה ולא לחייבו ממון", ולא כתב הרמב"ם דין זה לגבי עדות קטן שהגדיל.

8 ל"ידן: יוצאין היו.

9 ל"ידן: ללקט בפגי (שיבוש גראפי בל"ידן?).

10 ל"ידן: ממלל.

11 ל"ידן: ממללת על בניה.

12 ל"ידן: רב אחא ר' שמואל. דולג מכאן ועד שמואל שבסמוך, והושלם על ידי המגיה בשינויים.

פרק ג'

ואשת אחיו לא' יבמתו היא? אמ' ר' מתניה תפתר שהיו לו² בנים ואירס אשה ומת ובא אחיו ונשא ואנסה.

ב' ג' "וכן הבא על בתו". אחר בא עליה, קנסה לא של אביה³ הוא? תפתר [ש]בא עליה עד שלא מת אביה ומת [אביה - כר' יוסי הגלילי, ברם] כר' עקיבה - יש לה קנס וקנסה של עצמה.

ד' ר' אלעזר שאל בנונת] אנוסה [מהו שיהא להן בתנאי כ]תובתה? פשיטא [לי באנוסה דלית לה בנין] דכרין, במפותה דלית לה ב[נן] נוקבן; אין תימר תרוני]הון צריכין ליה, נש[איל:⁴ 'בנות אנוסה בנות' מפותה מהו ש]יש להן בתנאי] כתובה?

ביאור

ואשת אחיו לא יבמתו: המשנה (כתובות ג, א) אומרת: "אלו נערות שיש להן קנס הבא על... אשת אחיו... יש להן קנס, אף על פי שהן בהכרת אין בהן מיתת בית דין". הירושלמי כאן מבאר את המציאות שבה אדם אנס את אשת אחיו וחייב קנס (כלומר היא נערה בתולה מאורסה) וכתר (כלומר היא כבר אינה אשת איש, שהבא עליה ענשו בחנק) ואינו במעמד של יבם (כלומר היו לאחיו בנים). ליברמן (שם, עמ' מז, הערה ל) ציין שכבר רב נסים הביא את הירושלמי בספר המפתח (ש' אסף, "ספר מגילת סתרים לרב נסים מקירואן", תרביץ יב [תש"א], עמ' 45) כדי לבאר את המשנה, ובעקבותיו הלך הרמב"ם כאן (וכן עשו המאירי, בית הבחירה, כתובות, כט ע"א, ועוד ראשונים). גם רבינו חננאל ציטט את הירושלמי, ולצדו הוסיף הסבר משלו, שהאח גירש את הנערה מן האירוסין ולכן לא חלה מצוות ייבום (תוספות, כתובות כט ע"א ד"ה ועל אשת אחיו): "פר"ח דפריך בירושלמי אשת אחיו ולא יבמה היא לו וזקוקה לו ומה קנס וכתר שייך בה ומשני בשיש לו בנים מאשה אחרת ואיירי במת מן האירוסין. והוא הדין דהוה מצי לאוקמה כשגירשה". בפירוש המשניות הביא הרמב"ם את הסברו של רבינו חננאל ולא הזכיר את הסבר הירושלמי.

הלכות ב' ג'

וכן הבא על בתו וכו': ראה מבוא, עמ' 32.

1 ליידן: לאו.

2 ליידן: לאחיו.

3 ליידן: הבא על בתו כול' אילו אחר בא עליה קנסה לאו לאביה הוא.

4 ליידן: תריהון צריכה לה נשואל.

5 ליידן: ובנות.

[הן דצריכה] ליה כרבנן⁶, הן דפשיטא לה⁷ כר' יוסי הגלילי⁸ בר' יהודה, דתני: ר' יו[סי] בר יהודה אומר האונס נותן כתובת מנה.

ביאור

הלכה ד'

בנות אנוסה וכו': פרשני הירושלמי הגיהו את הנוסח של כתב יד ליידן בדרכים שונות, אולם מתברר שנוסח כזה עמד גם לפני הרמב"ם, ויש לבאר כאן בהתאם להעתקתו. השאלה הועלתה בבבלי (כתובות נד ע"א) בשם רב פפא: "בעי רב פפא: בת אנוסה, יש לה מזונות או אין לה מזונות?" והבבלי ביאר מקצת מצדדי השאלה: "אליבא דרבי יוסי ברבי יהודה לא תיבעי לך, דאמר: יש לה כתובה מנה, כי תיבעי לך - אליבא דרבנן, דאמרי: יצא כסף קנסה בכתובתה, מאי? כיון דלית לה כתובה לית לה מזוני, או דלמא כתובה טעמא מאי? כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה, והא לא מצי מפיך לה? תיקו". בירושלמי כאן מתבארת עוד השאלה, שהיא דווקא בבת אנוסה ולא בבן אנוסה, בבת אנוסה ולא בבת מפותה. ומכיוון שהבבלי מתבאר על ידי סוגיית הירושלמי העתיקה כאן הרמב"ם.

פשיטא לי באנוסה דלית לה בנין דכרין: נחלקו תנאים בדין כתובת אנוסה, והדיון כאן לשיטת חכמים שאין לה כתובה, כפי שמדייק הירושלמי בהמשך הסוגיה המובאת כאן, והבבלי שהובא לעיל. אם כן לא שייך בעניינה כתובת בנין דכרין ש"ירתין כסף כתובתך". כן פסק הרמב"ם במשנה תורה (נערה בתולה א, ד): "ואין לה כתובה שלא תקנו חכמים כתובה לאשה אלא כדי שלא תהיה קלה בעיניו להוציאה וזה אינו יכול להוציא".

במפותה דלית לה בנין נוקבין: היפה עיניים (כתובות נד ע"א) סובר שמדובר על הבת שנולדה מביאת פיתויו דווקא, ולא שייך בה בנין נוקבין מפני שנולדה קודם כתיבת הכתובה. אולם מלשון הירושלמי לא משמע צמצום זה. ליברמן (שם, עמ' מח, הערה פ) מבאר שלפי שיטת הירושלמי המפתה משלם קנס במקום כתובה ותנאיה, ולפיכך לא תיקנו לבת כלום (אולם לפני ליברמן עמד בהלכות הירושלמי משפט קטוע, שהצעת ההשלמה שלו לא התאמתה).

הן דצריכה ליה כרבנן וכו': כלומר, השאלה היא על בנות אנוסה לשיטת חכמים (שאינן לאנוסה כתובה, ולכן שואלים על מזונות לבנותיה), אולם לשיטת ר' יוסי בר' יהודה שיש לה כתובה פשוט שיש לבנותיה מזונות (וראה: הרב עדין שטינזלץ [מהדיר], ספר ניר לר' מאיר מארים, ירושלים תשל"ט, עמ' עה).

6 ליידן: לי כרבנן.

7 ליידן: הן דפשיטא ליה.

8 ליידן: ביר. וכן בסמוך.

ה' ו' [נערה מאורסה, באו עליה עשרה] שלא כדרכה ואחד מכדרכה כולהון {בסקילה. כולהון} ⁹ מכדרכה ¹⁰ הראשון בסקילה [והשאר בחנ]ק. הערו בה עשרה בני אדם ואחד גמר את הביאה ¹¹ [כולהון בסקילה. כולהון גמרו את] הביאה הראשון בסקילה והשאר בחנ. ובפנויה, באו עליה עשרה [בני אדם שלא כ]דרכה, ¹² ואחד

ביאור

הלכות ה' ו'

עשרה שלא כדרכה ואחד מכדרכה: בבבלי (סנהדרין סו ע"ב) מובאת מחלוקת תנאים במקרה זה: "באו עליה עשרה בני אדם ועדיין היא בתולה - כולם בסקילה. רבי אומר: הראשון - בסקילה, וכולן בחנק". ליברמן (שם, עמ' מח, הערה ר) ציין שהרמב"ם למד שני דברים מסוגיית הירושלמי שהעתיק כאן: (א) פירוש המקרה שבברייתא, מה זה "ועדיין היא בתולה". (ב) פסיקת ההלכה, שהרי הירושלמי הביא את דעת חכמים בלבד, בעוד שהבבלי לא הכריע. וכך כתב הרמב"ם בפירוש המשנה (סנהדרין ז, ט): "אבל אם באו עליה עשרה שלא כדרכה ועדיין היא בתולה כולם בסקילה", ולא הזכיר את מחלוקת התנאים בעניין זה. וכן פסק במשנה תורה (הלכות איסורי ביאה ג, ו): "באו עליה עשרה והיא בתולה ברשות אביה זה אחר זה הרי הראשון בסקילה וכולן בחנק. בד"א שבאו עליה כדרכה אבל אם באו עליה שלא כדרכה עדיין היא בתולה וכולן בסקילה".

הערו בה וכו': לפי סוגית הירושלמי כאן הערה אינה משירה בתולין, ולכן אם הערו בה עשרה בני אדם עדיין הנערה בתולה. נראה שהרמב"ם במשנה תורה פסק שלא כדעת הירושלמי, שהרי כתב (איסורי ביאה ג, ו): "באו עליה עשרה והיא בתולה ברשות אביה זה אחר זה הרי הראשון בסקילה וכולן בחנק; בד"א שבאו עליה כדרכה אבל אם באו עליה שלא כדרכה עדיין היא בתולה וכולן בסקילה". לו היה הרמב"ם סבור שבהערה עדיין היא בתולה לא היה צריך להעמיד את הסיפא בביאה שלא כדרכה, וגדולה מזו היה משמיע, שאפילו באו כדרכה והערו בה עדיין היא בתולה וכולן בסקילה. אפשר שהרמב"ם פסק כנגד הירושלמי משום שסבר שסוגיית הבבלי בסנהדרין (עג ע"ב) מנוגדת לירושלמי, ולא הביא משפט זה לפסיקת ההלכה אלא אגב אורחא, משום שנזקק לשאר הסוגיה (ראה קושיית המאירי על הרמב"ם בבית הבחירה לסנהדרין, עג ע"ב, והסברו של ליברמן בהלכות הירושלמי, עמ' מט, הערה ש, ולפי דרכנו סרה הקושיה מעיקרה).

ובפנויה וכו': במשנה תורה (נערה בתולה ב, ח) פסק הרמב"ם שהבא שלא כדרכה פטור מקנס, שלא כירושלמי שהביא כאן. ונראה שבצעירותו פסק כירושלמי וחזר בו.

9 דולג מחמת הדומות.

10 ליידין: ואחד כדרכה כולן בסקילה. כולהון כדרכה.

11 סופר כ"י ליידין דילג מכאן ועד "הראשון בקנס" (ולא עד בכלל) והושלם על ידי מגיה א' של כתב היד.

12 האותיות נמחקו. הושלם על פי הופקינס. בליידן (בגליון המגיה): עשרה שלא כדרכה.

מכדרכה - כולהם בקנס]. כולהם מכדרכה¹³ - ה[אש]ו[ן] [ב]קנס והש[א]ר פטור. הערו בה עשרה בני אדם, ואחד גמר את הביאה - כולהם בקנס. גמרו¹⁴ כולהם את הביאה - ה[ר]אשון בקנס וה[ש]אר פטור. ברה לה אחד מ[ה]ן - נפטרו כולם מלא תעשה. אמרה: אי אפשי¹⁵, בוררת וחוזרת ובוררת. היה נשוי את אחותה - [כבר נפטרו].¹⁶

ז' ר' שמי בעי, מהו [ה]אונס חייב [וה]מפתה פ[ט]ור? [הא]ונס חייב בכל, והמפתה פטור מן הבושת ומן הפגם וחייב בקנס. והא ר' עקיבה אומר [האונס]¹⁸ פטור מן הבושת ומן הפ[ג]ם¹⁹ וחייב בקנס.

ביאור

כולהם בקנס: לפי הירושלמי, לאחר שהערה היא עדיין בתולה. ראה לעניין זה מה שכתבנו לעיל ד"ה הערו בה.

בררה לה אחד מהן נפטרו וכו': הירושלמי לשיטתו שבהערה היא עדיין בתולה, והוא הדין בביאה שלא כדרכה, כך שבמקרה הנדון באו כולם על נערה בתולה, וכשהיא בוררת אחד מהם נפטרו השאר מן הציווי (דברים כב, כט): "וְלֹא תִהְיֶה לְאִשָּׁה". אולם במשנה תורה פסק הרמב"ם שהבא עליה שלא כדרכה פטור מקנס (ראה: נערה בתולה א, ח; ב, ח), וכן שאינה בתולה לאחר הערה (ראה לעיל ד"ה הערו בה), כך שהראשון שבא עליה כדרכה, אפילו הערה בה, חייב בקנס, ואין אפשרות לתאר מקרה שכולם חייבים בקנס.

הלכה ז'

ר' שמאי בעי וכו': כאן נדונים החובות הממוניות שחב אדם שאנס או פיתה נערה שנתארסה ונתגרשה. במשנת כתובות (ג, ג) נאמר: "נערה שנתארסה ונתגרשה, רבי יוסי הגלילי אומר אין לה קנס; רבי עקיבא אומר יש לה קנס, וקנסה לעצמה". משנה אחרת מדברת על יתומה שנתארסה ונתגרשה (כתובות ג, ו): "יתומה שנתארסה ונתגרשה, רבי אלעזר אומר המפתה פטור והאונס חייב". על פי סוגית הבבלי (כתובות מ ע"א) ר' אלעזר (שבמשנה ו) סובר כר' עקיבא (במשנה ג) שהאונס חייב בקנס (וקנסה לעצמה), ואין הבדל מהותי לעניין זה בין נערה יתומה לבין נערה שנתארסה ונתגרשה. הבבלי התייחס אמנם

13 ליידן: כדרכה כולם בקנס. כולהם מכדרכה.

14 סופר כתב יד ליידן של הירושלמי דילג מכאן ועד "בורה לה" (ולא עד בכלל) והחסרון אף לא הושלם על ידי המגיהים של כתב יד ליידן. קטע ירושלמי זה שמצטט הרמב"ם היה גם לפני התוס' (סנהדרין, עג ע"ב, סוף ד"ה ממונא), ושאר ראשונים.

15 ליידן: אמרה איפשר. וזהו שיבוש גראפי.

16 האותיות דהו ולא הצלחתי לקרוא אף במקור. הושלם על פי הופקינס.

17 ליידן: ליתא.

18 האותיות נמחקו. הופקינס קרא: "אומר האונס פטור".

19 ומן הפגם - ליתא בליידן.

ח' לא דומה המביש את הגדול למביש את הקטן, לא דומה המתביש מן הגדול למתביש מן הקטן, בושנתו של גדול²⁰ מרובה ונזקו ממועט, [בושנתו של קטן ממועט ונזקו [מרובה].

ביאור

לתשלומי קנס, אבל לא ביאר מה דינם של תשלומי בושנת ופגם, ומסתבר שהרמב"ם ביקש ללמוד את דינם מסוגיית הירושלמי אותה ציטט כאן. תחילה קבע הירושלמי שהאונס חייב בקנס, בושנת ופגם, והמפתח חייב בקנס בלבד, ופטור מבושת ופגם, ולאחר מכן הוסיף שלדעת ר' עקיבא האונס חייב בקנס בלבד ופטור מבושת ופגם, והמפתח פטור מן הכל.

והא ר' עקיבא אומר וכו': נוסח הקטע המועתק כאן זהה בעיקרו לנוסח שבכ"י ליידין, אלא שהרמב"ם העתיק מסוגיית הירושלמי רק את הקטע שהיה חשוב לו לפסיקת ההלכה והשמיט את ההמשך. פרופ' לייב מוסקוביץ העיר לי שהנוסח "והא ר' עקיבא אומר" הוא נוסח קשה. מונח זה משמש להצעת דברים שעיקרם נאמרו קודם (ראה למשל: עסיס, "קטע של ירושלמי סנהדרין", תרביץ מו [תשל"ז], עמ' 57-58), ואילו במקרה זה לא הובאו דברי ר' עקיבא קודם לכן ולא במקום אחר בירושלמי (לבעיות אחרות בנוסח הסוגיה החורגות מן הדיון בדברי הרמב"ם ראה: אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 66; ז"ו רבינוביץ, שערי תורת ארץ ישראל, עמ' 382; ליברמן, הלכות הירושלמי על אתר, אך הנוסח שלפנינו אינו מאשר את הצעת שחזורו).

בעיות הנוסח מקשות עלינו להבין את דברי ר' עקיבא על בורים. נראה ששיטת ר' עקיבא שבירושלמי מתאימה למסקנת הבבלי שהובאה לעיל (שהאונס חייב בקנס והמפתח פטור), ומתבאר מן הירושלמי שלדעת ר' עקיבא האונס במקרה זה פטור מבושת ופגם. יתכן שלדעת ר' עקיבא בושנת ופגם הם זכויות ממוניות של האב בשל ההפסד הכספי שנגרם לו (השווה: בבלי כתובות, מ ע"ב "מסתברא דאביה הוי, דאי בעי מסר לה למנוול ומוכה שחין", ורש"י שם "אלא מסתברא - דבושת ופגם דאב הויא שהרי בידו לביישה בבושת בעילה ולפוגמה בפגם בעילה"). ממילא יוצא שאין תשלומי בושנת ופגם לנערה יתומה (או) שנתארסה ונתגרשה מפני שהאב אינו בחיים או שיצאה מרשותו, ולה לא נגרם הפסד כספי.

הרמב"ם כתב בפירוש המשניות שהלכה כר' עקיבא במחלוקתו על ר' יוסי הגלילי, כלומר שהאונס נערה שנתארסה ונתגרשה חייב בקנס, ומהלכות הירושלמי כאן משתמע לכאורה שפטור מבושת ופגם. במשנה תורה החזיק בדעתו שחייב בקנס (נערה בתולה ב, טז), אולם כנראה שחזר בו ממה שכתב בהלכות הירושלמי, ופסק שיש לה בושנת ופגם (שם, שם, י) והם לאביה (שם, שם, יד. אירוסין אינם מוצאים מרשות האב. ראה: שם, שם, טז; גם לא גירושין, ראה: אישות, ג, יא), ואם מת האב הריהם שלה (שם, שם, יד).

הלכה ח'

לא דומה וכו': הירושלמי מבאר את משנת כתובות (ג, ז. ובמקומות נוספים בניסוחים

20 ליידין: בושנת הגדול. צורה זו חוזרת בסמוך: בושנת הקטן.

ט' "ומת האיש אשר שכב עמו לבד" וכי אין אנו יודעים שאין לנערה חטא מות? {מה תלמוד לומר} ²¹ "ולנערה] לא תעשה דבר א[ין לנ] חט' מ'" ? להביא] הבא על הקטנה ²² [מאורסה בסקילה] והיא פטורה.

ביאור

דומים): "איזהו בוש? הכל לפי המבייש והמתבייש". כוונת המשנה אינה ברורה, האם ככל שהמבייש חשוב יותר הפגיעה כואבת יותר, או להיפך (וגם בפירוש המשניות לא פירש הרמב"ם פסקה זו)? העניין לא נתבאר בבבלי, ועל כן העתיק הרמב"ם פסקה זו מהירושלמי. יתכן שהרמב"ם פירש את הירושלמי באופן שנגרמת בושה רבה כשפוגעים באדם גדול ובעל מעמד, ונגרמת בושה מועטה כשפוגעים באדם קטן ובזוי. לעומת זאת, נזקו של גדול, כלומר נזק הבושה שבאה מאדם גדול, מועט מנזק הבושה שבאה מאדם קטן. ליברמן (שם, עמ' נ, הערה י) ציין שהרמב"ם פסק כך להלכה במשנה תורה בדין נערה בתולה וגם בדין מזיק. בהלכות חובל ומזיק (ג, א): "כיצד משערין הבושה, הכל לפי המבייש והמתבייש, אינו דומה מתבייש מן הקטן למתבייש מאדם גדול ומכובד, שזה שביישו זה הקל בשתו מרובה". ובהלכות נערה בתולה (ב, ד) כתב: "כיצד שמין הבושה, הכל לפי המבייש והמתבייש שאינו דומה המבייש נערה חשובה וממשפחה מיוחסת למבייש קטנה ענייה בזויה ואינו דומה המתבייש מאדם חשוב וגדול למי שמביישו אחד מן הנבלים וקל מן הקלים".

הלכה ט'

הבא על הקטנה מאורסה: בתורה נאמר (דברים כב, כג): "כִּי יִהְיֶה נַעַר בְּתוּלָה מֵאֲרָצָה לְאִישׁ וּמֵצָאָהּ אִישׁ פָּעִיר וְשָׁכַב עִמָּה". פשט הכתוב מדבר על נערה ולא על קטנה, וכך נאמר במשנה (סנהדרין ז, ט): "הבא על נערה המאורסה - אינו חייב עד שתהא נערה, בתולה, מאורסה, והיא בבית אביה". אולם בגמרא (שם) מבואר שזוהי מחלוקת תנאים: "תנו רבנן: 'נערה' ולא בוגרת... אמר רב יהודה אמר רב: זו דברי רבי מאיר, אבל חכמים אומרים: 'נערה' המאורסה - אפילו קטנה במשמע". בסוגית הירושלמי דנו בדרשות הכתוב לשיטת חכמים, ואת המסקנה הביא כאן הרמב"ם. במשנה תורה פסק כחכמים ונקט כלשון הירושלמי (איסורי ביאה ג, ה): "והבא על קטנה מאורסה בבית אביה הוא בסקילה והיא פטורה".

21 ליידין: "וכי אין אנו יודעין שאין לנערה חט מות מה תל' ולנערה" וכו'. ומסתבר שהמילים "מה תלמוד לומר" נשמטו אצלנו בטעות.

22 סופר ליידין כתב "נערה", והמגיה תקנו "הקטנה", כגרסת רבינו.

פרק ד'

עד כדון דברים הבאים מחמת הביאה, מחמת חבלה מהו? ¹ סימה א[ת עינה, קטע את ידה, שיבר את רגלה, למי הוא משלם לה און לאביה? ר' יוחנן אמ' נותן לאביה. ריש לקיש ² אמ' נותן לעצמה. אמ' ר' יודן אבוי דר' מתניה ³, אי[ת מתני רישא וסיפא מסייע לריש לקיש, החובל בבתו קטנה ⁴ נזקה שלה ופטור מן הבושת [ומן הפגם]. אחרים שחבלו בה נזקה שלה והשאר יעשה בהם ⁵ סגולה.

[ב' תני ר' שמעון בן יוחאי ⁶ ונתן האיש הש' עמ' לאבי הנערה מלמד שאין [האב זוכה אלא בנתינה. ר'] שמעון אמ' במגבה הדבר תלוי; רבנן אמרין ⁷ בעמידת [בית דין] הדבר תלוי. {על דעתיה ד' ר'}

ביאור

עד כדון וכו': מחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש מובאת גם בבבלי (בבא קמא פז ע"ב): "וכן אמר ריש לקיש: לא זכתה תורה לאב אלא שבח נעורים בלבד, ורבי יוחנן אמר: אפילו פציעה" וכן שם (ע"א- ע"ב) סובר רב כריש לקיש: "בעא מיניה רבי אלעזר מרב: החובל בבת קטנה של אחרים, חבלה למי? ...אמר ליה: לא זכתה התורה לאב אלא שבח נעורים בלבד". והקשו בבבלי מבריות המסייעות לשיטת ר' יוחנן. בירושלמי כאן הובאה ברייתא המסייעת ומבארת את שיטת ריש לקיש, ומכיון שלא הובאה ברייתא כזו בבבלי הביאה הרמב"ם כאן (ולא העתיק מהירושלמי את הברייתא המסייעת לר' יוחנן מפני שהובאו ברייתות בבבלי כשיטתו). ולעצם ביאור דברי הירושלמי כאן ראה מה שכתב ליברמן בתוספתא כפשוטה, ט (סדר נזיקין), עמ' 98. במשנה תורה פסק (חובל ומזיק ד, יד) הרמב"ם כר' יוחנן, על פי סוגיית הבבלי: "החובל בבת קטנה של אחרים, אם נזק הפוחת אותה מכספה הוא הרי הוא שלאב וכן שבתה שלאב שהרי מעשה ידיה וכסף מכירתה שלאביה הוא, אבל צער ובושת וריפוי הרי הוא שלה וכן נזק שאינו פוחת אותה מכספה הרי הוא שלה, וכן החובל בבתו משלם לה רפוי וצער ובושת".

יעשה בהם סגולה: בירושלמי שלפנינו נוסף, "ובשתה ופגמה של אביה". מסתבר שלא היה כן בנוסח הרמב"ם (ונפל הבסיס למה שכתב ליברמן בהלכות הירושלמי, עמ' נ, הערה נ, בכל הנוגע לשיטת הרמב"ם).

1 השלמתי בעקבות ליברמן, הלכות הירושלמי, עמ' נ, על פי חלקי המשפט ששרדו. ליידין: חבל בה.

2 ליידין: ר' שמעון בן לקיש (וכן בסמוך).

3 ליידין: אמ' יודן אבוי דר' יודה אבוי דר' מתניה.

4 סופר כ"י ליידין לא כתב "קטנה", והמגיה הוסיף, כגרסת רבינו.

5 ליידין: בהן.

6 ליידין: יוחי.

7 ליידין: ור' אר.

שמעון גובה בעדית; ועל דעתון דרבנן גובנה בבינונית. על דעתיה דר' שמעון⁸ אינן השביעית משמטתה; על דעתון דרבנן⁹ השביעית משמטתה. על דעתיה דרבי שמעון אין הבכור נוטל פי שנים; על דעתיה דרבנן הבכור נוטל פי שנים¹⁰.

ביאור

הלכה ב'

מלמד שאין האב זוכה אלא בנתינה: נחלקו חכמים ור' שמעון בשאלה מאיזו שעה זוכים בתשלומים המפותה והאנוסה, או אביה כשהיא נערה. השאלה משמעותית במקרה שהנערה בגרה במהלך הדיון קודם פסק הדין. חכמים סוברים שאם החל ההליך קודם שבגרה זוכה האב בתשלום, והחידוש הוא שהעמדה בדין ולא פסק הדין הוא הקובע. ר' שמעון מאחר את שעת הזכיה עד לשעת התשלום בפועל. וכך נאמר במשנה (כתובות ד, א): "עמדה בדין עד שלא מת האב - הרי הן של אב, מת האב - הרי הן של אחין. לא הספיקה לעמוד בדין עד שמת האב - הרי הן של עצמה. עמדה בדין עד שלא בגרה - הרי הן של אב, מת האב - הרי הן של אחין. לא הספיקה לעמוד בדין עד שבגרה - הרי הן של עצמה. רבי שמעון אומר: אם לא הספיקה לגבות עד שמת האב - הרי הן של עצמה".

דרשת ר' שמעון מובאת בבבלי (שם, מב ע"ב): "דאמר קרא: 'ונתן האיש השוכב עמה לאבי הנערה חמשים כסף' - לא זיכתה תורה לאב אלא משעת נתינה". סוגיית הירושלמי שציטט הרמב"ם כוללת אף היא את הדרשה, ומבארת שנחלקו ר' שמעון וחכמים בהגדרת הנתינה האמורה בתורה, שלדעת ר' שמעון היא נתינה ממש ולדעת חכמים היא משעמדה בדין. בפירוש המשניות על אתר כתב הרמב"ם שאין הלכה כר' שמעון, ובהלכות נערה בתולה (ב, טו) כתב: "מפותה או אנוסה שלא תבעה עד שבגרה או עד שנשאת או עד שמת האב הרי הארבעה דברים או השלשה שלה, עמדה בדין ותבעה אותו ואחר כך בגרה או נשאת הרי הן שלאב ואם מת האב אחר עמידתה בדין הרי הן שלאחין שהן יורשי האב מעת שעמדה בדין זכה בהן האב". סוגיית הירושלמי מוסיפה להלן ומבארת מקרים המשתלשלים ממחלוקת זו, שאף בהם יחלקו חכמים ור' שמעון.

גובה בעדית... גובה בבינונית וכו': הבא לגבות נזק מנכסי מזיק גובה מן העידית, ואילו הגובה מבעל חוב גובה מן הבינונית, כפי שאמרו במשנה (גיטין ה, א): "הנזקין שמין להם בעידית ובעל חוב בבינונית". לדעת חכמים משעמדה בדין גובה בבינונית כדין חוב, ולדעת ר' שמעון התשלום מוגדר כקנס וגובה בעידית. אפשר לפרש (ראה: אברהם יצחק טוקר, ביכורי ארץ, שביעית, עמ' רכט) שלדעת חכמים יכול האב לזקוף את החוב במלווה משעת העמדה בדין (כשפנה אליו האונס בבקשה לאחר את תשלום החוב), ולדעת ר' שמעון אינו יכול לזקוף את החוב מפני שאין לו זכות בתשלום אלא משעת קבלתו לידיו. אפשר גם

8 המוסגר נוסף כאן על פי כ"י ליידן, וכן מתבקש על פי המשך המשפט.

9 האותיות נמחקו. הופקנס קרא: "דרבנן".

10 בליידן: "על דעתיה דרבי שמעון הבכור נוטל פי שנים על דעתיה דרבנן אין הבכור נוטל פי שנים". וראה כאן ד"ה אין הבכור.

לפרש (ראה: ליברמן, הלכות הירושלמי, עמ' נא, הערה ק) שהירושלמי מתייחס למקרה שבו היה העמדת דין ללא פסק דין, כגון שלאחר העמדת הדין התרצה הנתבע לשלם את סכום התביעה. במקרה כזה סוברים חכמים שהתשלום מוגדר מיידית כמלווה, שהרי לא היה פסק דין בגובה הקנס, ולכן נגבה מבינונית. ולדעת ר' שמעון החיוב מוגדר כקנס עד התשלום בפועל. לא מצאתי פסיקת הלכה של הרמב"ם בדין זה.

אין השביעית משמטתה... השביעית משמטתה: השביעית משמטת הלוואות ולא מעשה בית דין, כפי שנאמר במשנה (שביעית י, ב): "האונס והמפתה והמוציא שם רע וכל מעשה בית דין אין משמטין". לפי ההסבר הראשון שהצענו לעיל, בד"ה גובה בעידית, זוכה האב בתשלום משלב העמדת הדין ולכן יכול לזקוף במלווה לדעת חכמים משלב זה ואז השביעית תשמט, ואילו לדעת ר' שמעון לעולם לא תשמט מפני שזוכה רק משעת התשלום בפועל. לפי ההסבר השני מדובר במקרה שהיה העמדת דין והסכים הנתבע לשלם את סכום התביעה, ולא היה פסק דין.

בבבלי מובאת ברייתא (גיטין יח ע"א): "תניא כוותיה דשמואל: אונס, וקנס, ופיתוי, וכתובת אשה שזקפן במלווה - משמטין, ואם לאו - אין משמטין, מאימתי נזקפים במלווה? משעת העמדה בדין". ובפירוש המשנה (שביעית, שם) כתב הרמב"ם: "וכן הקנסות שחייב ה' לאונס ומפתה ומוציא שם רע אינם חוב כשאר חובות, אלא הם קנסות מוטלים על אותו אדם לא יפטרנו אלא תשלום מה שחייבו ה' לשלם. וכל מעשה בית דין, ביארו בתלמוד שהם פסקי הדינים, והוא שיאמר הדיין איש פלוני אתה חייב ליתן לזה כך וכך, אותו הממון אינו נשמט, כי משחייבו השופט לשלמו הרי הוא כאלו קבלו בעליו ואינו חוב לפי שכבר צוהו השופט לשלמו". דייק הרמב"ם וכתב "פסקי הדינים" וכן "חייב אתה ליתן כך וכך" אז אינו משמט, אולם אם עמד בדין ונתרצה האונס והמפתה לשלם או שזקף במלווה קודם פסק הדין הריהם משמטים. בהלכות שמיטה ויובל (ט, יב) פסק הרמב"ם כלשון הברייתא שהובאה בבבלי: "קנסות של אונס ושל מפתה והמוציא שם רע אינם נשמטין ואם זקפן במלווה נשמטים, ומאימתי נזקפין במלווה משעת העמדה בדין". ושם הלכה טו: "וכן ב"ד שחתכו את הדין וכתבו איש פלוני אתה חייב ליתן לזה כך וכך אינו נשמט, שזה כגבוי הוא וכאילו בא לידו ואינו כמלווה". דברים אלו מתפרשים יפה לפי שתי הצעות הפירוש דלעיל.

אין הבכור נוטל פי שנים... הבכור נוטל פי שנים: לפנינו בכתב יד לידן התהפכו הייחוסים: הדעה שהבכור נוטל פי שניים יוחסה לר' שמעון והדעה החולקת יוחסה לחכמים (וראה לעיל, מבוא, עמ' 36). לגרסת הרמב"ם אתי שפיר, משום שלשיטת הירושלמי הבכור נוטל פי שנים במלווה (ראה נועם ירושלמי), ואם כן, לדעת חכמים זוכה הבכור משעת העמדת הדין כמלווה. בבבלי (בבא בתרא קכד ע"ב) נחלקו אמוראים אם בכור נוטל פי שניים במלווה, ומובא שם (קכה ע"ב): "אמר רב פפא, הלכתא: אין הבעל נוטל בראוי כבמוחזק, ואין הבכור נוטל בראוי כבמוחזק, ואין הבכור נוטל פי שנים במלווה" וכו'. ופסק הרמב"ם (נחלות ג, ה): "אין הבכור נוטל פי שנים במלווה". ליברמן (שם, עמ' נב, הערה א) מבאר שהרמב"ם העתיק את הירושלמי כאן ללמד שאדם מוריש קנס לבניו. יתכן עוד, שהרמב"ם העתיק את סוגיית הירושלמי מפני שהיא מוסיפה ומחדדת את הנובע מהמחלוקת בין רשב"י לחכמים.

ג' א"ר בון בר חייה טעמ[יה דר' יהודה¹¹ כדי שניהא אדם מצוי ליתן לבתו בעין יפה].

ד' ה' ניחה בכסף, בשטר ובביאה?¹² תיפתר שאמר לו לכש[תקנה לי [בתך בביאה יהיה] לך כסף זה בידך.¹³

ביאור

הלכה ג'

כדי שיהא אדם וכו': דעתו של ר' יהודה מובאת במשנה (כתובות ד, ב): "המארס את בתו וגירשה, אירסה ונתארמלה כתובתה שלו. השיאה וגירשה השיאה ונתארמלה כתובתה שלה. רבי יהודה אומר הראשונה של אב אמרו לו משהשיאה אין לאביה רשות בה". הכבלי (כתובות, מג ע"ב) הסביר מדוע לדעת ר' יהודה האב זוכה בכתובת בתו גם כשהשיאה וגירשה: "מ"ט דרבי יהודה? רבה ורב יוסף דאמרי תרויהו: הואיל ומשעת אירוסין זכה בהן האב", וכך כתב הרמב"ם בפירוש המשניות על אתר: "ר' יהודה אומר שכתובה ראשונה שהיא זוכה בה היא של אביה הואיל וברשותו היתה בשעה שנכתבה לה אותה כתובה, ואין הלכה כר' יהודה". כאן בירושלמי מובא טעם אחר: כדי לעודד את האב לתת בעין יפה, לכל הפחות בכתובה ראשונה. ייתכן שטעם זה יפה להסביר את דעתו של ר' יהודה גם לגבי הרישא. הטעם מבאר מדוע בכלל תיקנו לאב זכות בכתובת בתו לדעת ר' יהודה הסובר שכתובה היא תקנת חכמים (ראה: בבלי כתובות, נו ע"א; רמב"ם, אישות י, ז).

למעשה פסק הרמב"ם כחכמים גם בפירוש המשניות (לעיל) וגם במשנה תורה (אישות ג, יא; י, יא). העתקת הירושלמי כאן היא כדי להוסיף פירוש שלא הובא בבבלי.

הלכות ד' ה'

ניחה בכסף וכו': ראה מבוא, עמ' 31.

בשטר ובביאה: נוסח כ"י ליידן: "ניחא בכסף ובשטר האב זכאי. בביאה. תיפתר שאמר לו" וכו'. לפי נוסח זה השאלה היא רק על ביאה, והתשובה בהתאם. נראה שלפי נוסח הרמב"ם השאלה היא גם על שטר, וכן מסתבר, שהרי אם השאלה היא איזו זכות מקבל האב בביאה, יש לשאול גם על שטר. ולפי זה התשובה העוסקת בביאה היא דוגמה, והוא הדין לשטר. עם זאת העיר לי פרופ' ליב מוסקוביץ שיתכן שנוסח הרמב"ם עולה בקנה אחד עם נוסח כ"י ליידן, המילה 'בשטר' מחוברת למילה 'בכסף' ללא ו' החיבור, ואילו הו' לפני 'ובביאה' היא ו' התמיהה או סתם ו' מיותרת (כרגיל בירושלמי). לפי זה השאלה והתשובה מתייחסים לביאה בלבד (כהסבר התוס' שהובאו לעיל בד"ה ניחה בכסף).

11 ליידן: יודה.

12 האות דהתה אך היא ניתנת לקריאה בעזרת אור אולטרא סגול.

13 ליידן: ניחא בכסף ובשטר האב זכאי בביאה.

14 ליידן: כסף זה. המאירי (כתובות, עמ' 175) מצטט "כסף בידי".

ר' זכאי דאלכסנדריא מישאלי שאל: מציאה שנפלה לה מחמת שדה, מא את עבד לה כמציאה או כא[ו]כלת פירות? אי[ן] תעבדנה כמציאה - שלו; אי[ן] תעבדנה כאוכלת פירות - שלה.¹⁵

[תקנה תקנו שיהא ה]בעל מפקח על נכסי אשתו ואוכל. ו[אמו]ר אף באב כן? בלא כך [ה]אב מפקח על נכסי בתו.¹⁶

ביאור

ר' זכאי דאלכסנדריא מישאלי שאל וכו': סוגיית הירושלמי דנה בקניין חצר, קניין שמתואר במשנת בבא מציעא (א, ד): "ראה אותן רצין אחר מציאה, אחר צבי שבור, אחר גוזלות שלא פרחו, ואמר: זכתה לי שדי - זכתה לו". סוגיית הירושלמי מניחה שגם שדה של קטנה קונה, ושואלת האם קונה לה כמו כל מציאה, ומציאת קטנה לאביה, כנאמר במשנה "האב... זכאי במציאתה", או שהקניין הוא כפירות השדה, מפני שהקניין מדרכי השימוש של השדה, ופירותיה לעצמה, כנאמר בהמשכה של המשנה "ואינו אוכל פירות בחייה". הירושלמי לא פשט את הספק, לפי הנוסח שציטט הרמב"ם (אף שהקטע משובש והסגנון אינו רגיל), וכך היה גם לפני המאירי. בכ"י ליידן של הירושלמי מובא נוסח שונה. ראה מבוא, עמ' 34, הערה 87.

לר' זכאי בירושלמי היה ברור, כאמור לעיל, ששדה של קטנה קונה, אולם בבבלי מובאת מחלוקת של אמוראי ארץ ישראל בשאלה זו, כפי שנאמר (בבא מציעא י ע"ב): "ואמר ריש לקיש משום אבא כהן ברדלא: קטנה אין לה חצר, ואין לה ארבע אמות. ורבי יוחנן משום רבי ינאי אמר: יש לה חצר ויש לה ארבע אמות". מסקנת הסוגיה בבבלי (שם, וכן בגיטין עז ע"ב) שחצרה של קטנה קונה לה כמו ידה שקונה לה. הבבלי דן בקניין של המציאה כלפי הציבור, כלומר שמשה שהגיעה המציאה לשדה של הקטנה, כאילו הגיע לידה ואינה עוד הפקר, אולם הבבלי לא דן בשאלה שהעלה ר' זכאי בירושלמי, האם המציאה שייכת לקטנה או לאביה, ולא העלה את הסברה שקניין השדה מוגדר כפירותיה. יתכן שהרמב"ם העתיק את סוגיית הירושלמי בגלל הרחבות אלה. בדין חצר של קטנה פסק הרמב"ם (גזלה ואבדה. יז, י): "קטנה יש לה חצר ויש לה ארבע אמות... מפני שהחצר שלקטנה מידה למדנוה, שכדרך שהיא מתגרשת בגט המגיע לידה כך מתגרשת בגט המגיע לחצרה וכשם שיש לה חצר לענין הגט כך יש לה לענין מציאה", בדין מציאת קטנה פסק (שם, יג): "ומציאת בתו הנערה אע"פ שאינה סומכת על שולחנו... הרי אלו שלו".

תקנה תקנו וכו': לפי הירושלמי זכאי הבעל לאכול פירות מנכסי אשתו משום שהוא מפקח על נכסיה, והאב אינו זכאי לאכול מפירות נכסיה משום שיפקח עליהם בלאו הכי.

15 ליידן: מציאה שנפלה לו מחמת שדה מה את עבד לה במציאה [תוספת המגיעה: או] באוכלת פירות שלה. אין תעבדינה באוכלת פירות שלה.

16 ליידן: תקנה תקנו שיהא מפקח על (עיסקי) ניכסי [תוספת המגיעה: אשתו ואוכל ואומר אף באב כן בלא כך האב מפקח על ניכסין] בתו ואוכל.

הבעל¹⁷ שאמר אי איפשי לא לוכל ולא לפקח אין שומעין לו. האב שאמר הריני מפקח ו[אוכל]¹⁷ שומעין לו.

ביאור

בבבלי מובא שזכות הבעל לאכול פירות מוקנית לו כנגד חיובו לפדותה מן השבי, כנאמר שם (כתובות מז ע"ב): "ופירקונה תחת פירות", ואביה אינו זכאי לאכול פירות מנכסיה משום שבלאו הכי יפדה אותה. אחרונים ביארו בדרכים שונות את היחס בין טעם הבבלי לטעם הירושלמי, כדלהלן.

מו"ר הרב רבינוביץ (יד פשוטה, נשים א, עמ' רמט) ביאר ששני הטעמים משלימים זה את זה, והרמב"ם פסק למעשה כשני התלמודים. בראש פרק יב מהלכות אישות (הלכות א-ג) כתב הרמב"ם: "כשנושא אדם אשה... יתחייב לה... ולפדותה אם נשבית... והארבעה שזוכה בהן כולם... ושיהיה אוכל פירות כל נכסיה בחייה". כל תקנה עומדת בפני עצמה ובכללן תקנת אכילת פירות, ומסתבר שהיא מהטעם שהוזכר בירושלמי, כדי שיפקח על נכסיה (החיוב לפדות נובע מכך שהבעל הוא הקרוב ביותר). לאחר מכן (שם, הלכה ד) כתב הרמב"ם: "ופרדיונה כנגד אכילת פירות נכסיה", הווי אומר, זכות הבעל לפירות וזכות האשה לפדיון אינן תלויות זו בזו, אלא הן מאזנות זו את זו, ואיזון זה הוא שמבואר בסוגיית הבבלי (ואפשר שהטעם המופיע בירושלמי, כטעם עצמאי, רמזו אף בבבלי. ראה: הרב יהודה פריס, יד יהודה על שולחן ערוך אבן העזר הלכות כתובות, מעלה אדומים תשס"ו, עמ' 6, עמודה שמאלית, לעניין 'רווחא ביתא').

מראה הפנים (על אתר) הסביר שטעם הבבלי אינו מקובל על הכל, ולדעת ר' יוסי בר' יהודה בבבלי (כתובות מז ע"א): "אב נמי מימנע ולא פריק, סבר, כיסא נקיטא עילוה, תיזיל ותפרוק נפשה", ולכן נצרך טעם הירושלמי.

הרב ז'ולטי כתב (פסקי דין רבניים, ד, עמ' 124) שגם כשהבעל פטור מפרקונה (ראה לדוגמה אישות יד, כ-כב) מכל מקום הוא אוכל פירות מטעם הירושלמי כדי שיהא מפקח על נכסיה.

בלא כך האב מפקח על נכסי בתו: בכ"י ליידן ובדפוסים נשתבש הנוסח, ונכתב בטעות "האב מפקח על נכסי בתו ואוכל". הנוסח הנכון הוא כנוסח הרמב"ם, שהרי האב אינו אוכל מפירות בתו. וראה מבוא, עמ' 34-35 הערה 87.

לא לוכל ולא לפקח: כתב ידו של הרמב"ם כאן דהה, והצעת ההשלמה על פי כ"י ליידן. התוספות (בבא בתרא, מט ע"ב, ד"ה יכולה) גורס "אי אפשי לאכול ולא לפרוק", וכן במאירי (כתובות, מז ע"ב) "אמר שלא לפדות ושלא לאכול". הסברה היא שאחר שנתקנה התקנה אין הבעל יכול לפטור עצמו (השווה: פסקי דין רבניים, ה, עמ' 362).

הריני מפקח ואוכל: במצב שהאב אינו מוכן לפקח על נכסי בתו ללא זכות אכילה יש לתקן לו זכות אכילה כמו לבעל. לא מצאתי דין זה במשנה תורה, ואולי אחר עיון נוסף סבר הרמב"ם שלא תקנו כן לאב, והפיקוח הוא מחובותיו כלפי הבת.

17 ליידן: אני אוכל ומפקח.

תני, לא רצ[ה] הבעל לקברה - האב קברה ומוציא מידו¹⁸ [בדין. על דעתיה דר' יוסי¹⁹ בין אב בין אחר ג' ובה, [שלא עלת על דעת שת]הא אשתו מושלכת לכלבים.

[תני כל מקום] שנהגו להספיד מספיד[ין].

ביאור

בין אב בין אחר וכו': ליברמן (הלכות הירושלמי, עמ' נב, הערה ט) ציין שבהלכות אישות (יד, כד) פסק הרמב"ם כדעת ר' יוסי וכטעמו בירושלמי כאן: "לא רצה לקבור את אשתו ועמד אחד מדעת עצמו וקברה מוציאין מבעלה על כרחו ונותנין לזה כדי שלא תהיה זו מושלכת לכלבים".

כל מקום שנהגו להספיד מספידין: במשנה (כתובות ד, ד) נאמר: "רבי יהודה אומר אפילו עני שבישראל לא יפחות משני חלילים ומקוננת". הברייטא שהביא הירושלמי (ושמובאת עוד בתוספתא, כתובות ד, ב) עוסקת במנהג להספיד. אפשר שהספד וקניה הם שני דברים נפרדים, והרמב"ם העתיק את הברייטא מן הירושלמי מכיוון שעוסקת בעניין שלא נתפרש במשנה, הספד תלוי במנהג המדינה, והקניה חובה (כך העיר לי פרופ' ירחמיאל ברודי). אפשר עוד שהספד והקניה באים כאחד באותו אירוע, ודין אחד לקניה ולהספד. לפי זה יש לבחון את היחס שבין דברי המשנה לדברי הברייטא, ואפשר להציע שני הסברים: (א) הברייטא מתייחסת לשאלת החיוב בהספד, ולא להיקף ההספד במקום שחייבים. כלומר היא מצמצמת במידת מה את החיוב שהטיל ר' יהודה במשנה על הבעל, ובמקום שלא נהגו להספיד אין צורך אפילו בשני חלילים, אולם אין היא קובעת את היקף ההספד במקום שנהגו. (ב) מדובר בניסוח שונה, ובשני צדדים של דעה אחת. כלומר דברי הברייטא ור' יהודה במשנה מתאימים זה לזה, ומבארים אחד את השני: הבעל חייב להספיד את אשתו כנהוג במקומו, ואינו רשאי לפחות מן המנהג מקובל, כדברי הברייטא. הדרגה הנמוכה ביותר המקובלת היא שני חלילים ומקוננת, כמבואר במשנה.

הרמב"ם פסק בהלכות אישות (יד, כג): "מתה אשתו חייב בקבורתה ולעשות לה הספד וקנים כדרך כל המדינה". אחר כך כתב (שם): "ואפילו עני שבישראל לא יפחות לו משני חלילין ומקוננת". לדעת המגיד משנה נקט הרמב"ם כאפשרות א' שהוצעה לעיל. לדעת מו"ר הרב רבינוביץ (יד פשוטה על אתר), נקט הרמב"ם כאפשרות ב' (וראה עוד פירושו של הפני משה, שאינו מתיישב עם דברי הרמב"ם).

18 ליידן: ממנו.

19 בליידן נוסף: לקבורה.

[ו'] ח' ריש לקיש בשם ר' יהודה²⁰ בר חנינה נמנו [באושא במ] קפיד [את הזקן והכהו יינתן לו בושתו שלם²¹ מעשה באחד שה] קפיד את [ה] זקן והכה [ו] נתן לו בשתו משלם.

ר' יהודה²² בן חנינה נמנו באושא [אדם מפרש חומש מנכסיו] למצות²³ - עד של[ני]ש. לקח אדם מצוה אחת ומצא אחרת נאה ממנה עד כמה מטר[יחין עליו עד שליש].

[תורת אמת היתה בפיהו אלו] דברים ששמע מרבו ועולה לא נמצ' בשפ' אלו²⁴ דברים שלא שמע מרבו. ורב[ני]ן אמרן כי י[י] [יהיה] ב[נכס] לך [ושמר רגלך מלכד אפילו דברים שאת כסיל בהן, ושמר רגלך] מלכד ר' [ד] וסא אמ מן ההוריה ר' אבהו²⁵ אמ' מן העברה.

ביאור

הלכות ו' ז' ח'

ריש לקיש וכו': ליברמן (הלכות הירושלמי, עמ' נב, הערה כ) ציין שעל פי הירושלמי כאן פסק הרמב"ם (חובל ומזיק ג, ה; והשווה: תלמוד תורה ו, יב): "ואם בייש תלמיד חכמים חייב לשלם לו בושת שלימה אע"פ שלא ביישו אלא בדברים"

והכהו: ליברמן (שם, הערה ל) הביא סיעת חכמים המגיהים מילה זו בדרכים שונות, ודן בדבריהם. אולם עתה שזכינו לקטע זה מדברי הרמב"ם שלא היה לפני ליברמן מתברר שאין מקום להגהה, לכל הפחות בנוגע לנוסח שעמד לפני הרמב"ם.

נמנו באושא וכו': (ראה להלן ד"ה עד שליש).

עד שליש... מן העברה: סופר כ"י לידן של הירושלמי דילג על סוף הסוגיה כאן וכתב (כתובות פ"ד ה"ד; כח ע"ד): "גרש בהילכתה קדמייתא דפיאה", כלומר "משוך מהלכה ראשונה של מסכת פאה". מעתיקי הירושלמי נהגו לדלג על טקסט שיש לו מקבילה במקום אחר שכבר הועתק, ולהפנות את הקורא לעיין באותו מקום כדי לחסוך עמל. כך עשה כאן סופר כתב יד לידן, משום שהסוגיה בכתובות מופיעה גם בירושלמי פאה פ"א ה"א. לפני

20 לידן: ר' שמעון בן לקיש בשם ר' יודה.

21 סופר לידן דילג מכאן ועד "משלם", מחמת הדומות, ונוסף על ידי המגיה כגרסת רבינו.

22 לידן: יודה.

23 סופר כ"י לידן דילג מכאן ועד סוף הסוגיה וכתב "גרש בהיל' קדמייתא דפיאה". ראה הערות הפירוש כאן, ד"ה לקח אדם.

24 לידן בפאה א, א בטעות: אפי', ובכ"י רומי (וטיקן 133) שם "אילו", כנוסח רבינו.

25 לידן בפאה א, א: ורבנן. ובסוגיה שנכנסה לבראשית רבה א, יד (ראה בראשית רבה מהדורת תיאודור-אלבק, א, עמ' 12, הערות לשורה 8) כגרסת רבינו.

ט' י' תני רבן שמעון בן גמליאל כל מכה שיש [לה קיצה מתרפ' מכתובת' ושאיין לה קיצה מתרפא' מן] הנכסים. כהדא אתתא²⁶ אתת לגבי ר' יוחנן, אמ' לה: קציץ הוא אסייך?²⁷ אמ' ליה: לא. {לא} [כ]ן אמ' ר' חגאי²⁸ בשם [ר' יהושע בן לוי אל תעש עצמך כערכי הדיינין שלא לג]לות ליחיד את דינו? ידע בה דהיא כשר[ה].²⁹

ביאור

הרמב"ם הייתה הסוגיה בכתובות כתיקנה והביאה כאן. וראה במבוא, עמ' 37 הערה 97. המימרא "עד שליש" היא דעתו של רב הונא בהמשך הסוגיה, ונראה שהרמב"ם העתיק רק את הקטעים בהם היה מעוניין (וראה במבוא, עמ' 33 הערה 78).

לקח אדם מצוה וכו': בבבלי (בבא קמא ט ע"א) הובאה הדעה הסוברת "עד שליש" והוסברה באופן סתום: "בהידור מצוה - עד שליש במצוה". נראה שהרמב"ם הביא את הירושלמי כדי לבאר את המאמר שבבבלי, שמטריחים אדם לקחת מצווה מהודרת יותר עד לכדי הוספת שליש (ראה הסברו של מראה הפנים, פאה, פ"א ה"א, ד"ה למצוות עד שליש. אך יתכן שהביאו כדעה חולקת. ראה הסברו של תוס' בבבא קמא ט ע"ב ד"ה אילימא, וביאור הגר"א, אורח חיים, תרנו, א, ד"ה ויש מי). הרמב"ם פסק כתקנת אושא המופיעה אף בבבלי (הלכות ערכין וחרמין ח, יג; הלכות מתנות עניים ז, ה), אך לא מצאתי התייחסות לעניין הידור מצווה הנדון כאן.

דברים שלא שמע וכו': סוגיה זו מדגישה את חשיבות המסורת ללומד, לצד חשיבות החידוש בדברים שלא הגיעו אליו במסורת, ואת הזהירות הנחוצה בהוראה. הרמב"ם שילב בחייו ובכתביו את המסורת ואת החידוש, ויתכן שלכך ראה לנכון להעתיק את הסוגיה, למרות שאין בה פסיקת הלכה. בסוגיית הירושלמי שלפנינו מובאת גם דעת ר' לוי אחר דעתו של ר' אבהו: "רבי לוי אמר מן המזיקין", והרמב"ם לא הביאה, אולי בשל גישתו השוללת את מציאות המזיקין.

הלכות ט' י'

כהדא אתתא וכו': לפי הירושלמי רמז ר' יוחנן לאשה לטובתה, אך בבבלי (כתובות נב ע"ב) מובא מעשה באופן אחר: "קריביה דרבי יוחנן הוה להו איתת אבא דהות צריכה רפואה כל יומא, אתו לקמיה דר' יוחנן, אמר להו: איזילו קוצו ליה מידי לרופא. אמר רבי יוחנן: עשינו עצמינו כעורכי הדיינין". יתכן שהרמב"ם הביא את המסורת של הירושלמי

26 ליידן: כהדא חדא איתא.

27 סופר ליידן כתב רק "קציץ הוא" והמגיה הוסיף "אביד". ככל הנראה עמדה לפניו כגרסת רבינו "אסייך" והשתבש. וירושלמי בבא בתרא (ט ה"ד; יז ע"א): "אמ' לה קציץ הוא אהין אסייך".

28 ליידן: חגי.

29 ליידן: ידע היה בה שהיא כשירה.

[י'א'] לית כאן יטלון] אלא ירתון. א"מ ר' זעירא קל [הוא בתנאי כתובה לפי שבכל מקום אין אדם מזכה אלא בכתובה] וכאן אפילו בדבר[ים], לפי שבכל מקום אין אדם מזכה אלא למי שיש³⁰ בעולם וכאן [מזכה]³¹ למי ש[אינו] בעולם.

ביאור

כדי להעמידה מול המעשה שבבבלי לצורך פרשני, להביא לידיעת הלומדים שיש שתי מסורות שונות לסיפור. יתכן עוד שהביאו ללמוד ממנו שתי הלכות. הלכה אחת היא מהו האיסור של עורכי הדינים שהובא ברמיזה בבבלי ופורש בירושלמי, וכן כתב הרמב"ם בפירוש המשניות (אבות א, ח): "ולפיכך קראום עורכי הדינים, כאילו הם ערכו הדינים לפנייהם. והזהיר מהדמות להם, רצונו לומר שילמד אחד מבעלי הדין טענה שתועילהו, ויאמר לו: אמור כך, או: הכחש באופן כזה, ואפילו ידע שהוא עשוק, ושבעל דינו טוען עליו בשקר לפי הכרע הסברה, אין מותר לו ללמדו טענה שתצילהו בשום פנים". הלכה שניה היא דרך ההיתר ברמיזה במצבים מסוימים. ההיתר לרמוז הוזכר בבבלי (גיטין לז ע"ב): "כי אתו לקמיה דרב, אמר ליה: מידי פרוסבול היה לך ואבד? כגון זה פתח פיך לאלם הוא". אלא ששם הייתה חזקה שהתובע כתב פרוזבול, בנוסף לכך שהמחזיר חובו בשביעית רוח חכמים נוחה הימנו. מהירושלמי כאן עולה שמותר לבית הדין לרמוז כאשר הוא רואה בכך סיוע לגילוי האמת. כך פסק הרמב"ם בהלכות סנהדרין (כא, יא) כשהוא מצרף בין היתר את הבבלי בגיטין עם הירושלמי כאן, ועם הדברים המפורשים בירושלמי סנהדרין פ"ג, ה"ט; כא רע"ג (כפי שהעיר לי פרופ' לייב מוסקוביץ): "ראה הדיין זכות לאחד מהן ובעל דין מבקש לאמרה ואינו יודע לחבר הדברים, או שראה אותו מצטער להציל עצמו בטענת אמת ומפני החמה והכעס נסתלקה ממנו או נשתבש מפני הסכלות, הרי זה מותר לסעדו מעט ולהבינו תחלת הדבר משום פתח פיך לאלם, וצריך להתישב בדבר זה הרבה שלא יהיה כעורכי הדינים".

קצין הוא אסיין: בירושלמי בבא בתרא (פ"ט ה"ד; יז ע"א) מפורטת השאלה: "אין קצין - מן פרניך, אין לא קצין - בעליך יהיב לך". הנוסח המורחב בבא בתרא לעומת הנוסח המקוצר כאן מצביע על האפשרות שהפירוט הוא תוספת הסבר של הגמרא לשאלת ר' יוחנן, ולא שר' יוחנן אמר לה במפורש איזו תשובה כדאי לה להשיב. כך גם מסתבר לכל הפחות לפי גישת הרמב"ם בנוגע למגבלות המוטלות על הדיין (לעיל ד"ה כהדא איתתא).

הלכה יא'

לית כאן יטלון וכו': הסוגיה מתייחסת לדברי המשנה בעניין כתובת בנין דכרין (כתובות ד, ט): "לא כתב לה בנין דיהון ליכי מני אינון ירתון... חייב, שהוא תנאי בית דין". הבבלי (בבא בתרא קלא ע"א) והירושלמי כאן מוסרים גרסאות שונות במשנה: "ירתון" או

30 ליידן: שהוא.

31 ליתא בליידן.

ר' רבי בון בר חייה בעא קומי רבי זעירא³² מחלה לו על כתובתה? אמ' ליה³³ זכותה איבדה זכות בניה ל'א איבדה].
ר' זעירא שלח שאל³⁴ לרב נחמן בר יעקב ולרבי אבימי בר פפי: לא היה שם בית? אמר ליה היורשין ש'וכרין לה בית.
[לג'] אנשי [ה]גליל חסו על כב'ודן ולא חסו על ממונם.³⁶

ביאור

"יטלון". שני התלמודים מסיקים שיש לגרוס "ירתון", ואת מסקנת הירושלמי הביא כאן הרמב"ם, אולי משום שהיא מסורת ארצישראלית בנוגע לרבי.

אמ' ר' זעירא וכו': בסוגיית הבבלי מובאים דברי רב פפא, שכתובת בנין דכרין שונה מהתחבובת רגילה. בדרך כלל אין אדם יכול לזכות למי שאינו בעולם אולם חכמים הקנו תוקף לכתובה זו. סוגיית הירושלמי מביאה אף היא דברים אלה ומוסיפה שכתובת בנין דכרין (ושאר תנאי בית דין בכתובה) מיוחדת בכך שמחייבת ממון אף על פי שהדברים לא נכתבו בשטר, מכוח תקנת חכמים שהקלו בדינה. נראה שהרמב"ם הביא סוגיה זו כתוספת פרשנית לסוגיית הבבלי.

הלכה יב'

אמ' ליה זכותה איבדה: בנוסח הדפוס של הירושלמי (על פי ההגהה בכ"י ליידין) נוספה מילת השאלה "מהו" וחסרה בפתיחת התשובה המילה "אמר ליה". היו פרשנים (פני משה ועוד) שנתלו במילת "מהו" כדי לבאר את כל המשפט כחלק משאלת רבי בון, ושהשאלה לא נפשטה, ובכך יכלו לבאר שהירושלמי אינו חולק על הבבלי. אולם לפי נוסח הרמב"ם אין מקום לפירוש זה, כפי שיבואר להלן בד"ה זכותה איבדה. מכל מקום, גם לגרסת "מהו", אפשר לבאר שהשאלה נפשטה במילים "זכותה איבדה" וכו'.

זכותה איבדה וכו': לפי סוגיית הירושלמי שבנוסח הרמב"ם יכולה האשה למחול על כתובתה אבל אינה יכולה למחות על כתובת בנין דכרין או בנין נוקבן. וזה בניגוד לסוגיית הבבלי (כתובות נג ע"א): "אמר רבא: פשיטא לי... מוחלת כתובתה לבעלה - אין לה כתובת בנין דכרין, מאי טעמא? אחולי אחילתא". וכך פסק הרמב"ם (אישות יז, יט): "המוחלת כתובתה לבעלה איבדה כל תנאי כתובתה". כיוון שסוגיית הבבלי היא ברורה ואין בה מחלוקת, סביר להניח שהרמב"ם הביא את סוגיית הירושלמי משום שמובאת בה דעה נוספת

32 סופר ליידין דילג מחמת הדומות על כל המימרא ועד "זעירא" שבמימרא הבאה בירושלמי. המגיה הוסיף כנוסח רבינו בשינוי קל.

33 בנוסח מגיה ליידין נוספה מילת השאלה "מהו", וליתא פתיחת התשובה "אמ' ליה". ראה על כך בהערות הפירוש ד"ה אמ' זכותה איבדה.

34 מכאן הלכה יג, ללא ציון ההלכה. יתכן שסימן בין השיטין מכיון שהכתב קשה לקריאה.

35 ליידין נשתבש: שאל שאל (והגיהו ליברמן, הלכות הירושלמי, עמ' נג הערה נ, מדעתו).

36 ליידין: ממונן.

הלכות הירושלמי לרמב"ם על מסכת כתובות - פרק ד

שאינה מצויה בבבלי, ושאף חולקת על המצוי שם, ולא כדי לפסוק הלכה על פיה. לפי הבבלי כתובת בנין דכרין היא מזכויות האשה ואילו לפי הירושלמי היא מזכויות הילדים.

שוכרין לה בית : להסבר הרמב"ם לסוגיה זו ראה במבוא עמ' 22-24.

הלכה יג'

הירושלמי מבאר את המניע של אנשי הגליל (וירושלים) להשאיר ביד האלמנה את הבחירה בין קבלת כסף הכתובה לבין קבלת מזונות. וכאנשי הגליל כך פסק הרמב"ם בפירוש המשניות על אתר ובמשנה תורה (אישות יח, א, ועוד). הירושלמי ממשיך ומבאר את המניע של אנשי יהודה ששמו את ההחלטה ביד היורשים ולא ביד האלמנה: "אנשי יהודה חסו על ממנום ולא חסו על כבודם". אולי למד הרמב"ם שהירושלמי פוסק כמנהג אנשי הגליל מן הנימה החיובית של הירושלמי כלפי מנהגם של אנשי הגליל ומן הביקורת כלפני מנהגם של אנשי יהודה.

פרק ה

[ר' בא בר חייה ב]שם [ר' יוחנן: כמה אתה נותן לבנך? כך וכך, כמה אתה נותן לבתך? כך וכך] - כיון שקי[ד]שה זכת הבת בין הבנות וה[בן בין הבנים, [ובלבד] מן הנישואין הראשונים].

[ב' ר' מאיר אומר: אשה יש לה] כְּתוּבָה,¹ פילגש אין לה כתובה. רבי יהודה² אומר: [אחת זו ואחת זו] יש להם³ [כתובה, אשה יש לה כתובה ותנאי כתובה, פילגש יש לה כתובה ואין לה תנאי כתובה. ר' י[הודה בשם ר[ב]: זו דברי ר' מאיר [ור' י[הודה], [אבל ד]ברי חכמים [נו]ש[א] אדם אשה ומתנה עמה על מנת שלא לזונה ולפרנסה ולא עוד אלא שתהא זו]נתו ומפרנסתו [ומלמדתו תורה]. מַעֲשֶׂה בְר' י[הושע בנו של ר' עקיבא שנשא אשה והתנה על מנת שלא לזון ושלא לפרנס ולא עוד אלא שתהא זו]נתו ומפרנסתו ומלמדתו תורה וכיון] שבאו שני רעבון [וחלקו הנכסים] ביניהן התחילה קובלת עליו לחכמי ישראל אמר להן היא נאמנת ע[ל]י יתר⁴ מן [הכל אמר להן בודאי כך התניתי עמו אמרו] חכמים⁵ אין [אחר קיניין כלום].

[...]

ביאור

כמה אתה נותן לבנך וכו': הדין המופיע בחלק הראשון של הסוגיה מצוי אף בבבלי (כתובות קב ע"א), אך ללא הצמצום לנישואין ראשונים. ראה על כך במבוא, עמ' 27.

הלכה ב'

אשה יש לה כתובה וכו': מהסוגיה עולה ההבחנה שאשה נלקחת בחופה וקידושין ופילגש נלקחת בחופה ללא קידושין. תפיסה זו עולה בקנה אחד עם הנוסח בסוגיית הבבלי (סנהדרין כא ע"א): "אמר רב יהודה אמר רב: נשים, בכתובה ובקידושין, פלגשים - בלא כתובה ובלא קידושין", וכך נקט גם הרמב"ם (מלכים ד, ד). אולם בעניין חיובי הכתובה נחלקו התנאים:

- 1 ליידן: כתובה.
- 2 ליידן: יודה (וכן בסמוך).
- 3 ליידן: לה.
- 4 ליידן: יותר.
- 5 אמרו חכמים - בליידן ליתא.

[אם] היתה מניקה פוחתין לה ממע[שה] ידיה ומוסיפין לה על מזונותיה. מהו מוסיף? ר' יהושע בן לוי אמ': יין, שהוא מרבה את החלב. ר' חזקיה ר' אבהו בשם ר' יוחנן: אף לתבשילה פס[ק]ו,

ביאור

1. לדעת ר' מאיר המקדש אשה מתחייב בכתובה. ר' מאיר אינו מבחין בין המרכיבים השונים של הכתובה. כך מתחייב הבעל בשאר, כסות ועונה יחד עם עיקר הכתובה ותנאי כתובה (לרפותה אם חלתה, לפדותה אם נשכית וכדו'. ראה רמב"ם, אישות, יב, א-ב), וחייבים אלה מוטלים עליו אף אם לא כתב כך במפורש. אם לקחה ללא קידושין בהיתר (כגון מלך, שמותר בפלגש) הריהי פילגשו ולא התחייב בכתובה. יצוין כי מכאן ברי שפילגש היא ללא קידושין שהרי המקדש אשה חייב בכתובה כמוהר הבתולות (ראה: ים של שלמה, יבמות, פרק ב, אות יא).
 2. ר' יהודה מבחין בין מרכיבי הכתובה. הלוקח אשה בקידושין מתחייב בכתובה וכל הכרוך בה (ובכך הוא מסכים לדעת ר' מאיר), אולם הלוקח ללא קידושין, והריהי פלגש, מתחייב בכתובה בלבד ואינו מתחייב בתנאי כתובה.
 3. חכמים חולקים על ר' מאיר ועל ר' יהודה במקדש אשה, וסוברים שאמנם התחייב בכתובה ותוספת כתובה, אולם הוא רשאי להתנות ולפטור עצמו ממזונותיה וכסותה, ואף יכול להתנות שהיא חייבת לזונו ולפרנסו. דעת חכמים מובאת בברייתא בבבלי בשם ר' יהודה (כתובות נו ע"א): "האומר לאשה הרי את מקודשת לי על מנת שאין ליך עלי שאר כסות ועונה - הרי זו מקודשת ותנאו בטל, דברי רבי מאיר, ר' יהודה אומר: בדבר שבממון תנאו קיים".
- הרמב"ם פסק במשנה תורה כחכמים (אישות, יב, הלכות ו, ט): "התנה הבעל שלא יתחייב באחד מן הדברים שהוא חייב בהן או שהתנת האשה שלא יזכה הבעל באחד מן הדברים שהוא זוכה בהן התנאי קיים, חוץ משלשה דברים שאין התנאי מועיל בהן, וכל המתנה עליהן תנאו בטל ואלו הן עונתה ועיקר כתובתה וירושתה... ובשאר הדברים תנאו קיים, כגון שהתנה עמה שאין לה שאר וכסות, על מנת שלא יאכל פירות נכסיה, וכל כיוצא בזה תנאו קיים". ואף שהדברים עולים מן הבבלי (כתובות נו ע"א) הרי שמהירושלמי עולה הכרעת ההלכה ("אמרו חכמים". ליברמן, הלכות הירושלמי, עמ' נד, הערה ש), ואולי גם יחסי האמון שבין ר' יהושע לאשתו היו ראויים בעיני הרמב"ם להביאם בחיבורו זה. אפשר עוד שהרמב"ם הביא את סוגיית הירושלמי משום שדרכו להביא את סוגיות הירושלמי שהביא רב נסים (ליברמן, שם).
- לשיטה אחרת בהסבר סוגיית הירושלמי ראה שדה יהושע ופני משה על אתר, ואולם ליברמן (שם) העיר שהסבר אינו עולה בקנה אחד עם שיטת רב נסים במגילת סתרים, שאחריו נמשך הרמב"ם בדרך כלל. יש להעיר שליברמן (שם) הסביר את הסוגיה לשיטת הרמב"ם

א[ף] ע[ל] פי כן קל[לה] אותן ואמרה להן: כך תתנו לבנותיכם! אמ' ר' אחא: וענינו אחריה אמן. והתני, מעשה במרים בתו ש[ל] נקדימון⁷ בן גריון שפסֹקָנוּ לָהּ חכמים בחמש מאות דינר קופה בשמים בכל יום ולא היתה אלא שומרת י[בם], אף על פי כן קל[לה] אותן ואמרה: כך ינתן לבנותיכם,⁸ [אמ' ר' אחא: וענינו אחריה אמן. אמ' ר' אלעזר בר צדוק: אראה בנחמה אם לא ראיתיה] קשורה בשערה לזנב⁹ ה[סוס] בעכו וקראתי עליה הפס[וק] הזה הרכה בך והענוגה כו'].

ביאור

באופן אחר, אולם לא עמדו לפניו דברי הרמב"ם כאן. עתה שזכינו לראות את דברי הרמב"ם, הדעת נוטה להסבר הראשון המוצע כאן.

אמרו חכמים: ליברמן (הלכות הירושלמי, עמ' נד, הערה א) העיר שאינו בדפוס וכך גרסת רב נסים במגילת סתרים (שם).

מכאן ועד סוף העמוד חסרות מספר שורות בכתב היד.

שהוא מרבה את החלב: בבבלי מובא (כתובות סה ע"ב) "מוסיפין לה יין, שהיין יפה לחלב". ובירושלמי התבאר שהיין מועיל לכמות החלב ולא לאיכותו. ובמשנה תורה נקט לשון הבבלי (אישות כא, יא): "האשה כל זמן שהיא מניקה את בנה פוחתין לה ממעשה ידיה ומוסיפין לה על מזונותיה יין ודברים שיפין לחלב".

מעשה במרים וכו': ראה מבוא, עמ' 33 ועמ' 36 הערה 96.

7 כך גם בתוספתא כתובות ה, ח, ובבבלי כתובות סו ע"ב. בכ"י ליידין: שמעון בן גוריון.

8 ליידין: ואמרה להן ככה תתנו לבנותיכם.

9 ליידין: בזנב.

[פרק ו']

[מה טע' אמרי' מציאה] מבנו¹ ובתו הגדולים - מה הו[א]² טעם אחר באשה? אמ' ר' חגאי³ מפני קטטה. ר' יוסי לא אמר כן אלא שלא תהא מברחת זהובים מבעלה, ותאמר⁴ [מ]ציאה מצאתי. הגע עצמך שנתן ל[ה] אחר מתנה? קול יוצא למתנה ואין קול יוצא למציאה].
[הורי ר' יצחק] בההוא דמשבק⁵ אינ[תתיה] ולא ממרק לה פורנה שהוא מעלה ל[ה] מזונות עד שעה שהוא ממרקה].

ביאור

מה טע' אמרי' מציאה וכו': הירושלמי מבאר את טעם המשנה (ו, א) "מציאת האשה... של בעלה", שלא נתפרש בבבלי ולכך הביאו הרמב"ם. הרמב"ם העתיק את תחילת הסוגיה ודילג עד הפירוש שנצרך לו.

הגע עצמך וכו': מסתבר שסוגיה זו עמדה לפני הרמב"ם וכחילוק זה פסק הרמב"ם במשנה תורה (אישות כב, ל): "הרי שנמצאו מעות או מטלטלין ביד האשה היא אומרת במתנה נתנו לי והוא אומר ממעשה ידיך הם שהם שלי הרי זו נאמנת" (אף שאפשר להבין את הסוגיה בירושלמי באופן אחר). וראה עוד במבוא, עמ' 26.

הורי ר' יצחק וכו': לדעת ר' יצחק, המגרש את אשתו חייב במזונותיה עד שיפרע לה כל כתובתה, והדברים נכפלים בירושלמי בבא מציעא (פ"א ה"ה): "רבי יוסנא בשם רבי אחא אדם שגירש אשתו ולא נתן לה כתובת חייב במזונותיה עד שיתן לה פרוטה אחרונה". ופירש הרא"ש הטעם (רא"ש, בבא מציעא, פרק א, סי' לד; וראה גם תוס' רא"ש, כתובות, קז ע"ב ד"ה גרשני; רא"ש, כתובות, פרק יג, סי' ד): "כדי לייפות כח האשה שיפרעו לה כתובתה בעין יפה בבת אחת ולא יתנו על יד על יד תקנו חכמים שיתחייב במזונות עד שיתנו לה פרוטה אחרונה". נראה שהרמב"ם סבר בצעירותו שדין זה אינו סותר סוגיה מסוגיות הבבלי (וראה דעת הרי"ף להלן) ולכן הביאו כאן (וכן סברו רא"ש, שם; העיטור, אות כ, כתובות לז ע"א; טור, אבן העזר, ראש סימן צג; ואולי אף ר"י אלברצלוני, ראה: שו"ת הריב"ש, סימן שג), ואחר כך חזר בו, מפני שקיבל את דעת הרי"ף (כתובות, סב ע"ב-סג ע"א; בבא מציעא ו ע"א) שהירושלמי כאן סותר את המסקנה שעולה מסוגיות בבבלי. הרי"ף ציין שתי סוגיות שלפי פירושו סותרות את הירושלמי: בבא מציעא (יב ע"א) - הסוגיה דנה במשנה (בבא מציעא א, ה) "מציאת אשתו שגרשה אף על פי שלא נתן כתובתה הרי אלו שלהן". הגמרא שאלה "פשיטא" והעמידה את המשנה במצב של מגורשת ואינה מגורשת:

1 ליידן: מציאת בנו.

2 ליידן: מהו.

3 ליידן: חגי.

4 ליידן: שלא תהא מברחת משלבעלה ואומרת.

5 ליידן: בהן דמשביק.

[ר' ר' דיני] פה' [בשם] ר' אבון⁷ [בר כהנא]: דלא מחסיר לה בנס[תר למה הוא נוטל]? מפני צערו שניצט[ער] עמה[.].

[ב' הפוסק מעות לחתנו ומת] חתנו. ולא⁹ דברים שהם נקנין¹⁰ באמ[ירה] הן? תני בר קפרא פ[נו]סק ל[ש]ם [כתוב] בה על מנת לכנוס.¹¹

ביאור

"הכא במאי עסקינן - במגורשת ואינה מגורשת. דאמר רבי זירא אמר שמואל: כל מקום שאמרו חכמים מגורשת ואינה מגורשת - בעלה חייב במזונותיה". לדברי הרי"ף, אם סבר הבבלי שאף במגורשת גמורה חייב במזונותיה כשלא נתן כתובתה, לא היה מעמיד אוקימתא דחוקה.

הסוגיה השניה היא בכתובות (קז ע"ב) "האשה שהלכה היא ובעלה למדינת הים, ובאת ואמרה... גירשני בעלי, מתפרנסת והולכת עד כדי כתובתה", מכאן שמתפרנסת עד כדי כתובתה ותו לא. אף אם הסתפק הרמב"ם בדברי הרי"ף הרי זהו ספק ממון ואין מוציאים מהבעל (ראה חידושי הר"ן לבבא מציעא יב ע"ב, ד"ה גרושה, שכתב "אין ראוי לזוז מדברי הרי"ף שדבריו דברי קבלה, וכ"ש לאפוקי ממונא; וראה בית יוסף, אבן העזר, סימן צג שכתב: "וכן דעת הרמב"ם שהשמיט הירושלמי הזה").

בסתר למה הוא נוטל: הירושלמי ביאר את טעם המשנה שלא התבאר בבבלי ולכן הביאו הרמב"ם כאן.

הלכה ב'

לשם כתובה: הכוונה, כדי שהחתן יתחייב בחובות הכתובה.

על מנת לכנוס: הירושלמי מבאר את טעם המשנה (כתובות ו, ב): "הפוסק מעות לחתנו ומת חתנו אמרו חכמים יכול הוא שיאמר לאחיך הייתי רוצה ליתן ולך אי אפשי ליתן". לפי הירושלמי הקניין חל משעה שכנס, ומשלא כנס אין אחי המת יורשו, ואין הוא יכול לטעון להתחייבות ממונית. הרי"ף הביא את הירושלמי וכתב (כתובות, כט ע"א, רמז רצה): "ירושלמי. ואלו דברים הנקנים באמירה הן תני בר קפרא פוסק ע"מ לכנוס פירוש כל הפוסק לחתנו דעתו ע"מ לכנוס הוא וכיון שמת חתנו ולא כנס אינו חייב לתת לאחיו וחזינן מאן דפריש בה פירושא אחרינא ואנן לא סבירא לן אלא האי דכתבין". על פי זה כתב הרמב"ם (אישות כג, טו): "האב שפסק על ידי בתו לא קנת אותה המתנה עד שיכנוס אותה בעלה וכן הבן לא קנה עד שיכנוס, שכל הפוסק אינו פוסק אלא על מנת לכנוס, לפיכך

6 ליידן נוסף: ר' אחא בשם.

7 ליידן: בון.

8 ליידן: שמצטער.

9 ליידן: ולא.

10 ליידן: שהן קניין.

11 ליידן: לבנים. וליברמן (הלכות הירושלמי, עמ' נז הערה ל) הגיהו מדעתו.

תני¹² "הפוסק מנעות לבתו קטנה כו"פין אותו ליתן", הא לגדולה
לא! אמ' ר' [אבון] כופין¹³ ליתן גט.

ביאור

הפוסק מעות לחתנו ומת קודם שיכנוס ונפלה לפני אחיו ליבום יכול האב לומר ליבם לאחיך
הייתי רוצה ליתן ולך איני רוצה ליתן וכו'.

הפוסק מעות וכו': המקשה הבין את הברייטא באופן שהאב, הבת והחתן לפנינו, ואין
כופים את האב לקיים את התחייבותו במקרה שבתו גדולה, למרות שהחתן מעוניין לכנוס.
הברייטא, לפי הבנה זו, עומדת בסתירה למשנתנו הסוברת שדברים הנקנים באמירה
מחייבים את האב. ר' אבון בתירוץו העמיד את הברייטא במקרה שהאב אינו לפנינו ולכן גם
בברייטא איננו יכולים לכפות עליו לתת מה שפסק, ואנו כופים את החתן לכנוס או ליתן גט.
ההזקקות לבגרותה של הבת וההבחנה בין גדולה וקטנה, מלמדת שהאב פסק במעמד הבת.
כך שאם הייתה קטנה הרי אין משמעות הלכתית להתחייבותה, האב אינו לפנינו, וכל שנותר
הוא לכפות על הבעל לכנוס או לגרש. לעומת זאת אם הייתה גדולה הרי קיבלה על עצמה,
ואין כופין את הבעל לתת גט.

ליברמן (הלכות הירושלמי, עמ' נז, הערה נ) ביאר שלפי הירושלמי הברייטא משלימה את
דברי המשנה (כתובות יג, ה): "הפוסק מעות לחתנו ופשט לו את הרגל, תשב עד שילבין
ראשו; אדמון אומר: יכולה היא שתאמר אילו אני פסקתי לעצמי אשב עד שילבין ראשי,
עכשיו שאבא פסק עלי מה אני יכולה לעשות או כנוס או פטור. אמר רבן גמליאל רואה אני
את דברי אדמון". הירושלמי על אתר (לו ע"א) העמיד את המחלוקת בין ת"ק לאדמון
במקרה שפסק האב במעמדה של הבת, שלדעת ת"ק נחשב כאילו היא עצמה התנתה ולכן
תשב על שתלבין ראשה, ולפי אדמון יכולה היא לומר לו "עכשיו שאבא פסק מה אני יכולה
לעשות", אולם אם פסק האב שלא במעמדה של הבת, והלך למדינה אחרת אף חכמים
מודים שעל החתן לכנוס או לפטור. אם כן, הברייטא שעוסקת לפי פרשנות הירושלמי
במקרה שהאב אינו לפנינו מפרשת את המשנה ומוסיפה שרק בגדולה לא כופים את החתן
לגרש ותשב על שתלבין ראשה (לדעת ת"ק), אבל בקטנה גם ת"ק יודה שכופים, שתנאי
קטנה לא כלום. מכאן אפשר להסיק את הדין גם למקרה שפסקה היא על עצמה. שאם הייתה
כבר גדולה בשעה פסקה אזי תשב עד שתלבין ראשה, לדברי הכל. ואם הייתה קטנה אין
בדבריה ולא כלום, לדברי הכל.

בסוגית הבבלי על המשנה הנ"ל (כתובות יג, ה): "הפוסק מעות לחתנו ופשט לו את הרגל"
וכו'. הובאה תחילה ברייתא בשם ר' יוסי בר' יהודה המעמידה את מחלוקת חכמים ואדמון
במקרה שפסקה היא על עצמה (כתובות קט ע"א): "מתני' דלא כי האי תנא; דתניא, אמר
רבי יוסי ברבי יהודה: לא נחלקו אדמון וחכמים על הפוסק מעות לחתנו ופשט לו את הרגל,
שיכולה היא שתאמר אבא פסק עלי מה אני יכולה לעשות, על מה נחלקו? על שפסקה היא

12 ליידין: וכיני. וראה במבוא, עמ' 34 הערה 83.

13 ליידין: כופין אותו.

ג' מה ראו לומר בכספין¹⁴ אחד ומחצה ובשום [פחות חומש? אמ' ר' יוסי בן חנינה שמו¹⁵ דעתה של אשה [שהיא] רוצה לבלות את כליה ולפחות¹⁶ אותם חומש¹⁷ ושמו דעתו של איש ש[הוא]¹⁸ רוצה לישא ולי[תן] בהם ולעשות¹⁹ באחד ומחצה. אמ' ר' [יוסיה] זאת אומרת שאין אדם רש[אין] למכור כלי אשתו.

ר' ז'

ביאור

על עצמה, שחכמים אומרים: תשב עד שתלכין ראשה, אדמון אומר: יכולה היא שתאמר כסבורה אני שאבא נותן עלי, ועכשיו שאין אבא נותן עלי מה אני יכולה לעשות, או כנוס או פטור, אמר רבן גמליאל: רואה אני את דברי אדמון. לאחר מכן מובאת הברייתא שהובאה בירושלמי, והסברה "תנא: במה דברים אמורים - בגדולה, אבל בקטנה - כופין. כופין למאן? אילמא לאב, איפכא מיבעי ליה! אלא אמר רבא: כופין לבעל ליתן גט". לא ברור מן הבבלי האם הברייתא המחלקת בין גדולה וקטנה מוסבת על המשנה או על הברייתא של ר' יוסי בר' יהודה. אם היא מוסבת על הברייתא אזי נחלקו חכמים ואדמון בגדולה שקיבלה על עצמה, שחכמים סוברים תשב ואדמון סובר שכופין, ובקטנה שקבלה כופין לדברי הכל. אם היא מוסבת על המשנה משנה תהיה המסקנה כמו שהבאנו בדעת הירושלמי לעיל.

הרמב"ם (אישות כג, טז) פסק כדעת אדמון במשנה: "הפוסק מעות לחתנו והלך האב למדינה אחרת יכולה היא לומר לבעל אני לא פסקתי על עצמי מה אני יכולה לעשות או כנוס בלא נדוניא או פוטרי בגט". לאחר מכן הוסיף את דברי הברייתא שפירשה כמוסבת על המשנה, וכמבארת גם את דברי אדמון, וכתב (שם): "אבל אם פסקה היא על עצמה ולא הגיעה ידה הרי זו יושבת עד שתמצא מה שפסקה או עד שתמות... במה דברים אמורים בגדולה אבל קטנה שפסקה על עצמה כופין אותו ליתן גט או יכנוס בלא נדוניא". על פי זה כתב ליברמן (שם) שמסתבר שהרמב"ם הכריע כהסבר הירושלמי אל מול הספק שיש בכוונת הבבלי.

הלכה ג'

מה ראו לומר וכו': ראה מבוא, עמ' 21, 31.

אין אדם רשאי למכור: ראה רמב"ם, מכירה ל, ה: "בעל שמכר מטלטלין של נכסי צאן ברזל או מטלטלין שנתנה לו משלו אע"פ שאינו רשאי אם עבר ומכר או נתן קנו הלקוחות ואין האשה יכולה להוציא מידם".

14 ליידן: בכספים.

15 ליידן: שמין. וכן בסמוך.

16 סופר כ"י ליידן כתב "לפחות", והמגיה תיקן "ולפחות" כנוסח רבינו.

17 סופר כ"י ליידן לא כתב "חומש", והמגיה הוסיף, כנוסח רבינו.

18 בליידן ליתא "שהוא". ונוסף על פי גודל הקרחה ועל פי המובאה אצל ר' דוד בן סעדיה. ראה מבוא, עמ' 31 הערה 66.

19 ליידן: בהן ולעשותן.

פרק [ז']

[ב'] ויש אדם שמדיר א[ת] חבירו (מהיין) [מחיין]?¹ אלא - בשנדרה אשתו ושמע ב[עלה] ולא הפר לה, וכמאן דמר הוא נותן אצבע בין שניה² [יוציא ויתן כ]תובה. אמ' ר' הינא אפילו כמין³ דמר היא נותנת א[צבע] בין שניו ותצא⁴ שלא בכתובה מודה⁵ במקניטה ונדרה.

ג' ד' אמ' ר' זעירא תני תמן הדין[רה] שלא תרחצי במרחץ בכרכין⁶ שבת אחד ובכפרין⁷ [שתי] שבתות שלא תנעלי במנעל⁸ בכפרין שלשה ימים⁹ ובכרכין מעת לעת.

ביאור

הלכה ב'

ויש אדם וכו': סוגית הירושלמי מקבילה לסוגיית הבבלי (עא ע"א), אלא שהירושלמי מוסיף ומבאר עניין שלא נתבאר בבבלי, שאף הסובר שהיא נתנה אצבע ולכן תצא בלא כתובה, יודה שבמקניטה ונדרה חייב בכתובה. להלכה פסק הרמב"ם שהוא נתן אצבע, וכתב (אישות יב, כד): "יוציא ויתן כתובה שהרי היה בידו להפר והוא קיים לה ברצונו".
אלא בשנדרה: הרמב"ם דילג על קטע הסוגיה שלא היה לו עניין בו.

הלכות ג' ד'

ר' זעירא תני וכו': דברי ר' זעירא אינם חולקים על סוגיות הבבלי במשנה זו או במקום אחר, והביאם הרמב"ם להלכה במשנה תורה (אישות יג, ט): "הדירה שלא תלך למרחץ, בכרכין שבת אחת ובכפרים שתי שבתות, שלא תנעל מנעל, בכפרים שלשה ימים ובכרכין מעת לעת, יתר על זה או יתיר נדרו או יוציא ויתן כתובה".
שלשה ימים: בכ"י ליידין 'שלושה חדשים'. והרמב"ם פסק במשנה תורה (שם) לפי הנוסח שהיה לפניו בירושלמי. ראה מבוא, עמ' 35, ושם הערה 88.

- 1 ליידין: מחיים. ובכ"י הרמב"ם נשתבש כפי שהעיר ליברמן (הלכות הירושלמי, עמ' נח, הערה צ).
- 2 ליידין: נתן אצבעו בין שיניה.
- 3 ליידין: חונה אפילו כמאן.
- 4 ליידין נתנה אצבעו בין שיניה תצא.
- 5 ליידין: מודי.
- 6 ליידין: בכרכים. וכן בסמוך.
- 7 ליידין: שבת אחת, ובכפרים.
- 8 ליידין: מנעל.
- 9 ליידין: בכפרים ג' חדשים. ליברמן, הלכות הירושלמי, עמ' נח, הערה ת, הגיה מדעתו כנוסח הרמב"ם.

ה' [וכן] היא שנדרה שלא תלך לבית האבל ולא¹⁰ לבית המשתה תצא שלא בכתוב[ה] שלמחר מיתנו מוטל לפניו ואין כל בריה משגחת (עלוי) [עליו].¹¹

ו' וכלהם בעדים פלוני עשר לי פלוני ראה כתמי פלוני קצה לי חלתי פלוני התיר נדרי בדקין כולהון ולא משכחין.¹²

ו' הילא ר' יסא ר' בא בר כהן מטי בה משום רבי חנניה¹³ בן גמליאל: אחד נשים שאמרו¹⁴ אין להן כתובה ואחד נשים שאמרו יוצאת שלא בכתובה לא סוף דבר¹⁵ בכתובת מנה מאתים אלא אפילו כתובתה של אלף דינר [מאב]דת את כולה.

ביאור

הלכה ה'

וכן היא שנדרה וכו': ליברמן (הלכות הירושלמי, עמ' נט, הערה א) ציין שסוגית הירושלמי מובאת בספר העיטור (אות מ - מרד), והביאה גם הר"י מיגש (רמ"ש שפירא [מהדיר], ספר הר"י מיגש, כתובות, ירושלים תשנ"ה, עמ' סה). הרמב"ם לא פסק כן במשנה תורה, וליברמן הסביר שכנראה נמשך הרמב"ם בצעירותו אחר רבו הר"י מיגש ואחר כך חזר בו מפני שהבעל יכול היה להפר, ואם לא הפר הרי שנתן אצבע בין שיניה וחייב בכתובתה.

הלכה ו'

וכלהם בעדים: העוברת על דת מפסידה כתובתה, לפי סוגיית הירושלמי כאן צריך עדים, ולפי הבבלי רק לאחר התראה (סוטה כה ע"א). הרמב"ם הבין שאין מחלוקת בין הבבלי לירושלמי ולכן הביא כאן את דברי הירושלמי, המביא דוגמאות שלא הובאו בבבלי. ובפירוש המשניות על אתר כתב "וצריך בכל הדברים הללו עדים והתראה ואז תפסיד כתובתה", ופסק במשנה תורה (אישות כד, יד) "העוברת על דת צריכה התראה ועדים, ואחר כך תפסיד כתובתה".

לא סוף דבר וכו': ראה מבוא, עמ' 30.

- 10 ליידן: או.
- 11 ואין ברייה משגחת עליו. בנוסח רבינו ארע שיכול אותיות בסוף המשפט.
- 12 ליידן: בגוף שלישי: וכלהון בעדים פלוני עישר פלו' ראה כיתמן פלו' קצה [חלתה] פלוני התיר את נדרה בדקין כולהון ולא משכחין.
- 13 ליידן: חנינה. זהו חילוף שכיח.
- 14 בכ"י ליידן דולג (אולי מחמת הדומות) מ'אמרו' הראשון ל'אמרו' השני, וחסרות שם שש המילים 'אין להן כתובה ואחד נשים שאמרו'.
- 15 בכ"י ליידן נשתבש: לא שנו אלא כתובת מנה מאתים אלא אפי' היתה כתובתה שלא אלף מאבדת.

ותני כן ר' חייא: ¹⁶ נשים המעברות על הדת מאבדות את הכל.

ר' אלעזר ¹⁷ בשם ר' חנינה: ראו אותה חוגרה ¹⁸ בסינר, רוכל יוצא ¹⁹ מתוך ביתה - כאור הדבר תצא. ²⁰ רוק על גבי מטתו כאור הדבר תצא. ²¹ סנדלו לפני מטתה כאור הדבר תצא. ²² סנדלה לפני מטתו כאור הדבר תצא. טופחת על יריכה במרחץ כאור הדבר תצא. מעלים ²³ זה את זה מן הבור [כ]אור הדבר תצא. שניהם יוצאים ²⁴ ממ[קום] אפל כאור הדבר תצא. חנינא בשם ²⁵ איקא בשם רבני יהודה: וכן ל[ה]ן אם הביא[ה] ראייה ²⁶ לדבריה נאמנת. רב אדא בר אבהא ²⁷ בשם <רב>: מעשה בא לפני רבי ומר ומה ²⁸ בכך.

ביאור

נשים המעברות על הדת מאבדות את הכל: בבבלי (שם) מובאת ברייתא "נשים שאמרו חכמים יוצאות שלא בכתובה, כגון עוברת על דת וחברותיה - אין להן תוספת, וכ"ש מנה מאתים", ונחלקו שם לגבי בלאותיה הקיימים. נראה שהרמב"ם הבין שאין מחלוקת בין הברייתא שבבבלי לבין הברייתא שבירושלמי המוסיפה עליה, וכתב בפירוש המשניות (כתובות ז, ד): "ודע שעוברת על דת אין לה כתובה ולא תוספת, ואינה מוציאה מבעלה מה שאבד מנדוניתה, אבל יש לה בלאותיה הקיימין בלבד" (אפשר שהבין לשון "מאבדת את כולה" כמתייחס לכל התחייבויות הבעל ושימושיו). ובמשנה תורה (אישות כד, י) פסק: "העוברת על דת משה או על דת יהודית או היוצאה משום שם רע אין לה כתובה לא עיקר ולא תוספת ולא תנאי מתנאיי כתובה, וכל אחת מהן נוטלת הנמצא מנדוניתה ויוצאה ואין הבעל חייב לשלם כלום לא מה שפחת ולא מה שאבד".

חוגרה בסינר וכו': רשימה מצומצמת של מקרי כיצור הובאה בבבלי (יבמות כד ע"ב - כה ע"א): "רוכל יוצא ואשה חוגרת בסינר, אמר רבי: הואיל ומכוער הדבר - תצא; רוק למעלה

16 ליידין: ותני רבי חייא כן. ראה במבוא עמ' 35 הערה 89.

17 ליידין: לעזר.

18 ליידין: חוגרת.

19 ליידין: נכתב תחילה 'ורוכל יוצא' והוגה: 'רוכל יוצאה'.

20 ליידין: תצא.

21 סופר כ"י ליידין כתב "רוק על גבי מיטתה כאור הדבר תצא" ודילג עד "מעלין". המגיה הוסיף כנוסח רבינו, אך קיימים שינויים בסדר, אולי בשל אילוצי ההגהה.

22 ליידין: מעלין.

23 ליידין: יוצאין.

24 ליידין: בר.

25 ליידין: ראייה.

26 ליידין: אחוה.

27 ליידין: מה.

[בעיין קומוי אפילו] ראו נתן²⁸ פיו על פיה שלה? [אמ']²⁹ כזה כאור הדבר תצא.³⁰

מעשה³¹ באחד שראו אותו נותן פיו על פיה שלה, [אתא עובדא קומי ר' יוסי, אמ']: תסוב פלג [פ]רין³² - פירוש תקח חצי כתובת, שהכתובה שמה פורנא - והוון קריבה עררין³³ אין שוטה היא [תיפוק] בלא פ[רין], ואן לית ה[י]א שוטה³⁴ תסב³⁵ פרן של[ם]!

ביאור

מן הכילה, אמר רבי: הואיל ומכוער הדבר - תצא; מנעלים הפוכים תחת המטה, אמר רבי: הואיל ומכוער הדבר - תצא". הירושלמי הוסיף שלושה מקרים (א) טופחת על יריכה. (ב) מעלים מן הבור. (ג) יוצאים ממקום אפל. רב סעדיה גאון שדן במקרי הכיעור (תשובות הגאונים שערי צדק, ח"ג, ש"ב, סימן ט) הביא אף הוא את הדוגמאות של הבבלי בתוספת שלוש הדוגמאות של הירושלמי (אלא שנוסח התשובה השתבש ובמקום 'שניהן יוצאין מתחת הכילה' צריך להיות 'שניהם יוצאין מתוך אפלה' וכך הוא במקור הערבי של התשובה בקטע T-S NS 187.6). בהלכות אישות (כד, טו) הביא הרמב"ם מדוגמאות הבבלי והירושלמי כאחד, וכתב: "כיצד היא יוצאה משום שם רע, כגון שהיו שם עדים שעשת דבר מכוער ביותר שהדברים מראין שהיתה שם עבירה אע"פ שאין שם עדות ברורה בזנות, כיצד כגון שהיתה בחצר לבדה וראו רוכל יוצא ונכנסו מיד בשעת יציאתו ומצאו אותה עומדת מעל המטה והיא לובשת המכנסים או חוגרת אזור או שמצאו רוק לח למעלה מן הכילה או שהיו שניהם יוצאין ממקום אפל או מעלין זה את זה מן הבור וכיוצא בו".

סנדלו לפני מטתה... סנדלה לפני מטתו: ראה מבוא, עמ' 33.

כזה כאור הדבר תצא: בכ"י ליידין התחברה התשובה עם המעשה שבא לפני ר' יוסי: "אמ' כזה באת מעשה באחד" וכו'. לפי נוסח הרמב"ם התשובה היא שתצא, והמעשה של ר' יוסי שלא רואה בכך כיעור עומד בפני עצמו. כך פסק הרמב"ם בהלכות אישות (כד, טו): "או שראו אותו מנשק על פי חלוקה... אם רצה בעלה להוציאה תצא ואין לה כתובה". וראה עוד להלן ד"ה מעשה באחד, וד"ה פי הכתונת.

28 ליידין: ראו אותו נותן.

29 כך קרא הופקינס.

30 כאור הדבר תצא: ליתא בליידין.

31 ליידין: באת מעשה.

32 ליידין: תיפוק בלא פרן.

33 ליידין: קריביה עררין ואמרין.

34 ליידין: שוטה היא.

35 ליידין: תיסב.

אמ' לון ר' מנא: איתיון פורנא] נקרינה, ואיתיון פורנא, ואשכחון בגוה³⁶ "אין הדא פלנית תשנא³⁷ [להדין פלוני] בעלה ולא תצבי בש[תפותי]ה³⁸ תהוי נסבא פלגות פרן". אמ' ר' בון: ³⁹ מכיון שקיבלה עליה שיתן את פיו על פיה שלה⁴⁰ כמן דסנת⁴¹, ולית לה אלא פלגות פרן.

פניו] על פיה שלה - פי [ה]כתונת שלה, כלומר נשק חפת חלוקה.

הוא⁴² גו חובה והיא גו חוביה שוטה. ⁴³ מגפפין, שוטה. מנשקין, שוטה. תרעא⁴⁴ טריד, סוטה]. מג[ן] צריכה - פי מגף: הגיפו הדלתות ולא נתנו המנעול בתוכו - בעיא ולא אפשר.

ביאור

מעשה באחד וכו': ר' יוסי סובר שהמקרה של 'נתן פיו על פיה' מלמד על שנאתה של האשה לבעלה, ואינו נמנה על מקרי הכיעור. משום כך פסק ר' יוסי שהאשה אינה מאבדת את כתובתה, אולם אם יש תנאי בכתובה שמפסידה חלק מהכתובה במקרה של שנאה הרי התנאי קיים. מכאן ש'נתן פיו על פיה' אינו מתפרש כפשוטו, שאדם זר נישק את האשה על פיה, אלא מדובר על מחווה של קירבה ברמה נמוכה. רמה כזו שר' אדא בר אהבא רואה בה עילה לגירושין בלא כתובה, ור' יוסי רואה בה ביטוי שנאה, שאינו מהווה עילת גירושין, אלא אם הותנה אחרת. הרמב"ם פסק כדעת ר' אדא בר אהבא (ראה לעיל, ד"ה כזה כאור) ולא כדעת ר' יוסי. יתכן שהביאה כאן כדי לתמוך בפירושו ל'פיו על פיה' (שהוא חפת חלוקה), ויתכן שהביאו משום שבצעירותו טרם הכריע בין הדעות.

פלג פרן: כך הנוסח שעמד לפני הרמב"ם, וכך הוא מתרגם לעברית: "תקח חצי כתובה". נוסח כ"י ליידין הוא "תיסוב בלא פרן". ראה במבוא, עמ' 35, ושם הערה 88.

פירוש: בדרך כלל הסתפק הרמב"ם במובאה מהירושלמי. בקטע זה הוסיף הרמב"ם ופירש את הירושלמי. פירושו בקטע מתייחס למלים 'פלג פרן', 'פיו על פיה שלה', ו'מגף'.

תשנא: בכ"י ליידין "תסבי". לפי נוסח הרמב"ם מתבאר יפה ההמשך "כמן דסנת", ונוסח ליידין מסתבר כמשובש. ראה על כך במבוא עמ' 34, ושם הערה 86.

36 ליידין: אייתון פרנא ניקריניה אייתון פרנא ואשכחון כתוב בגווה.

37 ליידין: תסבי.

38 ליידין נשתבש: בשורפותיה.

39 ליידין: אבון.

40 ליידין נשתבש: שלא. ראה מבוא, עמ' 34 הערה 83.

41 ליידין: כמאן דשנאת.

42 ליידין: היא... הוא.

43 ליידין: סוטה. וכן בסמוך.

44 ליידין: תרעה טריד סוטה מוגף צריכה.

ז' אם אמר לה על מנת שאין עליך כל נדר אפילו נדרה שלא ל[וכל חרובין נ]ד[ר הוא].

הוסיפו עליה[ן] באשה ריח [ה]פה וריח זיעא⁴⁵ ושומה⁴⁶ שא[ין] בה שער.⁴⁷

ביאור

פי הכתונת וכו': על פי הסברו בירושלמי פסק הרמב"ם (שם): "או שראו אותו מנשק על פי חלוקה... אם רצה בעלה להוציאה תצא ואין לה כתובה, ואין זו צריכה התראה". הדברים נתפרשו כאן, ולא בצמוד להזכרת הביטוי לעיל (כדרך שאר הפירושים) משום שהוא נובע מן הסיפור על ר' יוסי (ראה לעיל ד"ה מעשה).

הכתונת שלה... חלוקה: כתונת וחלוק היינו הך. השווה: שבת קמ ע"א: "מהו לכסכוסי כיתניתא", ורמב"ם, שבת יב, יז "אבל החלוק מותר" וכו'.

גו חובה: כלומר בחיקה. הרמב"ם לא הביא דוגמה זו במשנה תורה, אלא כתב (שם): "וכיוצא בדברים אלו".

מגפפין... מנשקין: כך פסק הרמב"ם (שם): "או שראו אותן מנשקין זה את זה או מגפפין זה את זה".

הגיפו הדלתות: על פי פירושו בירושלמי פסק (שם): "או שנכנסו זה אחר זה והגיפו הדלתות".

הלכה ז'

שלא לוכל חרובין: דוגמה זו לא הובאה בבבלי, ועל פי הירושלמי כאן פסק הרמב"ם (אישות ז, ו): "ואם אמר לה על מנת שאין עליך כל נדר אפילו נמצאת שנדרה שלא תאכל חרובין אינה מקודשת".

ריח הפה וכו': בבבלי (כתובות עה ע"א): "תנא, הוסיפו עליהן: זיעה, ושומא, וריח הפה". ובמשנה תורה (אישות ז, ז) כתב הרמב"ם: "ויתר עליהן בנשים ריח הרע וזיעה וריח הפה". ריח רע אינו מוזכר בבבלי לפנינו אבל מו"ר הרב רבינוביץ (ביד פשוטה על אתר) ציין שבריי"ף נאמר "ריח רע", ושכבר המאירי עמד על כך שזו גרסתו בתלמוד (וראה עוד בדקדוקי סופרים השלם, כתובות, שם, הע' 24, וב'מקורות וציונים' שברמב"ם מהדורת פרנקל, על אתר). הרב רבינוביץ העיר שכן משמע גם מהירושלמי (ומהתוספתא כתובות ז, טו) וכי יש להפסיק בין המילים ריח וזיעה ולקרוא: "ריח הפה, וריח, זיעה, ושומה שאין בה שיער" (ולכן המילה 'זיעה' אינה מיוחדת כמילה 'פה'). והסביר (שם): "מנו תחילה ריח הפה שהוא מקום מסויים ואחר כך ריח סתם". יש להניח שהראיה ביד פשוטה מהירושלמי

45 ליידן: הזיעה.

46 ליידן: שומא. וכן בסמוך.

47 ליידן: שיער.

רב חמא בר עוקבא בשם ר' יוסי בר' חנינה⁴⁸, בעור הפנים שנו.

תני, שומה [שיש לה שי]ער בין גדול⁴⁹ בין קטנה בין [בין בגוף] בין בפנים⁵⁰ הרי זה מום, ושאין בה שיער בפנים מום ובגוף אינה⁵⁰ מום. במה דב' אמ' בקטנה, אבל בגדולה [בין בגוף] בין בפנים הרי זה מום. עד כמה היא⁵¹ גדול⁵¹? רבן שמעון בן גמליאל אומר עד כאיסור האטלקין.

ביאור

היא תוספת הטפילה לעיקר הראיה מנוסח הרי"ף, משום שאין חריגה לשונית בהעדר היידוע. לעניין הלכות הירושלמי, מסתבר שהרמב"ם העתיק את הברייתא בגלל החידוש שבסופה. ראה להלן ד"ה ושומה שאין בה שער.

ושומה שאין בה שער: בברייתא שבבבלי (שם) "ושומא". הברייתא שבירושלמי צמצמה את ההבדל בין מומי נשים למומי כהנים לשומה שאין בה שיער, ומכאן ששווים בשומה שיש בה שיער. והביאה הרמב"ם כדרכו להעתיק ברייתות המוסיפות על הנאמר בבבלי או המבארות אותו (על דרכו זו ראה במבוא, עמ' 32-33).

בעור הפנים שנו: בבבלי (כתובות עה ע"א) נמסר בשם יוסי בר' חנינא "בעומדת על פדחתה", אלא שבבבלי שובצה המימרא כתירוץ לסתירה בין ברייתות וירושלמי הדברים מובאים כמימרא העומדת בפני עצמה. בפירוש המשניות על אתר התייחס הרמב"ם לפנים בכלל ולא דווקא לפדחת (וראה עוד: הלכות ביאת המקדש ח, טו), ואולי למד זאת הרמב"ם מהירושלמי, אך בהלכות אישות (ז, ז) כתב: "ושומה שעל הפדחת אפילו היתה קטנה ביותר ואפילו קרובה משער ראשה ואע"פ שאין בה שער". מו"ר הרב רבינוביץ העיר בפירושו יד פשוטה על אתר שהרמב"ם כתב "אפילו", ועל כן "משמע ששומא בשאר הפנים ודאי מום היא". אולם פירוש זה מוקשה מהמשך המשפט שם: "אבל... בשאר הפנים", ומסתבר שהרמב"ם כתב כן על פי הבבלי המחלק בין פדחת לשאר הפנים, שלא כירושלמי. נעיר עוד שסוגיית הירושלמי מצמצמת את הדין למקרה שהשומה "מטמא לה תחת קלסתיה דראשה", והרמב"ם דילג על דברים אלה ולא העתיקם. וגם סוגיית הבבלי מצמצמת ואומרת "א"ר פפא: בעומדת לה תחת כפה של ראשה, וזימנין דמתחזיא וזימנין דלא מתחזיא", אך הרמב"ם לא פסק צימצום זה, ככל הנראה משום שעוסק במקרה שהבעל התנה במפורש על מנת שאין בה מומים (כהסבר ר' דוד פרידמן מקרלין, פסקי הלכות, ס"ק צד-צה).

48 ליידן: ר' אמי בר עוקבא בשם ר' יוסי בר חנינה.

49 ליידן: בגדולה.

50 ליידן: בגוף אינו.

51 בליידן ליתא.

תני שומה שיש לה שיער וכו': מן ההקשר עולה שהברייתא מדברת במומים שבאשה שיתרה היא בהם על הכהנים. בבבלי מובאת ברייתא באופן קצר יותר ללא ההבחנה בין שומא בפנים לשומא בגוף: "שומא שיש בה שער - ה"ז מום, אין בה שער, גדולה - ה"ז מום, קטנה - אין זה מום, ואיזוהי גדולה? פירש רשב"ג, עד כאיסר האיטלקי". סוגיית הבבלי פירשה את הברייתא כמתייחסת לנשים וכהנים (כתוספתא בכורות ה, ה, המביאה ברייתא דומה ומייחסת אותה לכהנים). מסתבר שהרמב"ם העתיק את הברייתא שבירושלמי משום שמרחיבה ומבארת ברייתא שהובאה בבבלי (על דרכו של הרמב"ם בכך ראה במבוא עמ' 32-33). אך הרמב"ם לא פסק כן במשנה תורה (ראה בפסקה הבאה, וכן במבוא עמ' 27-28).

הרי"ף (כתובות לה ע"א) העתיק את הברייתא שבבבלי אך שיבץ אותה בהקשר של מומי נשים בלבד והשמיט את גישת הסוגיה שם שמדובר על נשים וכהנים. על כך תמזהו מספר אחרונים, כמו למשל המעשה רוקח שכתב (הרב מסעוד חי רוקח, מעשה רוקח, ויניציאה-ליורנו תק"ב, ד"צ תל-אביב תרכ"ג, על הרמב"ם אישות ז, ז): "ולכאורה דבריו קשים יותר דנראה מדבריו דהך ברייתא דשומא שיש בה שיער וכו' בשומא דנשים איירי ומהש"ס נראה דגבי מומי כהנים היא ולפחות נשים וכהנים שוים בה". הרמב"ם הלך בדרכו של הרי"ף בפירוש המשניות על אתר וכתב (כתובות ז, ה, לפי חלוקת המשניות שברמב"ם): "ומומי הנשים יתירים על אותן המומין שנבארם שם שמנה מומין... והשלישי, שהיתה לה בפניה שומה כאיסר האטלקי, או שהיתה לה בפניה שומא קטנה פחותה מכאיסר אבל יש בה שער צומח". אולם במשנה תורה חזר בו הרמב"ם והסביר את סוגיית הבבלי כמקובל אצל שאר הראשונים. בהלכות אישות (ז, ז) כתב: "הרי את מקודשת לי בזה על מנת שאין בך מומין ונמצא בה אחד מן המומין הפוסלין בנשים אינה מקודשת, נמצא בה מום אחר חוץ מאותן המומין אע"פ שאמר מקפיד אני אפילו על זה הרי זו מקודשת. ומה הן המומין הפוסלין בנשים, כל המומין הפוסלין בכהנים פוסלין בנשים, ובהלכות ביאת המקדש יתבארו כל מומי הכהנים, ויתר עליהן בנשים... ושומה שעל הפדחת אפילו היתה קטנה ביותר ואפילו קרובה משער ראשה ואע"פ שאין בה שער, וזו היא השומה שיתירה באשה על הכהנים". ובהלכות ביאת מקדש (ח, טו) כתב: "מי שהיתה בעור פניו שומא שיש בה שיער אע"פ שאינה כאיסר אלא כל שהוא, מי שהיתה בעור פניו שומא כאיסר או יותר". הרמב"ם הוסיף להדגיש ששב בו מהבנתו שבפירוש המשניות, וכך, למרות שהפנה להלכות ביאת מקדש חזר וכתב בסוף ההלכה בהלכות אישות: "אבל אם היתה שומה שיש בה שער בשאר הפנים או שומה גדולה כאיסר אע"פ שאין בה שער הרי זה מום בין בכהנים בין בנשים". אולם, הרמב"ם לא שב לתקן את הסברו בפירוש המשניות, כפי שנהג בדרך כלל בחזרותיו, אולי משום ששכח (על מקרי שכחה דומים ראה כ' כהן, "יוסף הכהן הביא בכוריו יין ושמן ולא קבלו ממנו": הערה על קטע ממהדורה קמא של פירוש המשנה לרמב"ם שנשכח ולא נחקר במהדורה בתרא", עיונים וביאורים בדברי הרמב"ם (מעליות כ), מעלה אדומים תשנ"ט, עמ' 88-95. ציטוט מלא של ההתכתבות בין כרמיאל כהן לרב יוסף קאפח (הנזכרת במאמר שם עמ' 93 הערה 17) מצויה אצל Marc B. Shapiro, *Studies in Maimonides and his interpreters*, (Scranton and London 2008, pp. 27-28 (Hebrew Section)).

הלכות הירושלמי לרמב"ם על מסכת כתובות - פרק ז

[א] שנה קרחת ושטה של שער מקפת מאוזן לאוזן וזקן.⁵²
ח' ר' אבא⁵³ בר כהנא בשם ר' יוחנן הלכה כר' שמעון בן
גמליאל.

ביאור

אשה קרחת וכו': ראה במבוא, עמ' 28.

הלכה ח'

הלכה כר' שמעון בן גמליאל: הפסקה מוסבת על דברי המשנה (כתובות ז, ט): "האיש שנולדו בו מומין - אין כופין אותו להוציא; אמר רשב"ג: בד"א - במומין הקטנים, אבל במומין הגדולים - כופין אותו להוציא". בבבלי (עז ע"א) נחלקו אמוראים: "ר' אבא בר יעקב אמר ר' יוחנן: הלכה כרשב"ג; רבא אמר רב נחמן: הלכה כדברי חכמים. אחר כך הובאה מחלוקת אמוראים בשאלה האם ר' יוחנן פסק כרשב"ג דווקא כאן או בכל הש"ס: "ומי א"ר יוחנן הכי? והא אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן: בכל מקום ששנה רשב"ג במשנתנו - הלכה כמותו, חוץ מערב, וצידן, וראיה אחרונה! אמוראי נינהו ואליבא דרבי יוחנן". בסוגיית הירושלמי הובאה דעת ר' יוחנן בלבד, הפוסק כאן כרשב"ג, בלא התיחסות למחלוקת אחרות. בפירוש המשנה כתב מפורשות (ואין בכתב היד תיקון או שינוי) "ואין הלכה כרבן שמעון בן גמליאל והלכה כחכמים", וכן פסק כחכמים במשנה תורה (אישות כה, יא). נראה שהרמב"ם העתיק את הירושלמי כדי לחזק את הדעה שר' יוחנן פסק כרשב"ג אבל לא באופן גורף. מעניין שכבר רב שר שלום גאון נשאל האם הלכה כר' יוחנן בכל מקום (השאלה שרדה בכ"י קימברידג' T-S F8.106, שטרם פורסם. התשובה לא שרדה). קשה להניח שהרמב"ם התכוון לפסוק כאן כר' יוחנן, מפני שאת פירוש המשניות כתב בערך באותו זמן, ושם ברורה דעתו שאין לפסוק כן.

52 ליידן: אשה קררה שיטה שלשער מקפת מאוזן לאוזן (וזקן-ליתא).

53 ליידן: ר' בא.

פרק ח'

כני [מתניתא עד ש]לא נארסה ונתארסה.¹

ר' פנחס בעה² קומי ר' יוסי ולמה³ לא [תניתה מקולין] בית שמאי ומחמרי⁴ בית [הלל? אמר ליה: לא אתינן מי]תני אלא דבר שהוא חומר משני צדדים וקל משני צדדים,⁵ ברם ה[נכא חומר הוא מצד אחד] וקל] מצד אחד.

[א]ל[ו] ה[ן] חדשים: משנשאת.⁶ [ואלו הן ישנים: עד] שלא נשאת ונשאת.

ביאור

עד שלא נארסה ונתארסה: במשנה (כתובות ח, א) נאמר: "האשה שנפלו לה נכסים עד שלא תתארס, מודים ב"ש ובית הלל, שמוכרת ונותנת וקיים". הירושלמי מבאר שרשאת למכור נכסים אלו אף לאחר אירוסיה. כך כתב הרמב"ם בפירוש המשניות (על אתר) "אמרם שמוסרת ונותנת וקיים, רוצה לומר ואפילו אחר שנתארסה". וכך פסק במשנה תורה (אישות כב, ז): "אם מכרה האשה נכסי מלוג אחר שנשאת אע"פ שאותן הנכסים נפלו לה קודם שתתארס הבעל מוציא" וכו'.

ולמה לא תניתה וכו': הירושלמי מבאר עניין שלא הובא בבבלי ולכן העתיקו הרמב"ם. ליברמן (הלכות הירושלמי, עמ' סד, הערה מ) העיר שאף רב נסים הביא קטע זה בספר המפתח (ראה ש' אברמסון, רב נסים: חמשה ספרים נפתחים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 267 שורה 14, והערות המהדיר, הערה 141), והרי"ף (כתובות מ ע"ב) ציטט את רב נסים וחלק עליו בהסבר הירושלמי (המקור הערבי של דברי הרי"ף, בצירוף תרגום עברי, ודיון באנגלית פורסם על ידי Boaz Cohen, "Three Arabic Halakic Discussions of Alfasi", *JQR*, NS, 19 [1929], pp. 355-410. כן דנו בו התוספות, כתובות, ע"א, ד"ה נפלו; וראה עוד מה שכתב השיטה מקובצת על אתר).

אלו הן חדשים וכו': במשנה (שם) נאמר: "אמר רבי יהודה, אמרו חכמים לפני ר"ג: הואיל וזכה באשה לא יזכה בנכסים? אמר להם: על החדשים אנו בושים, אלא שאתם מגלגלין עלינו את הישנים". הירושלמי כאן מבאר את המשנה ולכך הביאו הרמב"ם, ובפירוש המשניות כתב: "על החדשים אנו בושים והם נכסים שנפלו לה והיא נשואה לפי שאני סובר גם באותם הנכסים שאם מכרה קיים".

1 ליידין נשתבש: כני מתנית' עד שלא נתארסה, ונוצר משפט חסר משמעות.

2 ליידין: ר' פינחס בעא.

3 סופר כ"י ליידין כתב "ולא תניתה", והמגיה תיקן כנוסח רבינו.

4 ליידין: שמי ומחומרי.

5 ליידין: דבר חומר משני צדדין וקל משני צדדין.

6 ליידין: אילו (וכן בסמוך) הן חדשים משנישאת (וכן בסמוך).

ב' אלו הם נכסים שאינם ידועים⁷ לבעל אילו שנפלו לה ובעלה נתון במדינת הים.

ח' איסי⁸ אמר: והוא שתהא יציאה⁹ יתירה על השבח, אבל אם היה שבח יתר על היציאה¹⁰ נותן לו את [השבח]. מתניתא פליגא על ר¹¹ אסי: "וכלהם שמין להן [כעריס]¹²! מתניתא¹³ בנטיעה, מה¹⁴

ביאור

הלכה ב'

נכסים שאינם ידועים וכו': במשנה נאמר (כתובות ח, ב): "רבי שמעון חולק בין נכסים לנכסים. נכסים הידועים לבעל לא תמכור, ואם מכרה ונתנה - בטל. שאינן ידועים לבעל לא תמכור, ואם מכרה ונתנה - קיים". בבבלי (כתובות עח ע"ב) מובאים שני הסברים למושג 'נכסים ידועים': "אמר ר' יוסי ברבי חנינא: ידועין - מקרקעי, שאינן ידועין - מטלטלין; ור' יוחנן אמר: אלו ואלו ידועין הן, ואלו הן שאינן ידועין? כל שיושבת כאן ונפלו לה נכסים במדינת הים". הבבלי הביא ברייתא המסייעת לדעה המחלקת בין נכסים במקום רחוק למקום קרוב: "תניא נמי הכי: אלו הן שאינן ידועין? כל שיושבת כאן ונפלו לה נכסים במדינת הים". כך כתב הרמב"ם בפירוש המשניות (על אתר): "ונכסים שאינן ידועים לבעל, הוא כל רכוש שיש לה במדינה אחרת". וכן כתב במשנה תורה (אישות כב, ח): "אם נפלו לה נכסים במדינה אחרת ולא ידע בהן הבעל ומכרה אותן מכרה קיים". בסוגיית הירושלמי כאן מובאות גם כן שתי הדעות (ומחלפת השיטה) אלא שהדוגמה של מדינה אחרת שונה במקצת. בירושלמי הבעל במדינת הים ואשה והנכסים נמצאים במקום אחד, ואילו בבבלי האשה והבעל במקום אחד והנכסים במדינת הים. הרמב"ם הבין ככל הנראה שהירושלמי הביא צד אחר של אותה דוגמה ולכן העתיקו להלכות הירושלמי, וכעין מה שכתב המאירי (על אתר): "וגאוני ספרד כתבוה אף באותה מדינה כל שמכרתן קודם שנודעו לבעל אלא שדבר בהוה שאין דרך שיתעלם לבעל אלא כשהירושה ברחוק מקום והוא הדין אם הלך הבעל במדינה אחרת ונפלו לה בכאן ומכרתם שמכרה קיים".

הלכה ח'

והוא שתהא יציאה יתירה וכו': במשנה נאמר (כתובות ח, ה): "המוציא הוצאות על

7 ליידין: אילו הן נכסים שאינן ידועין.

8 ליידין: אסי.

9 ליידין: הוצאה.

10 ליידין: אם השבח יתר על ההוצאה.

11 ליתא בליידן.

12 ליידין: "וכלהם שמין לה בעדים". ראה בהערות הפירוש ד"ה כעריס.

13 ליידין נוסף: 'פליגא', ככל הנראה כהשגרה מלעיל 'מתניתא פליגא על ר' אסי'.

14 ליידין: מאן.

**דמר אסי בבניין].¹⁵ לא¹⁶ כן אמ' ר' בא ב'ר' חייא¹⁷ בר אשי "אפילו
[ל]א אכל אל[א מלא חותלה]" ? אמ ליה כאן בשאכל וכאן¹⁸ בשלא
אכל.**

נכסי אשתו, הוציא הרבה ואכל קימעה, קימעה ואכל הרבה - מה שהוציא הוציא, ומה שאכל אכל; הוציא ולא אכל - ישבע כמה הוציא ויטול". בבבלי (כתובות פ ע"א) הובאה מימרא של ר' אסי המתייחסת לסיפא של המשנה שהבעל נשבע ונוטל: "והוא, שיש שבח כנגד הוצאה", וביארה רבא באופן שיד הבעל על התחונה: "אמר רבא: שאם היתה הוצאה יתירה על השבח, אין לו אלא הוצאה שיעור שבח, ובשבעה". כלומר אם הוציא הבעל יתר על השבח מקבל לכל היותר כשיעור שבח, ואם השבח יתר על ההוצאה מקבל את ההוצאה, ובכל מקרה חייב שבעה. בסוגיית הירושלמי מובאת המימרא של ר' אסי באופן שיד הבעל על העליונה, כך שאם הוצאותיו יתירות על השבח נוטל את הוצאותיו אבל אם השבחו הנכסים כתוצאה מהשקעתו של הבעל נוטל הבעל את השבח לעצמו בגירושין. הירושלמי הקשה על דברי ר' אסי מן הברייטא שהיורד ברשות שמין לו כעריס (השווה: תוספתא, כתובות, ח, ב-ג: "היורד לנכסי אשתו... היורד לנכסי שבויין... היורד לנכסי רטושין... וכולן שמין להן כעריס"), ואריס מקבל אחוז מן הפירות ולא כל השבח, וביאר הירושלמי שהברייטא עוסקת בנטיעה (והדרך לשלם כאריס) ורב אסי יעמיד את המשנה במקרה שהבעל בנה על הקרקע ולכן ידו על העליונה (השווה תוספתא, בבא קמא, י, ז: "היורד לחורבתו של חבריו ובנאה... ברשות, שמין לו וידו על העליונה כיצד ידו על העליונה אם השבח יתר על ההוצאה נותן לו את השבח ואם הוצאה יתירה על השבח נותן לו את הוצאה"). על כך מקשה הירושלמי מהמימרא של ר' חייא בר אשי "מלא חותלה" כלומר כשאכל מלא חותלה איבד זכותו והברייטא נותנת לו כאריס, וענה שאף בברייטא יש לחלק בין אכל לבין לא אכל.

מסתבר שהרמב"ם העתיק את סוגיית הירושלמי כאן משום שהבין שאין מחלוקת בין הבבלי לירושלמי. הבבלי מתייחס לתחזוקה רגילה של השדה, ואילו הירושלמי מתייחס לבנייה ונטיעה שהם פעולות היוצרות שינוי מהותי בשדה, ויש מקום לדבר על פיצוי הולם לבעל. כך אפשר להסביר מדוע פסק הרמב"ם במשנה תורה הן כדעה שבבבלי והן כדעה שבירושלמי. בהלכות גזלה ואבדה (י, ז) עסק במקרה של בניה ונטיעה, ופסק כדעה שבירושלמי: "היורד בשדה חברו ברשות אפילו נטע שדה שאינה עשויה ליטע שמין לו וידו על העליונה, שאם היתה ההוצאה יתירה על השבח נוטל ההוצאה ואם השבח יתר על ההוצאה נוטל השבח, ובעל בנכסי אשתו והשותף בשדה שיש לו חלק בה כיורד ברשות הן ושמין להן וידם על העליונה". יש לשים לב לכך שהרמב"ם לא קיבל את החילוק שהעלתה סוגיית הירושלמי בין נטיעה לבניין, אולי מפני שסבר שחילוק זה נוצר כדי לסלק סתירה בין

15 בליידן נוסף בטעות: "מתנית' בנטיעה", והמגיה הוסיף עוד בין שתי המילים 'פליגא'.

16 ליידן: על.

17 ליידן: חייא.

18 ליידן: כאן.

ט' [הכ] א את מר מוכרת ונותנת וקיי[ם] והכ[א] את אמר¹⁹ יחלקו יורשי הבעל עם יורשני האב? אמר רבי יוסי בן חנינה [אין דאת אמר מוכר[ת] ונות[נ]ת וקיים בשנפלו לה עד [ש]לא נעשית שומרת יבם, והן [דא]מר[ת] ²⁰ יח[ל]ו קו יורשי האב עם יורשי הבעל²¹ בשנפלו לה משנעשית שומרת יבם.

[א]ש[נה] אף על פי [ש]אין לה כתובתה²² יש לה קבורה, ברם הכא אם יש לה [כתובה יש] לה קבורה ואם אין לה כתובה אין [לה קבורה].

ביאור

פירוש ר' אסי לבין התוספתא, אך אינו מחוייב כשלעצמו, וכעין מה שכתבו הגאונים שיש אוקימתות בבבלי שנועדו לתרץ קושיות אך אינם להלכה. בכל אופן, בהלכות אישות (כג, ח-ט) עסק הרמב"ם בשימוש רגיל (בלי להידרש לעניין בניה ונטיעה) ופסק כהסברו של רבא שבבבלי: "הבעל שהוציא הוצאות על נכסי מלוג בין שהוציא מעט ואכל פירות הרבה בין שהוציא הרבה ואוכל פירות מעט אפילו אכל גרוגרת אחת דרך כבוד או שאכל דינר אחד אפילו שלא דרך כבוד ואפילו לא לקח בפירות מה שהוציא אלא חבילה שלזמורות מה שהוציא הוציא ומה שאכל אכל.... הוציא ולא אכל או שאכל פחות מכשיעור, שמין כמה השביח ושואלין אותו כמה הוציא, אם השבח יתר על ההוצאה ישבע בנקיטת חפץ כמה הוציא ונוטל ההוצאה ואם ההוצאה יתירה על השבח אין לו מן ההוצאה אלא כשיעור השבח, ובשבועה".

ראשונים, שלא עמד לפנייהם הלכות הירושלמי לרמב"ם (ראה: שו"ת הרשב"א, ב, ס' צח) הציעו להגיה את הנוסח בהלכות גזילה ואבידה, ואילו מו"ר הרב רבינוביץ הציע מדעתו (יד פשוטה, גולה ואבדה, שם) להבחין בין שינוי מהותי בשדה לשינוי רגיל.

כעריס וכו': בכ"י ליידין "בעדים", והוא שיבוש גראפי כפי שציין ליברמן (הלכות הירושלמי, עמ' סד, הערה פ). ליברמן (שם, הערות הערות ר' ות') הציע הגהות נוספות.

הלכה ט'

בשנפלו לה עד שלא נעשית וכו': כך הנוסח גם בכתב יד ליידין. הקושי בנוסח זה ברור, שהרי אם נפלו נכסים לשומרת יבם בעוד בעלה בחיים ("עד שלא נעשית שומרת יבם") זכה בהם בעלה, וכיצד יכולה למוכרם. וכן אם נפלו לאחר מות בעלה ("משנעשית שומרת יבם") הריהם שלה, ואם מתה יזכו יורשיה, ולא יורשי הבעל כנאמר בירושלמי. אלא מסתבר

19 ליידין: מר.

20 ליידין: דאת אמר.

21 ליידין: יורשי הבעל עם יורשי האב.

22 ליידין: כתובה.

בראשונה [הי]תה [כ]תובתה [מ]ונחת²³ אצל אבותיה והיתה קלה²⁴ בעניניו לגרשה, חזרו²⁵ והתקינו ש[תהא כתובתה אצל בעלה. אף על פי כן היתה קלה בעיניו לגרשה] וחזרו ו[הת]קינו שיהא²⁶ לוקח בכתובת אשת[ו] כוסות וקערות ו[תמ]חוינים [...]

[...]²⁶

ביאור

שהתחלפו שני חלקי המשפט, כפי שהגיה בעל ייחסי תנאים ואמוראים, ואולי היה נוסח מוגה לפני הרשב"א (ראה: ליברמן, הלכות הירושלמי, עמ' סה, אות א). פרופ' ליב מוסקוביץ העיר לי שהתופעה רגילה בירושלמי, והפנה לדברי ליברמן (על הירושלמי, ירושלים תרפ"ט, עמ' 11). ליברמן הביא מספר מקרים דומים וכתב "ולפעמים הגירסא שזה בכל כ"י שישנם לפנינו ובכ"ז מוכרחים אנו להפך את הגירסא". כל זה נכון לגבי הנוסח המקורי בירושלמי, ועם זאת, נוסח הרמב"ם מתאים לנוסח כתב יד לידן וסדר תנאים ואמוראים. על כן מסתבר שכך היה בטופס לפניו, ואין זה שיבוש שיצא מתחת ידו של הרמב"ם. קשה אם כן להבין למה התכוון הרמב"ם בהעתיקו את הנוסח כאן, וכיצד הבין הרמב"ם את הירושלמי שלפניו.

אשה אע"פ שאין לה כתובתה וכו': הרמב"ם שיקע הלכה זו בחיבורו דרך הילוכו. בפרק יב מהלכות אישות (הלכה ב) כתב הרמב"ם שהקבורה היא מתנאי כתובה, כלומר אף על פי שלא כתבו הרי זה ככתוב. בפרק יד (הלכה כג) כתב: "מתה אשתו - חייב בקבורתה" ולא סייג. ברם הכא וכו': דין זה מופיע גם בבבלי (כתובות פ ע"ב): "דתניא: שומרת יבם שמתה, יורשיה יורשי כתובתה חייבין בקבורתה", (ראה הלכות נחלות ג, ט) והביאו הרמב"ם בשל תחילת המשפט.

חזרו והתקינו שתהא כתובתה וכו': המובאה מהירושלמי מסייעת להבנת הברייתא שהובאה בבבלי (כתובות פב ע"ב): "התקינו שיהיו מניחין אותה בבית חמיה, עשירות עושות אותה קלתות של כסף ושל זהב, עניות היו עושות אותה עביט של מימי רגלים". מן הירושלמי מתבאר שבאותו שלב הרשו לבעל להוציא את כסף הכתובה אבל הגבילו את ההוצאה לרכישת כלי בית שהשתמשה בהם האשה.

23 לידן: היתה מונחת כתובתה.

24 לידן: וחזרו.

25 לידן נוסף: אדם.

26 הרף קרוע, וחסר משפט בן כעשר עד שלוש עשרה מילים.

פרק ט'

ר' יוחנן אומ"ר] בשם ר' ינאי: ¹ בשלא כנס אבל ² אם כנס אין אדם מאבד [את זכותו בלשון הזה].

[כתב לה וכתבתה לו, כשם שאינו מאבד זכותו כך אשה] אינה מאבדת זכותה.

ר' זעירא רב יהודה] בשם ר[ב]: הכותב שדה ³ [מתנה לאשתו אין לו אכילת פירות. אמר רבי זעירא: מתניתא] אמרה כן 'אילו הם' פירי פירות מוכר פירות ולוקח קרקע והוא אוכל פירות? ! ר' אנימי בעא אילו אחר כותב לה יש לו אכילת פירות, הוא שכתב לה לא] כל שכן ? !

ביאור

בלשון הזה: במשנה נאמר (כתובות ט, א): "הכותב לאשתו דין ודברים אין לי בנכסיה... שאם נתנה ומכרה קיים". בבבלי (כתובות פג ע"א) הקשו מברייטא "האומר לחבירו דין ודברים אין לי על שדה זו, ואין לי עסק בה, וידי מסולקת הימנה - לא אמר כלום", ובהקשר זה הובאה המימרא של ר' ינאי: "אמרי דבי רבי ינאי: בכותב לה ועודה ארוסה". כלומר, המשנה עוסקת בעודה ארוסה והברייטא לאחר שכנס. הרמב"ם העתיק את הירושלמי כאן ככל הנראה משום שמתבאר ממנו שהלשון שנקט אכן אינה מועילה לאחר שכנס, אבל יכול לאבד זכותו בלשון אחר. וראה רש"י על אתר (ד"ה בכותב לה): "ודאי מי שהקרקע שלו ובא ליתנו לחבירו צריך לשון מתנה".

כתב לה וכתבתה לו וכו': כגון שוויתר על זכותו לפירות והיא וויתרה כנגד על זכותה לפירקונה. מכיוון שאין תוקף לדבריו ממילא אין תוקף לדבריה. לא מצאתי את הדברים במשנה תורה, אולי משום שהרמב"ם סבר אחר כך שאינה יכולה לוותר על פרקונה (ראה: תוספות, כתובות, מז ע"ב, ד"ה זימנין; שולחן ערוך, אבן העזר, סי' עח, סעיף א, ובית שמואל, שם, ס"ק א).

אין לו אכילת פירות: כתב ידו של הרמב"ם כאן מטושטש והשלמתי על פי מובאת הירושלמי שאצל הרא"ש (כתובות, פרק ט, סי' א, וכן בציטוט החוזר של הדברים בהמשך הסוגיה). בכ"י ליידין "אינה מוכרת פירות", ונוסח זה קשה (והגיהו הפני משה על אתר "אינו מוכר פירות", וכך המשמעות עולה בקנה אחד עם גרסת הרא"ש).

1 ליידין: ר' יוחנן בשם ר' ינאי.

2 כתב: נוסף על ידי המגיה בליידן בגרסת רבינו.

3 ליידין: ר' זעורא רב יהודה בשם רב הכותב שדה מתנה לאשתו אינה מוכרת פירות אמ' ר' זעירא מתנית' אמרה כן אילו הן.

לֹא אָמַר אֱלֹא כֹתֵב,⁴ [א] בֵּל מוֹכֵר לֹא. מֵה בֵּין כּוֹתֵב מֵה בֵּין מוֹכֵר? [עִילָה]⁵ הִיָּה [רוֹצֵה לְהַבְרִיחַ מִזְוֹנוֹת מִן הָאִשָּׁה].

ביאור

מתניתא אמרה כן וכו': המובאה נמצאת בתוספתא כתובות (ט, ב), וכדברים האלה פסק הרמב"ם (אישות כג, ג-ד): "התנה עמה שלא יאכל פירות נכסיה הרי זה אינו אוכל פירותיהן אבל מוכרין את הפירות ולוקחין בהן קרקע והוא אוכל פירותיה, שלא סילק עצמו אלא מפירות נכסים אילו בלבד". הרא"ש (שם) ציין, לאחר שהביא את דברי הרמב"ם, התוספתא והירושלמי: "ונראה דירושלמי פליג אגמרא דידן דבפרק חזקת הבתים (דף נא, א) פליגי אמוראי במוכר שדה לאשתו אם הבעל אוכל פירות או לא ומודו דאם נתן לה מתנה דאינו אוכל פירות. הלכך לפום גמרא דידן לא אמרינן מכר פירות ולוקח בהן קרקע אלא אם כן שיירה ולקחה בהן קרקע" (וראה עוד מה שכתב ליברמן בתוספתא כפשוטה לכתובות, עמ' 326, שורות 8-9). מו"ר הרב רבינוביץ האריך ביד פשוטה על אתר לבאר את סוגיית הבבלי באופן שלא תסתור את פסק הרמב"ם.

לֹא אָמַר אֱלֹא כֹתֵב וכו': הדברים מכוונים כלפי מימרא של רב שהובאה בסוגיה, אולם הנוסח המדויק של דברי רב (שלא צוטט כאן) אינו ברור. כ"י ליידין מוסר: "הכותב שדה מתנה לאשתו אינה מוכרת פירות", אך הרא"ש (כתובות, ט, ס"א; תוספות רא"ש, כתובות פג ע"ב) גרס: "הכותב שדה מתנה לאשתו אין לו אכילת פירות", ואף כ"י ליידין מוסר נוסח זה כשמוכרת המימרא שנית כמה שורות לאחר מכן בסוגיה (וכרא"ש כתב הרידב"ז). והפני משה הגיה "אינו מוכר פירות", במשמעות של איסור אכילת פירות; אך ראה קרבן העדה שמקיים את נוסח ליידין). אם נקבל את נוסח הרא"ש למימרא של רב הרי שכאן מדייק הירושלמי שדווקא במתנה אין לבעל אכילת פירות לדעת רב, אבל במוכר לאשתו אין הדין כן והבעל אוכל פירות. טעמו של רב מבואר אף הוא בירושלמי, שהבעל מחפש עילה להפטור ממזונותיה. נחלקו המפרשים מה היא העילה. לדעת הפני משה: "נתן לה שדה במתנה שתאכל הפירות, והילכך אין לו באכילת הפירות". לפי זה מתבאר טעמו של רב שהובא בבבלי בלא טעם (בבא בתרא נא ע"ב): "אמר רב: המוכר שדה לאשתו - קנתה, והבעל אוכל פירות, במתנה - קנתה, ואין הבעל אוכל פירות", ומתברר עוד שהמימרא של רב בבבלי, לא היתה ידועה בצורתה זו לירושלמי אלא נלמדה מכללל. האור שמח (הלכות אישות כב, ל, בהשראת הסוגיה בדעת רבא בבבלי, בבא בתרא, שם) מדוע במוכר הבעל אוכל פירות: "שהוא היה רוצה להבריח שלא לזון את אשתו, והמעות שתחת ידה הן מעשי ידיה הטמונין תחת ידה, ורצה לגלות אותן להראות שיש תחת ידה מעות, ומפורש דהמעות שתחת ידה הן בחזקת שאינם מנדונייתה, ולכן לא קנתה השדה, שלא רצה למכור רק להבריח מזונותיה", ומכאן סמך לפסק הרמב"ם (מלוה ולוה ב, ח): "וכל המעות שביד האשה בחזקת בעלה אלא אם כן הביאה ראייה שהן מנדונייתה".

4 נראה שהתחיל לכתוב "כתב" ותיקן ל"כותב".

5 ליידין: עולה.

[מכיון שכתב דין ודברים] אין לי בנכסיך ובפירותיהן לא ככותב שדה⁶ מתנה ל[א]שתו ה[וא] את אמ' לא פירות ולא פירי פירו', הוי לא שנייא על דעתיה דר' יודה בין ש[כתב] דין ודברים אין לי על שדה זו [וב]פירותיה⁸ בין שכתב⁷ דין ודברים [אין] לי בנכסיך ובפירותיהן, אין לו אכילת פירות].

[ר' ירמיה בשם] רב: הלכה כרבן שמעון בן גמליאל, אבל לא ל[עניין דבריו]¹⁰ [הלכה כ]רבן שמעון בן גמליאל דאמ' אם מתה יורשה¹¹ אבל דברים שהתנה על מה שכתוב בתורה וכל המתנה על מה שכתוב בתורה¹² תנאו בטל בתנאי הגוף¹³ [אב]ל בתנאי [ממון] תנאו קיים וזה תנאי ממון הוא, ולמה אמרו תנאו בטל [בסוף הוא זוכה בהם].¹⁴

ביאור

מכיון שכתב וכו': מפרשי הירושלמי הציעו להגיה את הסוגיה בדרכים שונות (ראה קרבן העדה, פני משה ורידב"ז על אתר). נראה להסביר כאן שהכותב שטר מתנה לאשתו על שדה מיוחד לה שדה מנכסיו, ומן ההשוואה שערך ר' זעירא לעיל בין הכותב שטר מתנה לבין האומר דין ודברים אין לי בנכסיך ובפירותיהן למד הירושלמי שדיניהם שווים. כלומר, מחלוקת ר' יהודה וחכמים במשנה הנסובה על האומר דין ודברים אין לי בנכסיך ובפירותיהן תהיה גם במקרה שייחד ואמר דין ודברים אין לי בשדה זו ובפירותיה. ובמשנה תורה (אישות כג, ג-ד) לא חילק הרמב"ם בין המקרים.

הלכה כרבן שמעון בן גמליאל וכו': הדברים מוסבים על דעתו של רשב"ג במשנה (כתובות ט, א): "רבן שמעון בן גמליאל אומר אם מתה יירשנה מפני שהתנה על מה שכתוב בתורה וכל המתנה על מה שכתוב בתורה תנאו בטל". רב סובר כדעת רשב"ג במשנה שאין הבעל יכול להתנות על הירושה אולם לא מטעמו של רשב"ג, אלא משום "שבסוף הוא זוכה בהם". סוגיה זו הביאה רב האי גאון (המקח והממכר, סוף שער מג) וביאר "דהא גופה של קרקע אין לבעל אלא לאחר מיתה, ובחייה דברים שלא באו לידו הן, לפיכך התנאי בטל בדבר

- 6 שדה: נוסף בליידן על ידי המגיה, כנוסח רבינו.
- 7 ליידן: בשכתב. ההשלמה כאן בהתאם לנוסח הרמב"ם בהמשך המשפט.
- 8 ליידן: ובפירותיהן.
- 9 ליידן: בשכתב.
- 10 ליידן: דברים.
- 11 ליידן: ירושתה.
- 12 ליידן: על הכתוב בתורה.
- 13 ליידן: גוף.
- 14 ליידן: זכה בהן.

בעון קומי ר' יוחנן דברי חכמים מתה מי יורשה? [אלין] אחינה יורשין אותה].

[בעא קומי רבי יוסי מכר הוא ומתה היא אמר לו מכרו¹⁵ בטל. לבן ש]מכר בחיני] אביו ומת אביו.

מכרה ה[יא ו]מת הוא?¹⁶ אמ' ליה מכרה] קיים, [לאב שמכר בחיי בנו ומת בנו].

ביאור

שלא בא לידו, דזכות הבעל בנכסי אשתו בגוף אחר מיתתה היא, וכן הביאורה ר"ח ושאר ראשונים (ראה אנציקלופדיה תלמודית, כך כה, ערך ירושת הבעל, טור תקי-תקיא). לפי הבבלי הבעל אינו יכול להתנות על ירושה משום שחכמים עשו חיזוק לדבריהם כשל תורה, וכדין הנחלות שאין מתנים עליהם כך דינו של הבעל בירושת אשתו (לאחר שכנס). כהסבר הבבלי נקט הרמב"ם בפירוש המשניות על אתר, במשנה תורה (אישות יב, ט, ועוד) ובתשובה (סימן תכד). את הירושלמי הביא כאן מפני שמביא טעם נוסף, ומפני שהובא אצל ר"ג ור"ח. מתה מי יורשה וכו': הרמב"ם העתיק את הירושלמי המבאר את דעת חכמים במשנה. ראה מבוא עמ' 31.

מכר הוא ומתה היא וכו': המקרה של מכר הוא ומת או שמכרה היא ומתה נדון בבבלי (בבא בתרא נ ע"א): "כי איתמר דאמימר - היכא דזבין איהו ומית, אתיא איהי ומפקא, א"נ זבנה איהי ומתה, אתא איהו ומפיק בתקנתא דרבנן". ונראה שהרמב"ם הביא את הירושלמי משום שאינו חולק על הבבלי וניתן ללמוד ממנו הלכה למעשה, כמו שכתב הרמב"ן בחידושו לבבא בתרא (שם): "והא דאמרינן הכא 'כגון דזבין איהו ומית ואתיא איהי וקא מפקא' לאו דוקא הוא... ואתמר בירושלמי בפרק הכותב ר' הלל בר פזי בעא קומי ר' יוסי" וכו' ומביא את הירושלמי שכאן. ובעליות דרבינו יונה (גנזי ראשונים, בבא בתרא נ ע"א) מבאר: "כי אתמר דאמימר כגון דזבין איהו ומית דאתיא איהי ומפקא. לכאורה משמע מהאי לישנא, דדוקא כשמת הבעל אתיא איהי ומפקא, אבל מחיים... אינה יכולה לבטל המקח לגמרי מכירת הגוף, שאם מתה היא איגלאי מילתא שהמכר קיים מתחלתו, דבעל לוקח ראשון הוי, אבל כי מת איהו אמרי' לא עשה ולא כלום ונתבטל מכירת הגוף לגמרי, ואתיא איהי ומפקא. אך בירושלמי אמרו 'מכר הוא ומתה היא מכרו בטל'. ונ"ל הטעם אע"ג דבעל לוקח ראשון הוי לכל דבר שהוא זכות, אפ"ה מכרו בטל משום שבח בית אביה, ולאלתר המכר בטל, שאינו כבוד לאשה שיהו נכסיה מכורין מעכשיו לא מכר גמור ולא מכר על תנאי אם תמות היא בחייו, הלכך המכר בטל מעכשיו... והא דנקטינן בירושלמי: 'מכר הוא ומתה היא מכרו בטל', ה"ה דאלתר בטל, אלא השתא נקט שאע"פ שלא ערערו על המקח עד שמתה היא, וסד"א בעל לוקח ראשון

15 ליידן: מכרה.

16 ומת הוא: נוסף בליידן על ידי המגיה, כנוסח רבינו.

[בעא קומי רבי יונה מכרה לבעלה מהו? אמר ליה מדאמר חזקיה הלכה]¹⁷ כר' הדה אמרה¹⁸ מכרה מכר.

[אמר רבי יוסי ואילין דכתבין אין מיתת בלא¹⁹ בנין יהא מדלה חזר לבית אביה תנאי ממון הוא ותנאו קיים].

[...]

ביאור

הוא ויתקיים המקדש לגמרי קמ"ל". וכירושלמי כאן כתבו עוד ראשונים (הרשב"א בחידושו לכבא בתרא, שם, ובשו"ת, חלק ד, סי' קטו; בית הבחירה למאירי, כתובות נ ע"א; רא"ש, בבא בתרא, ג, סי' נג. וראה חתם סופר, חידושי בבא קמא, פח ע"א, ד"ה הנה בירושלמי). ובמשנה תורה (אישות כב, טו-יז) כתב בפשיטות "וכן הבעל שמכר קרקע בנכסי אשתו בין נכסי צאן ברזל בין נכסי מלוג לא עשה כלום".

מכרה לבעלה וכו': ההלכה מובאת בבלי (בבא בתרא נ ע"א): "א"נ זבנה איהי לדידיה - זבינה זביני". נראה שהרמב"ם העתיק את הירושלמי משום שההלכה נזכרה בבבלי בסתם, ואילו הירושלמי מייחסה לר' יונה, ומבססה על פסיקת רבי בעניין נכסי לפלוני ואחיו לפלוני, שלדעת רבי יכול הראשון למכור את גוף הקרקע. מפרשי הירושלמי התקשו להסביר את ההשוואה בין פסיקת רבי למקרה הנדון (ראה: פני משה, נועם ירושלמי, ופנים מאירות [הרב מאיר יוסף קטקין, ירושלים תשנ"ד] על אתר), וקשה לדעת כיצד פירש הרמב"ם את הירושלמי. במשנה תורה כתב (אישות כב, טו-יז): "וכן האשה שמכרה או נתנה נכסי מלוג לבעלה מכרה ומתנתה קיימין ואינה יכולה לומר בנכסי מלוג נחת רוח עשיתי לבעלי, אבל בשאר נכסים יש לה לומר".

אמר רבי יוסי ואילין דכתבין וכו': במשנה מובאת מחלוקת תנאים בשאלה אם יכול הבעל להתנות על הירושה (כתובות ט, א): "כתב לה דין ודברים אין לי בנכסיך ובפירותיהן ובפירי פירותיהן בחייך ובמותך - אינו אוכל פירות בחייה, ואם מתה - אינו יורשה; רבן שמעון בן גמליאל אומר: אם מתה - יירשנה, מפני שהתנה על מה שכתוב בתורה, וכל המתנה על מה שכתוב בתורה - תנאו בטל". הרי"ף פסק כחכמים שיכול אדם להתנות על הירושה, ולאחר מכן הביא את המימרא שבירושלמי (כתובות מב ע"א): "רשב"ג אומר אם מתה יירשנה מפני שהתנה על מה שכתוב בתורה אמר רב הלכה כרשב"ג. ולית הלכתא כוותיה דקי"ל דבר שבממון תנאו קיים. ירושלמי א"ר יוסי אלן דכתבין לנשיהן אי מיתה בלא בני כל מאי דילה תהדר לבי נשא תנאי ממון הוא וקיים". בפירוש המשניות על אתר פסק הרמב"ם כרשב"ג, וכתב: "ומה שאמר רבן שמעון בן גמליאל שהתנה על מה שכתוב בתורה, הוא טעם שאינו נכון, לפי שהכלל אצלינו ירושת הבעל דרבנן אלא עשו חזוק לה כשל תורה. ולפיכך הלכה כרבן שמעון בן גמליאל באמרו יירשנה מן הטעם שביארנו" וחזר

17 מקום החסר בדף קטן מההשלמה המוצעת כאן, אך איני יודע מה להשמיט.

18 ליידין: כר' יודה הדא אמר'.

19 ליידין: דלא. ונראה שנשתבש.

על פסק זה במשנה תורה (אישות כג, ה): "התנה עמה שלא יירשנה הרי זה לא יירשנה אבל אוכל פירות בחייה", והוסיף שם לפסוק כדעת ר' יוסי בירושלמי: "וכן אם התנה שאם מתה בלא בנים יחזרו נכסים לבית אביה הכל קיים" (הסבר אחר לשיטת הרמב"ם ראה: י' פרנצוס, "מחלוקת קדמונים בדין וותור הבעל לרשת את אשתו", סיני קו [תש"ן], עמ' קג-קד). בידינו התיחסות נוספת של הרמב"ם לדברי הירושלמי כשנשאל (שו"ת הרמב"ם, סי' נה) "האם הלכה כר' שמעון האומר "אם מתה יירשנה שהתנה" וכו', או כמאמר הירושלמי "אמ' ר' יוסי אלין דכתבין" וכו'" והשיב "ומחיבורנו יתבאר לך, שההלכה כר' שמעון ושזה אינו סותר מאמר הירושלמי, כפי שסבר הרב זצ"ל בעל ההלכות, שהוא סותרו". וכן בשו"ת הרמב"ם סי' תכד: "וכיון דקיימ' לן שהתנאי בירושה של תורה אינו מועיל וחכמי' עשו חזוק לדבריהם כשל תורה, כך המתנה שלא ירש את אשתו לא אמר כלום אלא יירש. וכך פסקנו בהלכות שלנו וכך הדין. וזה שפסק בעל ההלכות הרב רבינו יצחק אלפסי זצ"ל שהתנאי הוא קיים אגב שטפא אמרה, וזה שסייע דעתו מן הירושלמי, אין בו סיוע כלל ולא שאיך בהאי תנאי, דאמרינן בירושלמי 'אילין דכתבי אי מתה בלא בני כל מאן דאית ליה יהדר בבית נשא תנאי ממון הוא וקיים'. ודאי שזה דין נכון הוא שהנדוניא שנתנו לה אביה או אחיה מתנה היא ולא נתנו לה מתנה זאת אלא על תנאי זה ולפיכך מאן דאמ' שהמתנה על תנאי תנאו בטל לא היא אלא היא מתנה נכונה ויעשו לפי התנאי. ועוד שלא הזכיר בירושלמי שם ירושה כלל ואין דברי הירושלמי דומין אלא למי שנתן נכסיו לאחרים שלא בלשון ירושה ודברים ברורים הם".

הלכות הירושלמי לרמב"ם על מסכת כתובות

תעתיק כתבי היד

להלן מוגש תעתיק רציף של הלכות הירושלמי כפי שמופיע בכתבי היד. לנוחות הקורא המעוניין להשוות את התעתיק למקור, מוצג כל קטע באופן שונה, כדלהלן:

(1) קטע T-S Ar. 34.169 מוצג בגופן אדום.

(2) קטע T-S F17.7a מוצג בגופן ירוק.

(3) קטע Bod. MS Heb. e.100 fol. 10 מוצג בגופן שחור.

אופן זה של הצגת הקטעים מאפשר לקורא להבין את מיקומו של כל קטע בדף המקורי ואת אופן שילובו בטקסט הרציף.

שני הקטעים הראשונים פורסמו בעבר ואילו הקטע השלישי מתפרסם כאן לראשונה, כמצוין במבוא (לעיל, עמ' 13-16). לצורך הפרסום המיוחד נעזרתי בצילומים דיגיטאליים באיכות גבוהה, ובעזרת תוכנות לעיבוד תמונה יכולתי להפיק מהם את המרב, עד היכן שידי מגעת. כן בדקתי את כתבי היד במקור, בעזרת אור רגיל ואור אולטרא סגול. משום כך ימצא הקורא לעתים שינויים קלים בין קריאת קודמיי לקריאתי. עם זאת, במקומות שלא יכולתי לקרוא את הכתוב בשעה שהיה נהיר לקודמים לי הערתי על כך בהערות השוליים.

את כל הצילומים הרלוונטיים אפשר למצוא גם באתר האינטרנט של ישיבת ברכת משה: www.ybm.org.il

עמל נא

[אמ' ר' אלכסנדר'י מיכן שאין הקטן רשאי לישב עד שיאמר ל'ו הגדול שב אנ' ר' פינחס מיכן לבית הזה שהן ממנין זקנים]

[בבתי משתינות שלחן ב' ג' אמי ר' אבין תיפטר שבא עאליה שלא כדרכה ר' יוסה [בר' אבין וא]פין]לו תימר מכד[כח]

נִקְטָן בִּיאָתוֹ בִּיאָה אֲבֵל אֵין בּוֹ כַּח לִיגַע בְּסִימָנִים ז' תְּנִי טִיעַנְתָּ בְּתוֹלִים] עַד שְׁלִשִׁים יוֹם דְּבַר ר' מִנְאִיר וְחֲכָמִים אֹמְרִין מִיִּד מַה

נאמן קיימין אם בשבעל מיד אם בשלא בעל אפילו לאחר מכן עד כמה אלא כן אגון קיימין בסתם ה' בראשונות] גזרו שמד ביהודה [שכן]

[מסורת להם מאבותם שיהודה הרג את עשו דכתיב ידך בעורף אויביך והיו חוללין ומשעבדין בהם ואונסים את בנותיהם וגזר שיהא אסטרדוקט

[בועל תחילה התקינו שיהא בעלה בא עליה עודה בבית אביה א]ף על פי שבטל השמד המנהג לא ר' רב חונא

[בשם ה' זעירא לא אמר כן אלא היא אומרת מוכת עץ אני כן [תנ"ית עמד עמד והוא אומן לא] כי אלא דרו[ס]ת איש את ולא אתנתי

עַמָּן כָּלֹס ח' מִהוּ מִדְבָּרָת נִבְעֵלֶת וְלִמָּה תִּגִּינִי מִדְבָּרָת לָשׁוּוּ נִקִּי ר' זְעִירָא מִתְּנִיגְתִּינִי [אִמְרָא אִפְּלִי לֹא כִשְׂרִים מִזִּנִּים דְּתַנִּי

אפילו חסיד שבחסידים אין ממנ[נ]ן [אותו אפיטרופוס ע]ל העריות ט' פלק ב' י' [א]מ' ר בא בשם ר'

(בשם ה')¹ ח'ייה בר אשי מעשה היה וב[רחה משם סומת] אחת היה שם פיצצה אחת מצלת את הכל

היה שם מחבויים צריכה ר' זעירא [ר' בא בר זבדא ר' יצחק בר (חלקה) [תקולה] בשם ר' יודן נשיאא ב[לבד כרקום שלאותה המלכות

אבל כרקום של מלכות אחרת כליסטאנס תני שאכלנו בַּקִּצָּה של פלוני ופלוני מהו בַּקִּצָּה וכו' כדכתבינו בקדושין

פרק ראשון ⁴⁴ מהו להוציא ממון מכוח עזרת היד עבדא הרי הכלל יודעים עד שדה ראובן תחום שבת ובאו שנים ואמרו עד כאן היינו

באים בשבת ונמצאת השדה של שפעון מהו מנפיקתה מן שפעון ונמצאתה לראובן מהו שיהיו² נאמנו לומר יוצאים היינו ללסט בה

פִּי שִׁבְעִית וּשְׁמַעֲנוּ פְּלוֹנִי מִלֵּל עַל פְּלוֹנִית אִשָּׁה פְּלוֹנִית מִלֵּלָת עַל בַּעֲלָהּ רַב אַחַח אִמִּי ר' שְׁמוּאֵל בַּר רַב יִצְחָק הוֹזְמוּ

מחר שישלמו או יבה כ" דאמי' ר' בא ורב יהודה בשם שמואל איז לומדין דבר מדבר בעדים זוממין **פרק ג' ואשת**

אחרי לא יבמטו היא אמ' ר' מתניה תפטר שהיו לו בגים ואירס אשה ומת ונא אחי ~~בא~~ ואנסה ב' ג' אחי

וְכִן הָבֵא אֶל בְּתוֹ אַחֵר בֵּא עֲלֶיהָ קִנְסָה לֹא שֶׁל אֲבִיָּה הוּא תַּפְתֵּר וְשֹׁאֵב עֲלֶיהָ אֵד שֶׁלֹּא מֵת אֲבִיָּה וְעַתָּה וְאֲבִיָּה בְּרִי יוֹסֵי הַגִּלְלִי בְּרָם

כר' עקיבא יש לה קנס וקנסה של עצמה ד' ר' אליאזר שאל בנות' אונסה מהו שיהא לה בתנאי לתרובה פשיטא ולי באונסה דלית לה בנזיל

דְּכָרֵינוּ בַּמִּפְתָּח דְּלִית לֵה בִּנְיָן וְנִסְבּוּ אֵי תִימַר תְּרוּלִיתוֹן צְרִיכֵנוּ לֵילָה נִשְׁאַלְנוּ לִבְנוֹת אֲנוּסָה בְּנוֹת מִפְתָּח מִכּוּר שׁוֹשׁ לִכּוּ בְּתַנְאִין כְּתוּבָה [חו' דְּצִרְכְּנוּ]

[illegible]

שלא נדרבה ואחד מדרבה כולחיו לְסַקֵּלָה כולחיו ³ מדרבה הראשוו בסקילה חרזר בה אשרה חז' אדם ואחד ומז את פרציה וכולחיו

רשמי | **מסמך** | **החלטות** | **אישור** | **תקנה** | **פיקוד** | **צו** | **פקודה** | **חוק**

הרמאה הראשון מסבילה והשאר בחור רחמן וגולה לאו אדם ולא אינדרבה⁴ ואחד מנדברנה קולחת רבן[א] בלחט מנדברנה הרבאשון רבנים

הַיְּהוּדִים הָיוּ מְשֻׁלָּלִים בְּמִצְרַיִם

הַשֹּׁמֵר בָּהֶם אֶת הַגִּזְלָה וְהַמִּשְׁלָל הַזֶּה לֹא יִשְׁמָר וְיִשְׁלַח אֶת הַגִּזְלָה וְהַמִּשְׁלָל הַזֶּה לֹא יִשְׁמָר וְיִשְׁלַח

[illegible][illegible][illegible][illegible]

ס' מנא ואישאן שבע עמלני יזי א' אמ קו ע ס שא | נעצ וואוואו מאו (מונגמוו קומ) | נגעצוו א' | כנ' אט' מי קובא [א] ובא ער
כהנוה [מאורכב כחכל']

והיא פטורה **פרק ד'** עד כדון דברים הבאים מחמת הבליה מזה **סימנה** אִת עינה קטעה את נדה שיעבר את רגלה למי הוא משלים (מסיני'ע לריש לקיש החובל בבתי קטנה נקה שלה ופטור מן הבושת מן הפגם) אחרים שהכלו בה נזקה שלה והשאָר יעשה בהם סגולה **ב'** תנא ר' שמעון בן יוחאי ונתן האיש חש' עמי' לאבי העזרה מלמד שאין להאב זוכה אלא בתינה ר' שמעון אמר במגבה הדבר תלוי רבן אמרין בעמידת בתי דין הדבר תלוי על דעתיה ד' ר' שמעון גובה בעזרת דרבנן גובה בביתניה דר' שמעון אִתן השבעות על דעתיה דר' יוחאי טעמניה דר' יוחאי ודרבנן¹⁰ השביעיות משמטתה על דעתיה דרבי שמעון אין הכרח נולד פה נטל פי שנים א"ר בון בר חייא טעמניה דר' יוחאי כדרי שניהא אדם מצור ליתן לבתו בפני פה

י"ד¹¹ ר' יוחאי בכסף בשטר ובביאה תיפטר שאמר לו לכשתקנה לי בנתך בביאה יהיה לך כסף זה בידיך ר' זכאי דאלכסדראיה מישאלי שאכל (מל'איה שנפלה לה מחמת שדה מא את עבד לה כמצאה או כאלת פירות אִתן העבדה כאלת פירות שלה תקנה) ונתנו שיהא תלובל מפקח על נכסי אשתו ואוכל ולאמרן אִתן באב כן בלא כד (הלא מפקח על נכסי בתי הבעל נשאר אי אפשר לא לכול ולא) ולפקח אין שומעין לו האב שאמר חריג מפקח ולאכלן שומעין לו תני לא רבאן הבעל לקברה האב קברה ומוציא מידו נבדן על דעתיה דר' יוסי בין אב בין אחר גובה (שלא עלת על דעת שתלהא אשתו מושלכת לכלבים ונתן כל מקום) שנתנו להספיד מספידין **י"ח** ריש לקיש משלם ר' יוחאי בר חנינה נמנו (באשא במלקפיד לאת הזקן והכהו ינתן לו בושתו שלם מעשה באחד שתלפיד את (הזקן והכהו ונתן לו בושת משלם ר' יוחאי בר חנינה נמנו באשא) שיהא

אדם מפרש חומש מלכסנין למצות עד שלקח לקח אדם מצור אחד ומצא אחרת נאה ממנה עד כמה מטרן וחרין נעלי עד שליש תורת אמת היתה בפיו אלן דברים ששמע מרבו ועולה לא נמצא בשפי' אלו דברים שלא שמע מרבו רבנן אמרן כי ינין (יהיה) בנסן לך (ושמר רגלך מלכד אפילו דברים שאת כסיל בהן ושמר רגלך מלכד ר' נדא שא אמ מן החוריה ר' אבהו אמי מן העברה **ט'** י' תני רבן שמעון בן גמליאל כל מכה שיש לה)

(קיצה מתריס מכתובתו ושארין לה קיצה מתרפא מן) ה'נכסים כהדא אתתא לגבי ר' יוחנן אמי לה קציץ הוא אסייד אמי' ליה לא ¹²לא (כן) אמי ר' חמאי בשם ר' (ר')

(והושע בן לוי אל תעש עצמך כערכי הדיינין שלא לללות לחדיד את דינו דעו בה דהיא כשרתן) **י"א** לית כאן יסלון אלא אמר ר' זעירא קל תוחא (כתנאי כתובה לפי שכל מקום אין אדם מוכה אלא בכתובה) וכאן אפילו בדברג'ם לפי שכל מקום אין אדם מלכה אלא למי שיש בשלם וכאן (מזכה) למי שאינו בשלם **י"ב** רבי בון בר חייא בעא קומי רבי זעירא מחלח' לו על כתובתה אמי לה וכתבה איבדן וכות בניה לא איבדן ר' זעיראן שלם שאל לרב נחמן (בר) (ועקב ולרבי אבימי בר פפי לא היה שם בית אמר ליה הורשין שולכין לבתך כד וכן) כיון שקולן שדה וכת הבת בין הבנות והלן בין חבנים (ובלבד) מן הנישואין (ר' יוחנן כמה אבימי בר פפי לא היה שם בית אמר ליה כתובה פילגש אין לה כתובה רבי יוחאי אמי' לאחת זו ואחת זו) יש להם (כתובה אשה יש לה) (הראשונים **ב'** ר' מאיר אומר אשה יש לה כתובה ואין לה תנאי כתובה ר' זלוחה בשם ר'אבא) וזו דברי ר' מאיר (ר' זלוחה) אבל ז'אביר חכמים (נתי'א אדם אשת) (ומתנה עמה על מנת שלא לזונה ולפרנסה ולא עוד אלא שתהא זונתו ומפרנסתו ומלמדתו תורה וכו') שבא שני רעבון (וחלקו הונכסים) (ושנשא אשה והתנה על מנת שלא לזון ולפרנס ולא עוד אלא שתהא זונתו ומפרנסתו ומלמדתו תורה וכו') שבא שני רעבון (וחלקו הונכסים) ביניהן התחילה קובלת עליו לחכמי ישראל אמר להן היא נאמנת עליו יתר מן (הכל אמר להן בודאי כך חתנית עמו אמרין) חכמים אין (אחר קניין כלום) [...]

הערות לעמוד א

- 1 האותיות דהו, ולא הצלחתי לקרוא אפילו מהמקור. הושלם על פי הופקינס. הסופר חזר על המילים האחרונות מסוף השורה הקודמת.
- 2 כך קרא הופקינס. אולי צריך לקרוא: שיהיו.
- 3 דולג מחמת הדומות.
- 4 האותיות דהו, אך אפשר לקרוא בעזרת אור אולטרא סגול.
- 5 האותיות דהו ולא הצלחתי לקרוא. הושלם על פי הופקינס.
- 6 האותיות דהו. הופקינס קרא: "אומר האונ[ס פט]ור".
- 7 כן הוא בכ"י לידן ומסתבר שנשמט אצלנו בטעות.
- 8 האותיות דהו. הופקינס קרא: "[ולנ]ערה".
- 9 המוסגר נוסף כאן על פי כ"י לידן, וכן מתבקש על פי המשך המשפט.
- 10 האותיות דהו. הופקינס קרא: "ד[רבנ]ן".
- 11 האות דהתה, אך היא ניתנת לקריאה בעזרת אור אולטרא סגול.
- 12 הדף ממושטש ויש מקום להשלים מילה אחת. מסתבר שהמילה 'לא' הושמטה בשל מה שנראה ככפילות.

הערות לעמוד ב

- מילה ממושטשת. הופקינס קרא: "שאינ".
- 2 הופקינס קרא: "אשה קרחת".
- 3 הופקינס קרא: "שלא".

הלכות הירושלמי לרמב"ם למסכת כתובות

נספח : קטע נוסף להלכות הירושלמי ברכות

קטע הלכות הירושלמי לברכות, קימברידג' T-S F17.7a, נשמר כמעט בשלמותו ופורסם על ידי גינצבורג בשרידי ירושלמי ואח"כ על ידי ליברמן בהלכות הירושלמי שבמהדורתו. עם זאת נקדעו מן הדף פינה עליונה ופינה תחתונה. פרופ' זוסמן גילה את הפינה העליונה החסרה, קטע T-S NS 284.120, ומסר לי את מספר המדף לפרסום. הקטע משלים את תשע השורות הראשונות בעמוד א, ואת שתי-עשרה השורות הראשונות בעמ' ב. ההשלמות תואמות את הצעות ההשלמה של ליברמן (לעתים בשינוי קל). הקטע החדש מגלה לנו פן נוסף בדרך עבודתו של הרמב"ם. בעמוד ב כתב הרמב"ם משפט בגליון, לאורך העמוד, באורך של כשבע מילים, ואחר כך מחקו. שריד של המחיקה נמצא גם בקטע שפרסם ליברמן אך נדמה שם כמשיכת קולמוס. מתחת למחיקה הצלחתי לזהות רק מילה אחת הנמצאת באמצע התוספת. זוהי המילה 'תפילה' בכתב ידו של הרמב"ם. מסתבר שהרמב"ם התלבט האם להכניס משפט כלשהו, הכניסו בגליון, ושוב חזר בו ומחקו. התוספת שבגליון נכתבה בדיו בהירה יותר מזו של השורות, כנראה בשלב אחר, ואם כך מתברר שהרמב"ם חזר ועסק בחיבור פעם אחת לפחות. התלבטות אחרת של הרמב"ם, שנעשתה בשעת הכתיבה, ניתן לראות באותו עמוד בשורה הרביעית. בקטע שעמד לפני ליברמן נותר שריד של המילה 'אין' שנמחקה בקו, אך הדף היה קרוע וחסרה תחילת המשפט. ליברמן שיער שהרמב"ם החל להעתיק את הלכה ב' מפרק ג' "תני אין מוציאין את המת", ואחר נמלך והוסיף סוגיה מהלכה א' שחשב תחילה להשמיטה. ואכן בקטע החדש אנו מוצאים את תחילת המשפט, 'תני' ולפניו ציון ההלכה ב' והכל מחוק בקו.

להלן מובא תעתיק של הקטע החדש מהלכות הירושלמי לברכות. הטקסט המוצג הוא חיבור רציף של הקטע החדש (בצבע אדום) עם הקטע שפורסם בידי ליברמן (בצבע שחור).

עמוד א

בשם יי אל עולם

ברכות פרק א'

מאמתי וכי'. תני הקורא קודם ואם כן למה קוראין אותה בבית הכנסת אמי' ר' יוסי אין קורין אותה] בבית הכנסת בשביל לצאת ידי חובתן אלא כדי לעמוד בתפילה מתוך דבר של תורה [נ.]. ר' זעירה בשם ר' ירמיה ספק בירך על מזווג ספק לא בירך צריך לברך דכתי' ואכלי ויש' וכי' ספק נתפלל ספק לא נתפלל אל יתפלל דלא כר' יוחנן דר' יוחנן אמי' ולואי מתפללים כל היום למה שאין תפלה מפסדת ספק קרא ספק לא קרא נשמענה מן הדא קודם לכן לא יצא ידי חובתו קודם לכן לא ספק הוא ואת אמר צריך לקרות הדא אמר ספק קרא ספק לא קרא צריך לקרות. עונה אחד מעשרים וארבעה לשעה והעת אחד מעשרים וארבעה לעונה והרגע אחד מעשרים וארבעה לעונה וכמה הוא רגע ר' ברכיה בשם ר' חלבא אמי' כדי לאמרו רבנן אמרי הרגע אחר עין ותני שמואל הרגע אחד מחמשות' ריבוא וששת אלפים ושמונה מאות וארבעים ושמונה לשעה ר' חונה בשם רב יוסף מה טעם אמרו אדם צריך לקרות את שמע בביתו בערב בשביל להבריח את המזיקין ר' זעירא מיטמר ביני קופייה משמענה חד הוה קרי שמע והוה קרי וחזר קרי וחזק קרין] עד דחוה שקע מינה גו שעתיה ז' כני מתנייתה בין תכלת שבה ללבן שבה ומה טעמון דרבנן וראיתם אותו מן הסמוך לו תני בשם ר' מאיר וראיתם אותה אין כתיב כאן אלא וראיתם אותו מגיד שכל המקיים מצות ציצית כאילו מקבל פני שכינה ר' יהושע]

עמוד ב

ומנהו שיטמא כהן לבב[וד הרבים תני הוי שם שתי דרכים מתאמות אחת רחוקה וטהורה ואחת קרובה וטמאה אם הוי הרבין חולקין ברחוקה חולק] עמהן ואם לאו הולך בקרובה מפני כבוד הרבין עד כדון בטומאה שהיא מדבריהן ואפילו בטומאה שהיא מדבר תורה מן מה דנמר ר' זעירא גדול הוא כבוד הרבין שהוא דוחה למצוה בלא תעשה שעה אחת הדא אמרה ואפילו טומאה שהיא מדבר תורה אין מוציאין את המצות אסורין בעניית הסנדל שמא תפסק סנדלו של אחד מהן ונמצא מתעכב מן המצוה ב' תני אין מוציאין את המצות אסורין אסורין בעניית הסנדל שמא תפסק סנדלו של אחד מהן ונמצא מתעכב מן המצוה ב' תני את המצות וחזרו תפטר באינין דחוון סברין דאית בה עונה ולית בה עונה תני המהספד וכל העוסקין בהספד מפסיקין לקרית שמע ואין מפסיקין לתפלה מעשה היה והפסיקו רבותינו לקרית שמע ולתפלה והא תנינן אם יכולין להתחיל ולגמור מתנייתה ביום ראשון ומאן דתני תניא ביום שני אמי' רב שמואל בר אבדומא ז' שהווא נכנס לבית הכנסת ומצאן עומדין ומתפללין אם יודע שהוא מתחיל וגומר עד שלא יתחיל שליו צבור כדי [לענות] אחריזי אמן יתפלל ואם לאו אל יתפלל באיזה אמן אמרו תרין אמורין חד אמר באמן של האל הקדש וחרנה אמי' באמן של שומע תפילה אמי' ר' פינחס ולא פליגיין מן דאמר באמן של האל הקדש בשבת ומן דאמר בשומע תפילה בחול 4-תני ר' יהודה אומי' אם הוי כלם עומדין שורה אחת העומדין פשיטא משום כבוד חלבין משום אבל פטורין ג' פשיטא אבל שאינו חייב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתן הא אם היה חייב אפילו יצא מוציא